

ՌՈՒՉԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական փաստաբանների քեկնաժու, դոցենտ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Սահմանադրական պատասխանատվությունն իրավաբանական պատասխանատվության հատուկ տեսակ է, որի կիրառման կառուցակարգում անփոխարինելի դերակատարություն ունի սահմանադրական արդարադատության մարմինը: Սահմանադրական արդարադատությունը հետխորհրդային տարածքում ձևավորված նորանկախ պետությունների, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության բնութագրի անօտարելի մասն է կազմում: ՀՀ Սահմանադրության 93-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է սահմանադրական դատարանը»: Այսպիսով, պետության Հիմնական օրենքը նախատեսում է սահմանադրական դատարանի պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը՝ սահմանադրական արդարադատության իրականացման առումով: Հատկանշական է, որ սահմանադրական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԳ) մի կողմից սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտ է և ինքն է կրում պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն, իսկ մյուս կողմից՝ սահմանադրական պատասխանատվության առյուծանակ է՝ Հանրապետության Նախագահի, ՀՀ Ազգային ժողովի, ՀՀ կառավարության, ՀՀ վարչապետի, ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ՀՀ Նախագահի քեկնաժուների, ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորության քեկնաժուների, կուսակցությունների համար: ՄԳ-ի բնութագրման համար ելակետային է այն, որ վերջինս սահմանադրական արդարադատության միջոցով իրականացնում է սահմանադրական վերահսկողություն՝ որպես պետաիշխանական գործունեության ինքնուրույն ուղղություն: Գ. Գ. Հարությունյանի բանաձևմամբ՝ «Սահմանադրական վերահսկողությունը հասարակության կենսագոյի համընդհանուր ճանաչում գտած ու հաստա-

տագրված կանոնների պահպանության երաշխիքն է»²: Ժողովրդավարական պետության սահմանադրական արժեքների պաշտպանական համակարգի առանցքը սահմանադրական վերահսկողության և արդարադատության հետ միասին կազմում է վերջիններիս հետ օրգանապես փոխկապված սահմանադրական պատասխանատվության ինստիտուտը, որը խիստ կարևորվում է երկրում սահմանադրականության ռեժիմի հաստատման առումով:

Սահմանադրականությունը՝ որպես Սահմանադրության և ընդհանրապես սահմանադրական իրավունքի գործնական իրացում, ներառում է սահմանադրական դատարանի գործունեությունը³: Եվ որպեսզի ՄԳ-ը դառնա սահմանադրականության հաստատման համար անհրաժեշտ ինստիտուտ և կարողանա իր գործունեությամբ նպաստել երկրում սահմանադրականության միջավայրի ստեղծմանը, պետք է կրի լուրջ սահմանադրական պատասխանատվություն: Սահմանադրական պատասխանատվության կիրառման համար անհրաժեշտ սահմանադրական իրավախախտման փաստը կարող է արձանագրել ՄԳ-ը: Եթե սահմանադրական իրավախախտմամբ պատճառվում է վնաս, ապա սահմանադրական իրավախախտման օբյեկտիվ կողմը ներառում է նաև պատճառահետևանքային կապը սուբյեկտի վարքագծի ու հետևանքի՝ պատճառված վնասի միջև: Բարդություններ են առաջանում այն դեպքում, երբ պետք է ապացուցել սահմանադրական նորմի խախտման հետևանքով վնասի պատճառումը: Սահմանադրական պատասխանատվության դատավարական ձևի շրջանակում բարդ է ապացույցների հավաքումը, ստուգումը, վերլուծությունը և գնահատումը: Նման իրավիճակից ելք գտնելու համար շատ կրկրներում ստեղծել են հատուկ մարմիններ, որոնք քննում են սահմանադրական իրավախախտումների հետ կապ-

ված գործերը: Այդ մարմիններն ունեն ապացույցների հավաքման և գնահատման համար անհրաժեշտ իրավասություններ. օրինակ՝ իրավունք ունեն ստուգելու փաստաթղթեր, միջնորդություններ, ծառայողական գրություններ, կանչերու վկաներին, պետական մարմիններից պահանջելու անհրաժեշտ նյութեր, տեղեկանքներ, բացատրություններ: Լեհաստանում այդպիսի մարմին է Պետական Տրիբունալը, որն էական նշանակություն ունի սահմանադրաիրավական սանկցիաների կիրառման մեխանիզմում: Իսկ մեր երկրում նման իրավունքներով օժտված է ՄԳ-ը: Հայաստանի Հանրապետությունում ՄԳ-ը սահմանադրական իրավահարաբերությունների կարևոր սուբյեկտներից է, պետական իշխանության մարմինների նկատմամբ սահմանադրական պատասխանատվության միջոցներ կիրառող կամ այդ միջոցների կիրառման ընթացակարգում հանգուցային դեր ունեցող ինստիտուտ, սահմանադրական վերահսկողություն իրականացնող, ինչպես նաև սահմանադրական պատասխանատվություն կրող մարմին: Այսինքն՝ ՄԳ-ը իր սահմանադրաիրավական կարգավիճակով՝

- 1) սահմանադրական պատասխանատվություն կիրառող ատյան է,
- 2) պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն կրող մարմին,
- 3) պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառման գործընթացում Լական դեր ունեցող ինստիտուտ.

4) համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում ՄԳ-ի անդամների նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության կիրառմանը նպաստող մարմին:

Հայաստանի Հանրապետությունում ՄԳ-ի սահմանադրական պատասխանատվության նորմատիվ հիմքերն ևն Սահմանադրությունը և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք): ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է ՄԳ-ի լիազորությունները և դրանով իսկ անուղղակիորեն սահմանում ՄԳ-ի պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը թե՛ հիմնական և թե՛ լրացուցիչ լիազորությունների իրականացման համար:

Օրենքում (67-րդ հոդված) որպես նորոյթ նախատեսված է, որ ՄԳ-ը յուրաքանչյուր տարվա ավարտից հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, հաղորդում է հրապարակում իր որոշումների կատարման վիճակի վերաբերյալ:

Այն ուղարկում է պետական ու տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմիններ, ինչը, կարծում ենք, միտված է վերջիններիս պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվության բարձրացմանը, սահմանադրական արդարադատության արդյունավետության ու հրապարակայնության ապահովմանը: Օրենքով հստակեցվել է ՄԳ-ի գործունեության կարգը, նախատեսվել են տարբեր գործերի քննության դատավարական առանձնահատկությունները, ամրագրվել է գործի հանգամանքների ի պաշտոնն պարզման սկզբունքը, կողմերի համար ապահովվել է սահմանադրական իրավունքների առավել արդյունավետ պաշտպանության երաշխիք, մատչելի է դարձել սահմանադրական արդարադատությունը:

Հատկանշական է, որ ՄԳ-ի որոշումները պարտադիր են պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց համար՝ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում: Բոլոր իրավագոր սուբյեկտների կողմից ՄԳ-ի որոշումների պատշաճ կատարումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ են լուրջ նախադրյալներ, կենսագործման մեխանիզմներ: Սակայն իրականությունն այն է, որ հաճախ բազմաթիվ պահանջներ, անգամ օրենսդրական նորմեր մնում են անկատար՝ իրականացման նորմատիվ, ֆինանսական, կազմակերպական և այլ հիմքերի բացակայության կամ անբավարարության պատճառով: Մասնավորապես, Օրենքի 40-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերի համաձայն՝

«3. Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից սահմանադրական դատարանի պահանջները չկատարվելու կամ ոչ պատշաճ կատարվելու, դրանց կատարումից խուսափելու կամ կատարման ժամկետները խախտելու դեպքում սահմանադրական դատարանն այդ մարմինների պաշտոնատար անձանց նկատմամբ կարող է նշանակել օրենքով սահմանված պատասխանատվության միջոց :

Պատասխանատվության միջոցի նշանակումը չի ազատում սահմանադրական դատարանի պահանջների կատարումից:

Սույն մասում նշված գործողությունների կամ անգործության համար ֆիզիկական անձինք կամ իրավաբանական անձի դեկավարը կարող են տուգանվել՝ օրենքով սահմանված չափով:

4. Պատասխանատվության միջոց նշա-

նակվելուց հետո սահմանադրական դատարանի պահանջները վերստին չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը կամ դրանց կատարումից խուսափելը կամ կատարման ժամկետները խախտելն առաջացնում է քրեական պատասխանատվություն»:

Համաձայն ենք ՄԳ-ի տարեկան հաղորդման մեջ տեղ գտած այն մտահոգության հետ, որ սույն հոդվածի պահանջները ձեռնարկում են կրում, որովհետև Օրենքում նշված պատասխանատվության միջոցները դեռևս սահմանված չեն: Կամ՝ Օրենքի 66-րդ հոդվածը նախատեսում է ՄԳ-ի որոշումը չկատարելու հետևանքները՝ սահմանելով, որ «Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելը, ոչ պատշաճ կատարելը կամ կատարմանն արգելք հանդիսանալն առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն»: Այս նորմը նույնպես դեկլարատիվ բնույթ է կրում, քանի որ նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերով որոշակիացված չէ: Նշված ձևակերպումները ենթադրում են լրացումներ ու փոփոխություններ Հայաստանի Հանրապետության քրեական, վարչական իրավաստումների վերաբերյալ օրենսգրքերում, այլ նորմատիվ իրավական ակտերում: Այսուհանդերձ, ՄԳ-ը կարևոր դերակատարություն ունի սահմանադրական պատասխանատվության կիրառման կառուցակարգում: Ընդ որում, մի կողմից ՄԳ-ը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվության կոդեքսի սուբյեկտ է, մյուս կողմից՝ ՄԳ-ի յուրաքանչյուր անդամ նշանակման պահից կրում է անհատական պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն, իսկ անհրաժեշտ հիմքերի առկայության դեպքում կարող է վերածվել նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտի:

Օրենքի 3-րդ հոդվածը բովանդակում է ՄԳ-ի անդամին ներկայացվող պահանջները և, բացի տարխարային, քաղաքացիության, կրթական, լեզվական և այլ ցենզերից, 2-րդ մասում նախատեսում է, որ «Սահմանադրական դատարանի անդամ նշանակելիս Ազգային ժողովը և Հանրապետության Նախագահը պետք է հաշվի առնեն նաև սահմանադրական դատարանի անդամի քննաժողովի քարոշական հատկանիշները»: Օրենքի այս իմպերատիվ պահանջը պայմանավորված է ՄԳ-ի անդամի սահմանադրաիրավական կարգավիճակով, նրա կարևոր առաքելությամբ:

ՀՀ ՄԳ-ի անդամը ենթակա է նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության՝

գործունեության անհամատեղելիության մասին Սահմանադրության և օրենքի պահանջները խախտելու համար, բացի գիտական, մանկավարժական և ստեղծագործական աշխատանքներից, որը չպետք է խոչընդոտի ՄԳ-ի անդամի լիազորությունների իրականացմանը և չի կարող հարգելի պատճառ համարվել ՄԳ-ի նիստերից բացակայելու համար:

Սահմանադրական նշված դրույթները խախտելու դեպքում ՄԳ-ի անդամը կվերածվի սահմանադրական իրավաստման սուբյեկտի և սահմանված կարգով կենթարկվի նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության՝ պաշտոնազրկման ձևով: Իսկ ՄԳ-ի անդամն իր սահմանադրաիրավական կարգավիճակից բխող պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը ստանձնում է պաշտոնի հետ մեկտեղ՝ Ազգային ժողովի նիստում Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի առջև տրված ելույթում՝ ապահովել Սահմանադրության գերակայությունը, լինել անուշառ, հավատարիմ մնալ ՄԳ-ի անդամի կոչմանը (Օրենքի 4-րդ հոդված):

ՀՀ Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՄԳ-ի անդամն անփոփոխելի է, սակայն դա չի նշանակում, որ «անպատասխանատու» է: ՄԳ-ի անդամը պատասխանատվություն է կրում մի կողմից իրեն նշանակող մարմնի, մյուս կողմից՝ ՄԳ-ի առջև՝ Սահմանադրության և օրենքների պահպանման, իր լիազորությունների պատշաճ կատարման համար: Այսինքն՝ ՄԳ-ի անդամի նկատմամբ սահմանադրական պատասխանատվության առյուծ կշիռն էն նրան նշանակող մարմինները՝ Հանրապետության Նախագահը կամ Ազգային ժողովը: Իսկ ՄԳ-ը մասնակցում է իր անդամին նեգատիվ սահմանադրական և այլ իրավաբանական (վարչական կամ քրեական) պատասխանատվության ենթարկելու գործընթացին՝ եզրակացություն տալով՝

- նրա լիազորությունները դադարեցնելու,

- նրան կալանավորելու,

- որպես մեղադրյալ ներգրավելու,

- նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ:

Հատկանշական է, որ ՄԳ-ը սահմանադրաիրավական սանկցիաներ է կիրառում իրեն ոչ ենթակա և հաշվառու՝ պետական իշխանության մարմինների նկատմամբ, ընդ որում, կիրառում է սահմանադրական պատասխանատվության ոչ բոլոր, այլ միայն իրեն

բնորոշ միջոցները: ՄԳ-ի կողմից Սահմանադրությանը հակասող ճանաչված ակտերը կորցնում են իրավաբանական ուժը, իսկ նախնական սահմանադրական վերահսկողության դեպքում՝ ընդհանրապես ուժի մեջ չեն մտնում, չեն կիրառվում:

ՀՀ Սահմանադրությունը նախատեսում է սահմանադրական պատասխանատվության միջոցներ, իսկ Օրենքն ամրագրում է սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառման մեխանիզմը: ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՄԳ-ը՝ որպես սահմանադրական վերահսկողության մարմին, պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝

- որոշելու օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը,

- անհաղթահարելի կամ վերացած ճանաչելու Հանրապետության Նախագահի քեկնածուի համար առաջացած խոչընդոտները,

- օրենքով նախատեսված դեպքերում որոշում կայացնելու կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին:

Նշված բոլոր հարցերի վերաբերյալ ՄԳ-ը ընդունում է որոշումներ, իսկ կարակացություններ տալիս է՝

- Հանրապետության Նախագահին պաշտոնակալ անելու հիմքերի առկայության մասին,

- Նախագահի՝ իր լիազորությունների կատարման անհնարիւնության մասին,

- ՄԳ-ի անդամի լիազորությունները դադարեցնելու, նրան կալանավորելու, որպես մեղադրյալ ներգրավելու, նաև նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ,

- համայնքի ղեկավարին պաշտոնակալ անելու հիմքերի մասին:

ՄԳ-ը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում միջազգային պայմանագրերի նկատմամբ նախնական սահմանադրական վերահսկողություն իրականացնելու, այսինքն՝ մինչև միջազգային պայմանագրերի վավերացումը դրանցում ամրագրված պարտավորությունների՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունը որոշելու համար: Օրինակ ՀՀ ՄԳ-ը «2004 թ. մայիսի 13-ին Ստրասբուրգում ստորագրված

Սարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի վերահսկողության համակարգը փոփոխող և լրացնող թիվ 14 Արձանագրության մեջ ամրագրված պարտավորությունների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործով որոշեց, որ Արձանագրության մեջ ամրագրված պարտավորությունները համապատասխանում են ՀՀ Սահմանադրությանը:

ՄԳ-ը նաև պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝ լուծելու.

- հանրաքվեների արդյունքների,

- Հանրապետության Նախագահի ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների,

- պատգամավորների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված վեճերը:

Օրենքի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՄԳ-ը գործերը քննում և դրանց վերաբերյալ որոշումներն ու եզրակացություններն ընդունում է կոլեգիալ: Եվ որպես կոլեգիալ մարմին՝ ՄԳ-ը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝ սահմանադրական արդարադատություն իրականացնելիս պահպանելու գործի քննության Օրենքով սահմանված սկզբունքները:

Իր հերթին պետությունը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում՝ ապահովելու ՄԳ-ի բնականոն գործունեությունը հետևյալ ուղղություններով.

- ՄԳ-ի ֆինանսավորում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին,

- չկանխատեսված ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով ՄԳ-ի պահուստային ֆոնդի նախատեսում,

- առանձին շենքի և անհրաժեշտ գույքի հատկացում,

- օրենքով սահմանված կարգով ՄԳ-ի զբաղեցրած շենքերի, շինությունների անվտանգության ապահովում,

- ՄԳ-ի անդամի, նրա բնտանիքի անդամների, նրա զբաղեցրած բնակելի և ծառայողական տարածքների անձեռնմխելիության նկատմամբ ոչ իրավաչափ ներգործության կամ ներգործության սպառնալիքի դեպքում ՄԳ-ի պահանջով իրավասու պետական մարմիններին պարտավորեցում՝ անհապաղ ձեռնարկելու բոլոր անհրաժեշտ միջոցները ՄԳ-ի անդամի, նրա ընտանքի անդամների և նրա զբաղեցրած բնակելի ու ծառայողական շինությունների անվտանգությունն ապահովելու

ուղղությամբ (Օրենքի 6-րդ հոդված),

- ՄԳ-ի անդամի համար կյանքի և աշխատանքի արժանավայել պայմանների, գործունեության սոցիալական երաշխիքների ապահովում (Օրենքի 12-րդ հոդված):

ՄԳ-ի նախագահը պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն է կրում դատարանի բնականոն գործունեությունն անմիջականորեն ապահովելու, ՄԳ գործունեությունը կազմակերպելու և ղեկավարելու համար:

ՄԳ-ի անդամն իրավունք չունի լինելու կուսակցության անդամ, զբաղվելու քաղաքական գործունեությամբ: Ընդհանրապես, սահմանադրական վերահսկողություն և սահմանադրական արդարադատություն իրականացնող ատյանները քաղաքական մարմին չեն և չպետք է մասնակցեն քաղաքական գործընթացներին, թեև նրանց ընդունած ակտերը հաճախ ունենում են քաղաքական հետևանքներ¹⁰:

Որպես սահմանադրական պատասխանատվություն կրող սուբյեկտ՝ ՄԳ-ի նախագահն ու անդամներն անկախ են և ենթարկվում են միայն Սահմանադրությանն ու օրենքներին: Օրենքը նախատեսում է, որ ՄԳ-ի անդամի գործունեության կապակցությամբ նրա նկատմամբ որևէ ներգործություն անթույլատրելի է և հետապնդվում է օրենքով: Մի կողմից՝ Օրենքն ամրագրում է, որ ՄԳ-ի անդամն իրավունք չունի իր գործունեության կապակցությամբ հայցելու կամ ստանալու որևէ ցուցում, մյուս կողմից՝ սահմանում է, որ ՄԳ-ի անդամի գործունեության միջամտության կամ նրա նկատմամբ այլ ներգործության յուրաքանչյուր փաստի մասին ՄԳ-ի անդամն անհապաղ իրազեկում է ՄԳ-ին, որն իր որոշմամբ կարող է իրավասու մարմիններից պահանջել անհապաղ պատասխանատվության ենթարկել միջամտություն թույլ տված և (կամ) այն կազմակերպած անձին: Չի բացառվում, որ միջամտություն թույլ տված կամ այն կազմակերպած սուբյեկտը ենթարկվի նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության:

ՄԳ-ի անդամը ոչ միայն անփոփոխելի, այլև անձեռնմխելի է: Նա չի կարող հետապնդվել ու պատասխանատվության ենթարկվել իր կարգավիճակից բխող գործողությունների համար: Անձեռնմխելիության սկզբունքի համաձայն՝ նա չի կարող կալանավորվել, ներգրավվել որպես մեղադրյալ, ինչպես նաև նրա նկատմամբ չի կարող դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկվելու հարց հարուցվել՝ առանց ՄԳ-ի ու նշանակող

մարմնի՝ Ազգային ժողովի կամ Հանրապետության Նախագահի համաձայնության: ՄԳ-ի համաձայնությունը արվում է եզրակացությամբ, Ազգային ժողովի համաձայնությունը՝ որոշմամբ, իսկ Հանրապետության Նախագահի համաձայնությունը՝ հրամանագրով: Նրշված ակտերի բնդունմամբ իրավասու ատյանները ՄԳ-ի անդամի նկատմամբ արդեն իսկ կիրառում են նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվություն՝ վերջինիս գրկելով անձեռնմխելիության իրավունքից և նրան իրավարանական պատասխանատվության այլ տեսակների (վարչական, քրեական) ենթարկելու հնարավորություն տալով:

ՄԳ-ի անդամի լիազորությունները դադարեցվում են միայն Սահմանադրությամբ և օրենքով նախատեսված դեպքերում ու կարգով: Տարիքը (65 տարին, իսկ մինչև 2005 թ. սահմանադրական բարեփոխումների՝ ՄԳ-ի գործող անդամների համար՝ 70 տարին) լրանալու կամ հրաժարականի հիմքով ՄԳ-ի անդամի լիազորությունների դադարումը նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոց չէ: Գտնում ենք, որ ՄԳ-ի անդամի լիազորությունների դադարեցումը կարելի է գնահատել որպես սահմանադրաիրավական սանկցիա՝ հետևյալ հիմքերով.

1) ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելը,

2) պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իրենց պարտականությունների կատարման հետ չկապված պաշտոն զբաղեցնելը,

3) առևտրային կազմակերպություններում պաշտոն զբաղեցնելը,

4) այլ վճարովի աշխատանք կատարելը, բացի գիտական, մանկավարժական և ստեղծագործական աշխատանքից,

5) որևէ կուսակցության անդամ լինելը,

6) քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելը,

7) հանցագործություն կատարելը և նրա նկատմամբ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճռի առկայությունը,

8) պաշտոնում օրենքի խախտմամբ նշանակվելը, ինչն ապացուցվել է դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռով,

9) ՀՀ քաղաքացիությունից հրաժարվելու կամ այլ պետության քաղաքացիություն ձեռք բերելը,

10) մեկ տարվա ընթացքում երեք օր անհարգելի պատճառով ՄԳ-ի նիստերին չմաս-

նակցելը.

11) ՄԳ-ում քննվելիք գործի վերաբերյալ նախապես կարծիք հայտնելը կամ այլ գործողություններով իր անաչառությունը կասկածի տակ դնելը, կամ դժգուհակ խորհրդակցության ընթացքի մասին տեղեկություններ հայտնելը, կամ այլ կերպ ՄԳ-ի անդամի իր երդումը դրժելը:

ՄԳ դիմելու պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվություն կրում են Սահմանադրությամբ նախատեսված հետևյալ սուբյեկտները, Հանրապետության Նախագահը, ՀՀ Ազգային ժողովը, ՀՀ պատգամավորների առկա մեկ հինգերորդը (նախկին՝ մեկ երրորդի վոլտարեն), ՀՀ կառավարությունը, ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, մարդու իրավունքների պաշտպանը, Հանրապետության Նախագահի թեկնածուները, պատգամավորության թեկնածուները, դատարանները, գլխավոր դատախազը, յուրաքանչյուր ուր, ինչպես նաև իրավաբանական անձինք՝ Սահմանադրության 42.1-րդ հոդվածին համապատասխան:

Սահմանադրական պատասխանատվությանը (ավելի ստույգ՝ սահմանադրական պատասխանատվության շարժընթացին և սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառմանը) քննույ Նն օրենսդրությամբ սահմանված որոշակի դատավարական ձևեր: Սահմանադրական պատասխանատվության միջոցների կիրառումը իրավախախտի նկատմամբ իրականացվում է սահմանադրական-դատավարական նորմերին համապատասխան, որոշակի կարգով: Օրենքը սահմանում է ՄԳ-ում գործի քննության կարգը (դիմումի նախնական քննարկումը, գործը քննության ընդունելը, գործի քննությունը մերժելը): Որպես սահմանադրական արդարադատության բարձրագույն մարմին՝ ՄԳ-ը որոշում է վիճարկվող նորմատիվ ակտի սահմանադրականության հարցը և դիմումի ապահովման նպատակով իր որոշմամբ կարող է գործը քննության ընդունելուց հետո, դիմող կողմի միջնորդությամբ կամ իր նախաձեռնությամբ, մինչև գործի դատաքննության ավարտը կասեցնել այն իրավական ակտի գործողությունը, որի սահմանադրականությունը վիճարկվում է, եթե կասեցման մասին որոշում չընդունելը կարող է հանգեցնել անդառնալի կամ ծանր հետևանքների դիմող կողմի կամ հանրության համար: Որպես սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտ՝ Օրենքի 40-րդ հոդվածի համաձայն ՄԳ-ը իրավունք ունի պահանջներ

ներկայացնելու: Այսպես, ՄԳ-ը, իսկ գործը դատաքննության նախապատրաստելու կապակցությամբ նաև վերջինիս կողմից որպես սովորական գործով զեկուցող նշանակված ՄԳ-ի անդամը (անդամները) ՄԳ-ի նախագահի գիտությամբ իրավասու է (են) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններից, դրանց պաշտոնատար անձանցից պահանջելու փաստաթղթեր, ևզրակացություններ և այլ նյութեր, հանձնարարելու կատարել ստուգումներ, փորձաքննություններ, հետազոտություններ, իսկ ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանցից՝ պահանջելու նրանց տրամադրության տակ գտնվող նյութեր:

Նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության որոշման գործերով որպես պատասխանող կողմ դատավարությանը ներգրավվում է վիճարկվող ակտն ընդունված պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը:

Գործի քննության արդյունքում ՄԳ-ը կարող է ընդունել հետևյալ որոշումներից մեկը.

- 1) վիճարկվող ակտը Սահմանադրությանը համապատասխանող ճանաչելու մասին,
- 2) վիճարկվող ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին:

Վերջին որոշման ընդունման փաստը կարող ենք գնահատել որպես ՄԳ-ի կողմից նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոցի կիրառում ակտն ընդունված մարմնի նկատմամբ: Օրինակ՝ ՀՀ ՄԳ-ը թիվ 649 որոշմամբ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչեց «Սոցիալական ապահովության բարտերի մասին» ՀՀ օրենքի 11 հոդվածի 2-րդ մասի դրույթները: «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 68 հոդվածի 11-րդ մասի պահանջներին համապատասխան՝ անվավեր ճանաչված դրույթների կատարումն ապահովված այլ նորմատիվ ակտերը կամ դրանց համապատասխան դրույթները ևս կորցրին իրենց իրավաբանական ուժը՝ սահմանադրական դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելու, այսինքն՝ հրապարակման պահից՝:

Նորմատիվ ակտի սահմանադրականությունը գնահատելիս՝ ՄԳ-ը ոչ միայն ստուգում է դրա ընդունման ընթացակարգը, ստորագրման, հրապարակման, ուժի մեջ մտնելու կարգի տեսանկյունից, այլ, նախ, նրա բովանդակության, ինչպես նաև իշխանությունների բաժանման, իրավասության տեսանկյուն

նից, այսինքն՝ իրականացվում է սահմանադրական վերահսկողություն թե՛ ըստ բովանդակության և թե՛ ըստ ձևի:

Դրական ենք գնահատում այն փաստը, որ ՄԳ դիմող սուբյեկտների շրջանակն ընդլայնվել է, և այդպիսի իրավունք է ստացել մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետում բվարկված նորմատիվ ակտերի՝ Սահմանադրության 2-րդ գլխի դրույթներին համապատասխանության հարցերով: Այդպիսով, ստեղծվել է սահմանադրական արդարադատության մարմնում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, դրանց խախտումների և հակաիրավական սահմանափակումների կանխման կարևոր երաշխիք և լուրջ քայլ է կատարվել միասնական եվրոպական իրավական տարածք ինտեգրվելու ճանապարհին¹: ՄԳ դիմելու իրավունք ունեն նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց սահմանադրական իրավունքները խախտող պետական մարմինների՝ նորմատիվ ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցով: Նրանց իրավունք է վերապահվել նախաձեռնել պետական մարմինների ընդունած ակտերը հակասահմանադրական ճանաչելու և այդպիսով պետական մարմինների նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոց կիրառելու գործընթացը: Նշված գործերով դիմումները ՄԳ կարող են ներկայացվել այն պահից սկսած, երբ տեղական ինքնակառավարման մարմինը իմացել է կամ պարտավոր էր իմանալ իր իրավունքների խախտման կամ դրանց խախտման իրական հնարավորության մասին, քայց ոչ ուշ, քան համապատասխան իրավական ակտն ուժի մեջ մտնելուց մեկ տարի հետո:

Կարծում ենք, մեկ տարվա սահմանափակումն այդքան էլ ճիշտ չէ և տեղական ինքնակառավարման մարմինն գրկում է իր սահմանադրական իրավունքները խախտող պետական մարմինների՝ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականությունը վիճարկելու հնարավորությունից: Նույն տրամաբանությամբ ցանկացած օրենք կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտ ընդունումից մեկ տարի հետո այլևս չի կարող վիճարկվել ՄԳ-ում:

Շատ հաճախ նորմատիվ իրավական ակտերի բովանդակած դրույթների հակասական, վիճելի բնույթն ի հայտ է գալիս հենց դրանց կիրառման ընթացքում, որոշակի հասարակական հարաբերություններ կարգավորելիս, կոնկրետ գործեր լուծելիս, դատարան-

ների և իրավապահ մարմինների աշխատանքում: Այս տեսանկյունից, կարծում ենք, ճիշտ էր դատարաններին և գլխավոր դատախազին ՀՀ ՄԳ դիմելու իրավունք վերապահելը՝ իրենց վարույթում գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության հարցերով: Այս դեպքում ՄԳ-ը իրականացնում է իրավական նորմերի կոնկրետ վերահսկողություն:

ՀՀ ՄԳ-ը կարևոր դերակատարությունն ունի Հանրապետության Նախագահի նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոց կիրառելու գործընթացում: Թեև Հանրապետության Նախագահի նկատմամբ սահմանադրական պատասխանատվության առկայությունն է ՀՀ Ազգային ժողովը, սակայն օրենսդիր մարմինը չի կարող իրականացնել իր այդ լիազորությունը՝ առանց ՀՀ Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին ՄԳ-ի եզրակացության: Եթե ՄԳ-ի եզրակացությունը բացասական է, ապա հարցը հանվում է ՀՀ Ազգային ժողովի քննարկումից: Օրենքի 76-րդ հոդվածը նախատեսում է Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին կորակացություն տալու վերաբերյալ գործերի քննության առանձնահատկությունները: Նշված գործերով ՀՀ Ազգային ժողովն իր որոշման մեջ պետք է մատնանշի Հանրապետության Նախագահի այն որոշումը, գործողությունը կամ անգործությունը, որի ընդունումը կամ իրականացումն իր մեջ պարունակում է պետական դավաճանության կամ քրեական օրենսգրքով նախատեսված այլ ծանր հանցագործության² հատկանիշներ: Նշված գործերով ապացուցման բեռը կրում է դիմող կողմը: Սահմանադրական դատավարությանը որպես դատավարության մասնակից պետք է ներգրավվի Հանրապետության Նախագահը, որն օգտվում է դատավարության կողմի իրավունքներից և կրում նրա պարտականություններն այնքանով, որքանով դա չի կարող վնաս պատճառել իր իրավունքներին ու ազատություններին: Հանրապետության Նախագահի չներկայանալն արգելք չէ գործի դատաքննության համար: Նշված գործերի վարույթը չի կարող կարճվել Հանրապետության Նախագահի հրաժարականի կամ այլ հիմքով նրա լիազորությունների դադարեցման դեպքերում:

Հարց է ծագում՝ ինչպես կարող է ՄԳ-ը կորակացություն տալ Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին, եթե ըստ ՀՀ Սահմանա-

դրության 57-րդ հոդվածի՝ այդպիսի հիմք են պետական դավաճանության կամ այլ ծանր (առանձնապես ծանր) հանցագործության կատարման փաստը: Այդ առումով Օրենքը նախատեսում է, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելիս ՍԴ-ը կարող է ձևավորել նախաքննության մարմնի՝ օրենքով սահմանված լիազորություններով օժտված հատուկ հանձնախումբ, որում ընդգրկում է վճռաբեկ դատարանի պալատներից մեկի նախագահին (որպես հանձնախմբի ղեկավար) և վճռաբեկ դատարանի երկու դատավորների: Ներկայացված ապացույցները նմանապես են հետազոտման ՍԴ-ի կողմից՝ օրենքով սահմանված ընդհանուր կարգով: Հատուկ հանձնախմբի ձևավորումը պարտադիր է, եթե դիմող կողմը կամ Հանրապետության Նախագահը միջնորդել է դրա համար: Նշված գործերի քննության ընթացքում ՍԴ-ը կամ հատուկ հանձնախումբը, մասնավորապես, իրավասու է՝

1) դատական, դատախազական, քրեչափական, այլ պետական, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններից պահանջել նյութեր, քրեական, քաղաքացիական, վարչական գործեր, դատավճիռներ, վճիռներ, որոշումներ, փորձագիտական եզրակացություններ, տեղեկանքներ և այլ նյութեր,

2) հրավիրել և լսել այն անձանց, որոնց բացատրությունները կարող են նշանակություն ունենալ գործով կայացվելիք եզրակացության համար:

Դատական նիստի բացվելուց հետո Ազգային ժողովի ներկայացուցիչը (ներկայացուցիչները) ներկայացնում է (են) դիմողի դիրքորոշումը, որից հետո ներկայացված փաստերի առնչությամբ իր դիրքորոշումն է հայտնում Հանրապետության Նախագահը և (կամ) նրա ներկայացուցիչը: Դրանից հետո կատարվում է ապացույցների հետազոտում: Նիստի վերջում եզրափակիչ խոսքով հանդես է գալիս դիմող կողմը, որը կարող է պնդել իր դիմումը կամ իրաժարվել դրանից, և Հանրապետության Նախագահը և (կամ) նրա ներկայացուցիչը, որին (որոնց) տրամադրվում է պաշտպանությամբ հանդես գալու հնարավորություն: Այնուհետև ՍԴ-ը լսում է տվյալ գործով ձևավորված հանձնախմբի դիրքորոշումը: Հանրապետության Նախագահի և (կամ) նրա ներկայացուցիչն ունեն վերջին ելույթի իրավունք: Այդ ելույթից հետո ՍԴ-ը կարող է օրենքով նախատեսված կարգով որոշում կայացնել գործի վարույթը վերսկսելու վերաբերյալ, իսկ այդպիսի որոշում չկայացվելու դեպքում նիստի նախագահ

հողը հայտարարում է գործի քննության ավարտի մասին: Եթե գործի դատաքննության ժամանակ դիմող կողմը իրաժարվում է դիմումից, և Հանրապետության Նախագահը և որոշյա ժամկետում չի առարկում դրա դեմ, ապա գործի վարույթը ենթակա է կարճման: Իսկ գործի քննության արդյունքում ՍԴ-ի կարող է ընդունել հետևյալ եզրակացություններից մեկը.

1) Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի բացակայության մասին (դրանով իսկ դադարեցնելով Ազգային ժողովի կողմից Հանրապետության Նախագահի նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության կիրառման գործընթացը),

2) Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին (այդպիսով՝ օրենսդիր մարմնին հնարավորություն տալով Հանրապետության Նախագահի նկատմամբ կիրառելու նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոց):

Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին եզրակացության մեջ ՍԴ-ի պետք է նշի՝

1) Հանրապետության Նախագահի այն որոշումը, գործողությունները կամ անգործությունը, որոնցում առկա են ծանր (առանձնապես ծանր) հանցագործության հատկանիշներ և այդ հանցագործության ճշգրիտ որակումը,

2) Հանրապետության Նախագահի մեղավորությունը հաստատող ապացույցները և սահմանադրական դատարանի պատճառաբանված դիրքորոշումը դրանց հետազոտման վերաբերյալ:

Եզրակացությունն ընդունվելուց հետո ոչ ուշ, քան հաջորդ օրը, այն ուղարկվում է Ազգային ժողով և հայտարարվում հանրային հեռուստատեսությամբ:

Հանրապետության Նախագահի լիազորությունների կատարման անհնարինության մասին եզրակացություն ստանալու համար ՍԴ-ին դիմում է կառավարությունը՝ Հանրապետության Նախագահի լիազորությունների կատարման անհնարինության մասին տեղեկություններին իրագրել դառնալուց ոչ ուշ, քան 5 օր հետո:

Կարծում ենք, որ այս հարցով ՍԴ դիմելու իրավունք պետք է ունենա ոչ թե ՀՀ կառավարությունը, այլ պետական իշխանության բարձրագույն ներկայացուցչական մարմինը՝ ՀՀ Ազգային ժողովը:

ՍԴ-ը լուրջ դերակատարություն ունի

նաև համայնքի ղեկավարին պաշտոնանկ անելու գործընթացում, քանի որ եզրակացություն է տալիս վերջինիս պաշտոնակազմության հիմքերի մասին: Համայնքի ղեկավարի նկատմամբ սահմանադրական պատասխանատվության առյան և ՀՀ կառավարությունը, որը 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններից հետո կարող է պաշտոնակազմության ձևով նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվություն միջոց կիրառել միայն ՄԳ-ի եզրակացության հիման վրա: Այսպիսով, ստեղծվել է տեղական ինքնակառավարման մարմնի ղեկավարի սահմանադրական պաշտպանության լուրջ երաշխիք:

ՄԳ-ը կուսակցությունների նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվություն կիրառող առյանն է: Կուսակցությունների գործունեության արգելման հարցով Հանրապետության Նախագահի դիմում է ՄԳ: Կուսակցությունների այն անդամները, ովքեր Հայաստանի Հանրապետության պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում պաշտոններ են զբաղեցնում, ենթակա են նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության՝ իրենց ծառայողական (պաշտոնական) դիրքը հոգուտ կուսակցական շահերի օգտագործելու դեպքում: ՄԳ-ը կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին որոշում կարող է ընդունել նրա գործունեության մեջ Սահմանադրության կամ «Կուսակցությունների մասին» ՀՀ օրենքի պահանջների խախտման հատկանիշներ բացահայտելու դեպքում: Այն կուսակցությունը, որի գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու վերաբերյալ դիմում է ներկայացվել, սահմանադրական դատավարությունում ներգրավվում է որպես դատավարության մասնակից և օգտվում է դատավարության կողմի իրավունքներից ու կրում նրա պարտականությունները: Գործի քննության արդյունքում ՄԳ-ը ընդունում է հետևյալ որոշումներից մեկը.

1) դիմումը մերժելու մասին.

2) կուսակցության գործունեությունը որոշակի ժամկետով կասեցնելու մասին, և կարող է այդ ժամկետում կուսակցության վրա դնել կասեցման համար հիմք հանդիսացող խախտումները վերացնելու պարտականություններ.

3) կուսակցության գործունեությունն արգելելու, այսինքն՝ կուսակցության նկատմամբ նեգատիվ սահմանադրական պատասխանատվության միջոց կիրառելու մասին:

ՄԳ-ը նորմատիվ իրավական ակտերի

նկատմամբ սահմանադրական վերահսկողություն իրականացնելիս կամ կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու, կամ արգելելու մասին որոշում կայացնելիս հանդես է գալիս որպես սահմանադրական պատասխանատվության առյան, իսկ ՀՀ Ազգային ժողովի, ՀՀ կառավարության (որպես սահմանադրական պատասխանատվության առյանների) կողմից Հանրապետության Նախագահի, համայնքի ղեկավարի (որպես սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտների) նկատմամբ սահմանադրավարական սանկցիաներ կիրառելու մեխանիզմում ունենում է վճռական դերակատարություն՝ տալով եզրակացություն:

Կարևոր նշանակություն ունեն նաև ՄԳ-ի որոշումները՝ Հանրապետության Նախագահի թեկնածուի համար առաջացած խոչընդոտներն անհարձակարկի կամ վերացած ճանաչելու մասին: Մի դեպքում ՄԳ-ը կարող է անձին գրկել պետության գլխի թեկնածուի կարգավիճակից՝ դրանից բխող բոլոր իրավական հետևանքներով, իսկ խոչընդոտները վերացած ճանաչելու դեպքում տալ հնարավորություն՝ ՀՀ ընտրական օրենսգրքով սահմանված կարգով իրականացնելու իր պահիվ ընտրական իրավունքը: ՀՀ Սահմանադրությանը նորմատիվ իրավական ակտերի համապատասխանության որոշման և հանրաքվեների արդյունքների հետ կապված վեճերի լուծման համար ՄԳ-ը դիմելու իրավունք ունի պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը: Ինչպես նշում է Հ.Հ. Հակոբյանը, «Միանգամայն ընդունելի է այն, որ այժմ պատգամավորների մեկ հինգերորդը կարող է դիմել սահմանադրական դատարան»¹⁵: Այս կերպ ապահովվում է պաշտպանական փոքրամասնության իրավունքը, և ընդլիմությունը ևս իրավունք է ստանում դիմելու սահմանադրական արդարադատության առյան:

Վ. Մ. Սիրիխան առաջարկում է սահմանադրական դատարանին օժտել պետական իշխանության վերադաս դաշնային մարմինների կամ Պետական Դոմայի որոշմամբ՝ պաշտոնատար անձանց սահմանադրական պատասխանատվության ենթարկելու իրավունքով: Ընդ որում, պատասխանատվության հիմք կարող է լինել ոչ միայն հանցագործության կատարման փաստը, այլև պաշտոնատար անձի ցանկացած նահանջը ՌԴ Սահմանադրության, դաշնային օրենքների պահանջներից կամ վերադաս դաշնային մարմինների որոշումներից¹⁵: Իսկ Ն. Բ. Ակուևի կարծիքով, անհրաժեշտ է սահմանադրական դատարանին վե-

րապահել իրավունք՝ պառլամենտի առջև բարձրացնելու նախարարների և այլ պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության հարցը՝ վերջիններիս կողմից սահմանադրական օրենսդրության խախտման փաստերի հիման վրա¹⁶։ Սակայն գտնում ենք, որ հակառակը պետք է լինի՝ պառլամենտը, կառավարությունը կամ այլ իրավասու մարմին ՄԳ-ի առջև պետք է բարձրացնի պաշտոնատար անձի արարքի կամ ընդունած որոշման սահմանադրականության հարցը և սահմանադրական արդարադատության մարմնի «վերդիկտի» համաձայն՝ պետք է լուծվի տվյալ սուբյեկտին նեգատիվ սահմանադրական և այլ իրավաբանական պատասխանատվության ենթարկելու խնդիրը։

Հատկանշական է, որ աշխարհում առաջինը հիմնադրվել է Ավստրիայի Սահմա-

նադրական դատարանը, որի հայեցակարգը մշակել են Հ. Կելզենը և Կ. Էյզենմանը։ Եվ հետաքրքիրն այն է, որ համաձայն 1920 թ. ընդունված Ավստրիայի դաշնային սահմանադրական օրենքի 142-յոս հոդվածի՝ «Սահմանադրական դատարանը քննում է գործեր այն մեղադրանքների հետ կապված, որոնք հանգեցնում են Գաշնության և Հողերի գերագույն մարմինների սահմանադրական պատասխանատվությանը՝ վերջիններիս կողմից իրենց պաշտոնական գործունեության ընթացքում թույլ տված իրավախախտումների համար»¹⁷։

Այսպիսով, սահմանադրական դատարանը անփոխարինելի դերակատարություն ունի սահմանադրական պատասխանատվության՝ որպես սահմանադրական իրավակարգի ու օրինականության ապահովման անհրաժեշտ գործիքի կիրառման կառուցակարգում։

¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. Отв. ред. М. А. Митюков. М., 1998; Schwartz H. The struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe. Chicago and London, 2000; Harutunian G. G. La Court Constitutionnelle D' Armenie. Les Cahiers du Conseil Constitutionnel. N 20. 2006 (89-91). Paris.

² Տե՛ս Հարությունյան Գ. Գ. Սահմանադրական վերահսկողություն, Երևան, 2004: Նույնի՝ Սահմանադրականության գարգիցման արդի միտումները և ժամանակի մարտահրավերները // ՀՀ Սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր. Հ. 2, 2004: Арутюнян Г. Г. Конституционное правосудие - отражение сути правового государства и конституционализма // Конституционное правосудие. Вестник конференции органов конституционного контроля стран молодого демократии. Ереван, 2005, вып 2(28): Հակոբյան Ռ. Խ. Նկատառումներ «Սահմանադրականության» և «Սահմանադրական պատասխանատվություն» հասկացությունների վերաբերյալ // Օրենք և իրականություն, Երևան, 2009, N 4, 6, էջ 1-4, 12-13:

³ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Арутюнян Г. Г. Конституционный суд в системе государственной власти (сравнительный анализ). Ереван, 1999: Նույնի՝ Սահմանադրական արդարադատությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2000: Նույնի՝ Սահմանադրական արդարադատության ներկա վիճակը և հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում (համառոտ անդրադարձ. 30.01.2001 թ.), Երևան, 2001: Նույնի՝ Գաղափարական իշխանություն, Համակարգային գործակալության եզրագրված վարգագումների փորձից, Երևան, 2002 և այլն:

⁴ Սահմանադրական պատասխանատվության մասին մանրամասն տե՛ս Հակոբյան Ռ. Խ. Սահմանադրական պատասխանատվության հիմնախնդիրները, Երևան, Իրավունք, 2008, 516 էջ:

⁵ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, 2006/32 (487), 21.06.06:

⁶ Այս և հուշորդ ընդգծումները մերն են՝ Ռ. Խ. Հակոբյանի:

⁷ Տե՛ս Հարությունյան «Սահմանադրական դատարանի 2006 թ. ընդունած որոշումների կատարման վիճակի վերաբերյալ», Հունվար 2007թ., Երևան, էջ 19-20:

⁸ Տե՛ս ՄԳՈ-509 որոշում, 17.09.2004թ.// www.concourt.am:

⁹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Navot S. Political Questions in the Court: Is §Judicial self-restraint a better alternative than a §non justiciables approach, Himsworth Ch. Judicial Review of Political questions, Questions of Justiciability // VII World Congress of the International Association of Constitutional Law, Athens, 11-15 June 2007.

¹⁰ Տե՛ս Քաղաքացի Մ. Քոչարյանի և քաղաքացի Հ. Գավթյանի դիմումների հիման վրա՝ «Սոցիալական ապահովության քարտերի մասին» ՀՀ օրենքի 11 հոդվածի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով՝ ՄԳՈ-649 որոշում, 4.10.2006 թ., էջ 17-18:

¹¹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Арутюнян Г. Г. Роль конституционных судов в формировании единого правового пространства Европы (доклад на Московском международном форуме: «Единое правовое пространство Европы и практика конституционного правосудия», 26-28 октября 2006 г.) // Право и политика: научный юридический журнал. М., 2006, N 12, С. 5-10: Նույնի՝ Հայաստանը Եվրոպական միասնական իրավական համակարգում // Օրենք և իրականություն, N 2, Երևան, 2007, էջ 1-5:

¹² Անիրաճեշտ է նախատեսել նույն առանձնապես ծանր հանցագործությունները:

¹³ Տե՛ս Հակոբյան Հ. Հ. Փառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2007, էջ 595:

¹⁴ Տե՛ս Ս. Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих: Материалы круглого стола. Белгород, 2000. С. 26.

¹⁵ Տե՛ս Проблемы конституционно-правовой ответственности (по материалам конференции) // Вестник Московского университета, Серия II, Право, 2001, N 3, С. 126.

¹⁶ Տե՛ս Маклаков В. В. Конституционный контроль и конституционная юстиция // Конституционное право зарубежных стран. М., 1995; Юшин Ю.А. Модели конституционного правосудия // Сравнительное конституционное право. Отв. ред. В. Г. Чиркин. М., 1996.

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՀՀ «Դատախազության դպրոց» ՊՈԱԿ-ի և Հայ-Ուսսական (Սլավոնական) համալսարանի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

**ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈԼՈՐՏՈՒՄ**

Իրավաբանական գիտության մեջ քրեական քաղաքականության հիմնախնդիրները դեռևս վաղ ժամանակներից բավականին մեծ ուշադրության են արժանացել: Նշված հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունն ունի գործնական կարևոր նշանակություն: Այն նպաստում է հանցավորության դեմ պայքարի առավել արդյունավետ միջոցների ու եղանակների, ինչպես նաև օպտիմալ ուղղությունների մշակմանը:

Իրավաբանական գրականության մեջ առկա են քրեական քաղաքականության մի շարք սահմանումներ¹, որոնց հիման վրա այն կարելի է բնորոշել որպես հանցավորության դեմ պայքարին ուղղված պետական քաղաքականություն, որի հիմնական նպատակն է քրեախրավական, քրեադատավարական, քրեակատարողական, քրեաբանական և քրեախրավական միջոցների ու մեթոդների կիրառման եղանակով հանցավորության մակարդակի առավել հնարավոր նվազեցումը:

Ներկայումս ՀՀ քրեական քաղաքականությունը հիմնվում է հանցավորության դեմ պայքարին ուղղված միջազգային իրավական ակտերի դրույթների, ՀՀ Սահմանադրության, օրենքների, ինչպես նաև հանցավորության դեմ պայքարի և ազգային անվտանգության ապահովման հարցերով ՀՀ Նախագահի հրամանագրերի և ՀՀ Կառավարության որոշումների վրա:

Ինչ վերաբերում է պատմության և մշակույթի հուշարձանների քրեախրավական պահպանությանը, ապա նշենք, որ հանցավորության դեմ պայքարի շրջանակներում այն համեմատաբար երիտասարդ ուղղություն է, քանի որ մարդկության կողմից պատմամշակութային ժառանգության հանդեպ (նախ և առաջ անտիկ

շրջանի) հետաքրքրությունն առաջացել է Վերածննդի ժամանակաշրջանում, իսկ պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանությանն ուղղված միջոցառումները ձևավորվել և իրենց իրավական հիմքերն են ստացել XIX դարում Եվրոպայում:

Պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանությունը մշակութային և պատմական նշանակություն ունեցող օբյեկտների պահպանմանն ու պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումների համակարգ է: Այդ միջոցառումները ներառում են հուշարձանների հետազոտությունը, նրանց արժեքի գնահատումը, պաշտոնական կարգավիճակի շնորհումը, վերականգնումն ու ամրակայումը:

ՀՀ գործող քր.օր-ի 264-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում պատմության և մշակույթի հուշարձաններ ոչնչացնելու կամ վնասելու համար, այն է՝ պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության, մշակույթի հուշարձանները, ինչպես նաև պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկաները կամ փաստաթղթերը ոչնչացնելու կամ վնասելու համար:

Պատմամշակութային հուշարձանների հասկացությունը և տեսակները տրվում են «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» 1998թ. նոյեմբերի 11-ի ՀՀ օրենքում: Նշված օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձաններ են պետական հաշվառման վերցված պատմական, գիտական, գեղարվեստական կամ մշակութային այլ արժեք ունեցող կառույցները, դրանց համակառույցներն ու համալիրները՝ իրենց գրաված կամ պատմականորեն իրենց հետ կապված

տարածքով, դրանց մասը կազմող հնագիտական, գեղարվեստական, վիպագրական, ազգագրական բնույթի տարրերն ու բեկորները, պատմամշակութային և բնապատմական արգելոցները, հիշարժան վայրերը՝ անկախ պահպանվածության աստիճանից:

Ինչ վերաբերում է առանձնակի արժեք ունեցող առարկաներին կամ փաստաթղթերին, ապա դրանք սահմանվում են ՀՀ կառավարության 2005 թվականի հոկտեմբերի 13-ի N 1643-Ն որոշմամբ հաստատված ցանկով, որը ներառում է Հայաստանի Հանրապետության մշակութային ժառանգության առանձնակի արժեքավոր 19 անուն մշակութային արժեքներ:

Որպես ուսումնասիրվող հանցագործության որակյալ հատկանիշ՝ ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի 2-յու մասով նախատեսվում է առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների նկատմամբ ոտնձգություն:

Օբյեկտների կամ հուշարձանների առանձնակի արժեքավորությունը պարզելու համար, կարծում ենք, կրկին հարկավոր է անդրադառնալ «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքին, որի 6-րդ հոդվածը սահմանում է հուշարձանների տեսակները: Նշված հոդվածի համաձայն՝ հուշարձաններն ըստ արժեքավորման չափանիշների դասակարգվում են հանրապետական և տեղական նշանակության:

Հանրապետական նշանակության հուշարձանների կարգին են դասվում ժողովրդի պատմության, նրա նյութական և հոգևոր մշակույթի նշանակալի հուշարձանների բարձրարժեք, հնագույն, տիպական կամ հազվագյուտ նմուշները, իսկ տեղականի կարգին՝ հանրապետության որևէ տարածաշրջանի պատմությունն ու մշակույթը, տեղական առանձնահատկությունները, բնութագրող հուշարձանները:

Վերոնշյալ օբյեկտների կամ հուշարձանների առանձնակի արժեք ունենալու չափանիշներից մեկն է: «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածում նշվում է նաև, որ «պատմամշակութային բացառիկ արժևոր ունեցող հուշարձանները միջազգային մակարդակով սահմանված չափանիշ-

ներով կարող են սահմանված կարգով ընդգրկվել համաշխարհային մշակութային ժառանգության ցուցակում»:

Այսինքն՝ ուսումնասիրվող օբյեկտի իմաստով, հուշարձանները կարող են ունենալ նաև միջազգային կամ համաշխարհային նշանակություն:

Ընդ որում համաշխարհային մշակութային ժառանգության ցուցակում ընդգրկվելը հուշարձանի արժեքի բարձրագույն աստիճանն է համարվում:

ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի 3-րդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում պատմության, մշակույթի հուշարձանները, ինչպես նաև պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժևոր ունեցող առարկաների կամ փաստաթղթերը անզգուշությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու համար, եթե այդ արարքները պատճառել են խոշոր վնաս: Նշված հոդվածի 4-րդ մասը՝ նույն արարքների համար, որոնք կատարվել են առանձնակի արժեք ունեցող օբյեկտների կամ հուշարձանների նկատմամբ կամ պատճառել են առանձնապես խոշոր վնաս, նախատեսում է ավելի խիստ պատիժ:

Կարծում ենք՝ ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի ձևակերպումը հաջող չէ: Նախ, ուսումնասիրվող հոդվածի առաջին մասում որպես հանցագործության առարկա խոսվում է ինչպես հուշարձանների, այնպես էլ առանձնակի արժեք ունեցող առարկաների կամ փաստաթղթերի մասին: Օրենսդրի մոտեցումն այս առումով անհասկանալի է, քանի որ առանձնակի արժեք ունեցող առարկաների կամ փաստաթղթերի հափշտակության, ինչպես նաև այդ ընթացքում դրանք անզգուշությամբ վնասելու կամ ոչնչացնելու պարագայում որպես հանցագործության օբյեկտ է դիտում սեփականությունը: Բացի այդ անհասկանալի է նաև «առանձնակի արժևոր ունեցող օբյեկտներ կամ հուշարձաններ» հասկացությունը: Մեր կողմից տրրվում է այս հասկացության դոկտրինալ մեկնաբանությունը, սակայն՝ որպես հանցագործության որակյալ հատկանիշ, հոդվածում անհրաժեշտ է առավել հստակ օրենսդրական սահմանում: Եվ վերջապես, նշված հոդվածը միաժամանակ պատասխանատվություն է սահմանում դիտավորյալ և անզգուշ հանցագործությունների համար՝ նախատեսելով խոշոր և առանձնապես խոշոր վնաս, որը տվյալ պարագայում չի բխում քրեական օրենսգրքի ընդունված կառուցվածքից:

«Արունջյայի հիման վրա հնարավոր ենք համարում, պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանության ոլորտում քրեական քաղաքականության զարգացման, ինչպես նաև ՀՀ քրեական օրենսդրության կատարելագործման նկատառումներով, ներկայացնել հետևյալ առաջարկությունները:

ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի 1-ին մասի դիսպոզիցիան առաջարկում ենք շարադրել հետևյալ կերպ. «1.Պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության և մշակույթի հուշարձանները դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը՝ պատժվում է...»:

ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի 2-րդ մասը կարելի ներկայացնել այսպիսի խմբագրությամբ.

«2.Նույն արարքը, որը կատարվել է համազգային (հանրապետական) նշանակության հուշարձանների նկատմամբ՝ պատժվում է...»:
Կարծում ենք՝ նպատակահարմար է նաև, որ-

պես հատկապես որակյալ հատկանիշ ՀՀ քր.օր-ի 264-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսել հետևյալը.

«3.Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է համաշխարհային նշանակության հուշարձանների նկատմամբ պատժվում է...»:

Բացի այդ, նույն սկզբունքով առաջարկվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքում ընդգրկել 264¹-րդ հոդվածը, որը պատասխանատվություն կսահմանի պատմության և մշակույթի հուշարձանները անզուգուշությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու համար:

Կարծում ենք՝ վերը նշված առաջարկությունները կնպաստեն պատմության և մշակույթի հուշարձանների քրեախրավական պաշտպանությանը, ինչպես նաև մշակութային արժեքների պահպանության ոլորտում քրեական քաղաքականության ամրապնդմանը:

¹ Տե՛ս, օրինակ, Уголовное право / Под ред. Л.Д. Гаухмана, А.А. Энге пьарга. – М.: АО “ЦентрЮрИнфоР”, 2002. С. 4; Аветисян С.С. <http://www.concourt.am/hr/ecl/vestnik/3.17-2002/Avetisyan.htm>; Лопашенко П.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб.: Издательство Р. Аеланова “Юридический центр Пресс”, 2004. С. 269; Львович Е.В. Должностное злоупотребление: проблемы криминализации, квалификации и отграничения от правонарушений: Монография. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО “Саратовская государственная академия права”, 2005. С. 24; Мишкочекий Е.М. О понятии уголовной политики и некоторых проблемах ее информационного обеспечения // Проблемы социологии уголовного права: Сборник научных трудов. М., 1982. С.68; Молодцов А.С., Благов Е.В. Понятие и основные направления уголовной политики и участие общественности в борьбе с преступностью. Ярославль, 1987. С. 3; Козьева Е.В. <http://sartraece.sgap.ru/Main/Personalities/kobzeva.htm>.

² ՀՀ քրեական քաղաքականության մասին ամպլի մանրամասն տե՛ս. Туманян К.Р. Актуальные проблемы современной уголовной политики Республики Армения // Годичная научная конференция. Сборник научных статей. Ер.: Изд-во РАУ, 2008. С. 472-480.

³ Համաշխարհային մշակութային ժառանգության ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ցուցակում ընդգրկված են այնպիսի հայկական հուշարձաններ, ինչպիսիք են՝ Հաղպատ և Սանահին վանքերը, Էջմիածնի եկեղեցին և համալիրը, Ջվարրոցի հնագիտական պեղումները, Գեղարդի վանքը, Ազատ գետի վերին հովիտը, Նորավանքի համալիրը:

МИКАЕЛ МИНАСЯН

Аспирант кафедры международного и европейского права
юридического факультета Российско-Армянского (Славянского)
университета

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕЮДИЦИОНАЛЬНОЙ ПРОЦЕДУРЫ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Настоящая работа посвящена изучению одного из компонентов юрисдикции Суда ЕС, в котором наиболее явно отражаются как взаимоотношения между Судом ЕС и судами государств-членов Европейского Союза, вместе с сопутствующими этим отношениям проблемами, так и деятельность Суда ЕС, направленная на расширение своих полномочий.

В качестве рассматриваемого компонента юрисдикции Суда ЕС выступает полномочие Суда принимать решения в преюдициальном порядке по вопросам толкования и действительности права ЕС. Цель осуществления указанного полномочия заключается в обеспечении единообразного применения и толкования права ЕС на территории единого европейского правового пространства. Вместе с тем, ответственность по применению права ЕС лежит в первую очередь на национальных судах, что и выступает в качестве основы для взаимодействия Суда ЕС и национальных судов государств-членов.

В связи с этим следует отметить, что государства-члены ЕС, так же как и их суды, играют важную роль в обеспечении применения и имплементации права ЕС. Так, при возникновении проблем, связанных с толкованием или действительностью права ЕС, национальные суды государств-членов имеют право, а в некоторых случаях обязаны обратиться в Суд ЕС для принятия Судом решения в преюдициальном порядке по возникшему вопросу. Такие решения могут приниматься по вопросам, относящимся к толкованию правил и принципов права ЕС и действительности вторичного права ЕС, исключая вопросы, непосредственно связанные с внутренним правом государств-членов. Решения Суда ЕС

обязательны для национальных судов, а в более широком смысле, для всего Европейского Союза. Названное в первую очередь объясняется необходимостью установления одинаковых правил конкуренции между субъектами экономических отношений на общем рынке, что может быть достигнуто, только в том случае, когда установленные правила будут применяться единообразно и толковаться одним и тем же органом. То же самое относится к определению действительности актов вторичного права ЕС, чем и объясняется тот факт, что национальные суды государств-членов лишены компетенции признавать акты права ЕС недействительными.¹

Установление верховенства права ЕС, а также дальнейшее “процветание” европейской правовой системы в первую очередь связано с применением Судом ЕС Статьи 234 Договора Сообщества, которая наделяет Суд компетенцией принимать решения в преюдициальном порядке по вопросам, касающимся:

- а) толкования Договора Сообщества;
- б) действительности и толкования актов, принимаемых институтами Сообщества и ЕЦБ;
- в) толкования уставов органов, создаваемых Советом, если данное предусмотрено этими уставами.

Статья 234 также предусматривает, что если вопрос толкования или действительности права ЕС встанет перед каким-либо судом одного из государств-членов, и этот суд сочтет необходимым иметь соответствующее разъясняющее решение Суда ЕС, чтобы принять собственное решение по данному вопросу, он может обратиться в Суд ЕС с просьбой вынести требующееся ему на этот счет решение. Если один из этих вопросов возникает в деле, находящемся на рассмотрении в судебной ин-

станции какого-либо из государств-членов, решения которой в соответствии с национальным правом не подлежат обжалованию, то в этом случае обращение данной судебной инстанции в Суд ЕС является обязательным.

Таким образом, положения указанной статьи предполагают в первую очередь прямое действие права ЕС, что означает возможность для заинтересованной стороны применять право ЕС, как первичного так и вторичного, в национальных судах, а также обязанность национальных судов поддерживать права, вытекающие из права ЕС.

Также, связывая обращения в Суд ЕС, для принятия им решений в преюдициальном порядке, с правом на подачу иска об аннулировании актов сообщества, можно сказать, что преюдициальный порядок предоставляет частным лицам возможность обращаться в Суд ЕС в тех случаях, когда они лишены *locus standi* из-за несоответствия жестким требованиям прямого и непосредственного отношения акта к частному лицу, установленным Судом для принятия иска об аннулировании от частного лица. Следовательно, частное лицо, обращаясь в национальный суд, может требовать, чтобы последний обратился в Суд ЕС для принятия решения в преюдициальном порядке. Однако следует отметить, что в процессе судебного разбирательства национальный суд сам определяет наличие необходимости для обращения в Суд ЕС. Это означает, что национальный суд, будучи уверенным в правильности своего понимания, а также законности рассматриваемого положения права ЕС, может не обращаться в Суд ЕС для принятия им решения в преюдициальном порядке, одновременно учитывая возможность обжалования своего решения в вышестоящей национальной инстанции.

В связи с этим также следует рассмотреть так называемую концепцию "*acte clair*", согласно которой, национальный суд может не направлять обращения в Суд ЕС по вопросу толкования или действительности права ЕС в случае, "когда правильное применение рассматриваемого акта настолько очевидно, что не оставляет места для обоснованных сомнений". Следовательно, при рассмотрении установленной Договором Сообщества обязанности для национальных судов высшей инстанции обращаться в Суд ЕС при

возникновении вопроса толкования или действительности права ЕС, следует иметь ввиду, что возникновение вопроса связано с наличием по крайней мере двух различных мнений по поводу правильного применения права ЕС и национальный суд сам выбирает является ли рассматриваемое положение права ЕС *acte clair* или преюдициальное решение Суда ЕС является необходимым для принятия национальным судом своего решения.

Отметим, что указанное полномочие национальных судов является предметом различных споров, связанных с заинтересованностью национальных судов в направлении обращений в Суд ЕС для принятия им решений в преюдициальном порядке. Что же касается применения Судом ЕС Статьи 234 в своих собственных интересах, то следует признать, что, используя свое собственное понимание положений указанной Статьи, Суд ЕС сумел расширить свои полномочия, а также повысить статус институтов ЕС, давая такое толкование учредительных договоров, которое в "некоторой" степени выходило за первоначально установленные границы Договоров. Считаем, что такое расширение полномочий было необходимо для гармонизации правовых систем ЕС, а также отражало возникшую потребность в развитии правовой системы ЕС, которая должна была удовлетворять требованиям экономической интеграции.

Рассматривая процесс принятия решений Судом ЕС в преюдициальном порядке, следует обратить особое внимание на тот факт, что с использованием данной процедуры Суд ЕС сконструировал систему, основанную на судебном прецеденте, направленную на достижение правовой интеграции в Европейском Союзе и преобразование международного договора в конституционное соглашение посредством судебных решений⁴.

Для разъяснения понятия "преобразование в конституционное соглашение" отметим, что большинство конституционных судов направляют свои усилия на превращение конституции в конституционное право, то есть они преобразовывают текст, предписанный в данный исторический момент в непрерывный, коллективный поток прецедентного права, что касается Суда ЕС, то вместо того, чтобы рассматривать многочисленные споры,

относительно преобразования Судом ЕС международного права в конституционное право, следует только признать факт основания Судом ЕС права, которое можно с уверенностью называть “правом Суда ЕС”, которое постепенно стало самопроизводным. Хотя на сегодняшний день решения Суда ЕС не обладают всеми характерными чертами прецедента, однако, считаем, что существует реальная тенденция по признанию судебного прецедента в праве ЕС.

Следуя из вышесказанного можно сказать, что интерпретация Судом ЕС статьи 234 Договора Сообщества позволила использовать Договор в качестве инструмента для применения и гармонизации права ЕС, исключив возможность ее использования по усмотрению государств-членов. По мнению некоторых ученых наиболее любопытным в процессе применения Статьи 234 является то, что “названная статья ставит Суд ЕС в более слабое положение по сравнению с Верховными Судами федераций”, но вместе с тем “порядок принятия решений в преюдициальном порядке является главным процессуальным средством, с помощью которого осуществляется процесс конституционализации ЕС”⁵.

Несмотря на роль Суда ЕС в осуществлении правовой интеграции ЕС, гармонизации правовых систем государств-членов, повышения роли и в определенных случаях авторитета институтов ЕС, внедрения таких основополагающих принципов, как прямое действие и верховенство права ЕС, без которых наделение ЕС статусом уникального образования, не имеющего сходства с какой-либо международной организацией, было бы невозможным, исследование практики Суда ЕС позволяет сделать вывод, что Суд ЕС, вместе с постепенно расширяющимся влиянием и авторитетом своих решений, одновременно с расширением своей юрисдикции, становится жертвой своего успеха.

Увеличение количества и коэффициента сложности направляемых дел, связанное как с постепенным расширением влияния Сообществ, так и повышением статуса Суда ЕС за счет повышения числа обращений, постепенно начало оказывать сильное воздействие на налаженное осуществление своей деятельности Судом ЕС, выступающим в качестве суда первой и последней инстанции, что в результате привело

к явному увеличению сроков, требующихся для разрешения определенного дела, относящегося как к преюдициальным так и прямым обращениям. Об этом свидетельствуют также приводимые ниже статистические данные деятельности Суда ЕС до создания Суда Первой Инстанции.

Так в 1978 году на рассмотрение Суда ЕС было направлено 268 дел. На тот период суду требовалось приблизительно шесть месяцев для рассмотрения обращений, направленных для принятия Судом ЕС решения в преюдициальном порядке и приблизительно девять месяцев для принятия решений по прямым обращениям⁶.

Уже в 1983 году число направляемых в Суд дел достигло 297, а сроки для принятия решений в преюдициальном порядке продлились до двенадцати месяцев, а по прямым обращениям – до четырнадцати месяцев. Спустя пять лет – в 1988 году, число направляемых в Суд ЕС дел достигло 372, и Суду требовалось уже в среднем восемнадцать месяцев для принятия решений, направленных в преюдициальном порядке, а также более двадцати четырех месяцев для принятия решений по прямым обращениям⁸. Что же касается дел, находящихся в ожидании рассмотрения, то есть не разрешенных Судом ЕС, то, как показывают статистические данные из сводных отчетов Европейских Сообществ за период с 1978-го по 1988-ой годы, число неразрешенных дел увеличивалось с 261 в 1978 году, до 486 в 1983 году и до 594 в 1988 году.

Из названного следует, что, вследствие увеличения числа обращений и недостаточности ресурсов Суда ЕС для того, чтобы справиться с указанным выше нарастающим количеством дел, число находящихся в ожидании рассмотрения дел в течение десяти лет увеличилось с 261 до 594, то есть больше чем в два раза, что, по мнению самого Суда ЕС, является недопустимым для продолжения принятого Сообществами курса интеграции экономик государств-членов с созданием единого внутреннего рынка. Об этом свидетельствует также меморандум, направленный Судом в Совет ЕС уже в 1978 году о том, что “количество дел, направляемых на рассмотрение Суда, увеличивается с огромной скоростью, и что нынешние человеческие ресурсы и действу-

ющее законодательство, на котором основывается деятельность Суда не соответствуют таким повышенным требованиям⁹.

Также, при рассмотрении сложившейся ситуации, следует обратить внимание на национальные суды государств-членов Сообществ. Национальные суды являются основными партнерами Суда ЕС в деле формирования единого правового пространства на территории Европейского Союза, и взаимодействие с ними имеет фундаментальное значение как для достижения Судом своих основных целей, таких как обеспечение единообразного применения права ЕС, так и в деле расширения своей юрисдикции.

Вместе с тем, снижение уровня эффективности работы Суда начало сказываться и на взаимоотношениях с национальными судами, которые постепенно начали терять свою заинтересованность в направлении обращений, связанных с толкованием и действительностью права Сообществ. Названное стало следствием ожидаемой национальными судами задержки принятия со стороны Суда решения по направленному вопросу.

В качестве основного средства поддержания авторитета Суда ЕС, а также обеспечения эффективности деятельности Суда, выступило учреждение Суда Первой Инстанции на основании принятого в 1986 году Единого Европейского Акта. С момента своего учреждения юрисдикция повосозданного суда постепенно расширялась, фактически превратив его в суд общей юрисдикции, путем передачи СПИ значительных компонентов юрисдикции Суда ЕС. В связи с названным следует отметить, что Лиссабонский Договор о внесении изменений в Договор о Европейском Союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества, подписанный 13-го декабря 2007 года, придал СПИ официальный статус суда общей юрисдикции Европейского Союза¹⁰.

Так, Суд общей юрисдикции, будучи учрежден с целью освобождения Суда ЕС от определенных категорий дел, которые в силу своей значимости, фактически не могли содержать каких-либо новых вопросов, связанных с применением или толкованием права Сообщества, а также для всестороннего исследования фактических обстоятельств направляемых дел, уже после первого этапа расширения

юрисдикции в 1993 году был вынужден постепенно продлевать сроки принятия решений, что, однако, позволяло ему сохранять должный уровень эффективности разрешения дел.

В соответствии со статистическими данными, деятельность СПИ на первых этапах существования можно охарактеризовать как продуктивную, принимая во внимание количество принятых СПИ решений за достаточно короткий период времени – 58 решений к концу 1990 года.

Однако последнее расширение юрисдикции СПИ на основании изменений, внесенных Ниццким Договором 2001 года, привело к ситуации, когда Суд общей юрисдикции, сохраняя *de jure* статус суда, осуществляющего всестороннее исследование фактических обстоятельств по первой инстанции, снизил эффективность осуществления возложенных на него обязательств.

О повышении перегруженности и, следовательно, падении уровня эффективной деятельности Суда общей юрисдикции свидетельствуют статистические данные, согласно которым за последние три года число дел, находящихся в ожидании рассмотрения со стороны Суда общей юрисдикции почти в два раза превышает число направляемых дел.

При рассмотрении переданных СПИ компонентов юрисдикции особый интерес представляет полномочие Суда ЕС по принятию решений в преюдициальном порядке, которое было частично передано СПИ на основании Ниццкого Договора, изменяющего Договор о ЕС, Договоры, учреждающие Европейские Сообщества, от 26 февраля 2001 года.

В соответствии с изменениями, внесенными Ниццким Договором, Суд Первой Инстанции был наделен юрисдикцией по рассмотрению и разрешению вопросов преюдициального характера, подпадающих под действие статьи 234 в специальных сферах предусмотренных Статутом Суда ЕС.

Вместе с тем, несмотря на указанное положение, Статут Суда ЕС до сих пор не содержит регламентации каких-либо специальных сфер, на которые будет распространена юрисдикция Суда общей юрисдикции по принятию решений в преюдициальном порядке.

Исследуя юрисдикцию Суда общей юрисдикции по рассмотрению преюдициальных обращений, направляемых национальными судами государств-членов ЕС, следует признать, что как на сегодняшний день, так и особенно в конце 80-х начале 90-х годов, значительная часть преюдициальных обращений затрагивает вопросы связанные с неясностью применения права ЕС, что требует осуществления деятельности по официальному толкованию в первую очередь первичного права ЕС. Считаем обоснованным согласиться с концепцией о том, что осуществление такой деятельности является исключительной прерогативой Суда ЕС. Более того, установленная Нишским Договором передача СПИ до сих пор окончательно не определенной юрисдикции по рассмотрению преюдициальных обращений, по нашему мнению не является обоснованным¹¹.

Тем не менее, следует принять во внимание наличие существенного числа преюдициальных обращений, содержащих вопросы, которые требуют определения того или иного факта. В числе многочисленных схожих обращений выступают преюдициальные обращения с требованием классифицировать определенный продукт к общим таможенным тарифам.

Как известно, классификация продукта по определенным характерным чертам требует в первую очередь установления определенных фактических данных, основанных на заключениях экспертов. Следовательно, наличие определенного числа преюдициальных обращений со схожим содержанием, которые не содержат каких-либо вопросов о толковании или действительности права ЕС уже в момент учреждения СПИ считалось основанием, а в дальнейшем, как мы считаем, стало одним из оснований передачи некоторых компонентов юрисдикции Суда ЕС по рассмотрению преюдициальных обращений Суду Первой Инстанции. Тем не менее, передача юрисдикции по рассмотрению преюдициальных обращений, не содержащих вопросов толкования права ЕС, требует в первую очередь их изначального разграничения. Названное, при рассмотрении существующих в литературе мнений о способах разграничения юрисдикции, можно сконцентрировать в указанных ниже трех вариантах:

1. Установление строго определенных параметров, которые позволят определить к какой категории относится направленное преюдициальное обращение, а также наличие определенного органа, который будет оценивать направленное обращение и перенаправлять его либо в Суд ЕС, либо в Суд общей юрисдикции.

2. Отнесение ответственности за оценку направляемого обращения, и, следовательно, определению суда судебной системы ЕС, к которому будет направлено обращение, на национальные суды государств-членов ЕС.

3. Передача всех преюдициальных обращений Суду ЕС, который будет перенаправлять в Суд общей юрисдикции только дела, связанные с определением фактических данных.

По нашему мнению, ни один из указанных вариантов не может отвечать требованиям эффективного обеспечения единообразного применения права ЕС, основным механизмом которого, выступает преюдициальная процедура.

Так, при рассмотрении первого из указанных вариантов, считаем обоснованным, согласиться с мнением большинства ученых-юристов о том, что классификация определенного обращения исходя из наличия в нем вопроса, который либо относится к толкованию или применению права ЕС, либо связан с определением фактических обстоятельств, имеет множество сложностей. Сложность в первую очередь заключается в том, что в некоторых случаях фактические и правовые вопросы могут быть настолько сплетены, что распределение данного дела в какую-либо категорию станет невозможным¹².

Также, в связи с этим, возникает вопрос об органе, на который будет наложено данное обязательство по распределению направленного обращения. Считаем, что учреждение нового органа для осуществления только данной функции является слишком сложным и необоснованным. Что касается наложения данного обязательства на национальные суды государств-членов, то, по нашему мнению, это чревато значительным числом ошибок, совершаемых со стороны национальных судов, принимая во внимание уровень квалификации судей нижестоящих инстанций, особенно государств-членов, недавно принятых в ЕС, что в результате может привести к необоснованному продлению рассмотрения

дела в связи с процедурой перенаправления обращений от одного суда другому.

Относительно наиболее распространенной версии о направлении всех преюдициальных обращений в Суд ЕС, часть которых, после рассмотрения со стороны Суда ЕС, при наличии только вопросов, связанных с определением фактических обстоятельств будет передана СПИ,¹³ считаем необходимым указать на чрезмерную удлиненность данной процедуры.

Так, данная процедура фактически предполагает рассмотрение обращения со стороны Суда ЕС, который независимо от сложности вопроса должен потратить на рассмотрение направленного обращения свои ресурсы, включая время и труд работников, которые, при отсутствии в обращении каких-либо вопросов толкования или действительности права ЕС, можно считать как потраченные впустую, так как ответ на направленное обращение будет представлять Суд общей юрисдикции, в форме принятого им решения. Даже в случае перенаправления определенного обращения Судом ЕС Суду общей юрисдикции до сих пор остается неразрешенным вопрос о том как должен действовать Суд общей юрисдикции если окажется, что переданное Судом ЕС преюдициальное обращение в действительности содержит вопрос, связанный с толкованием первичного права ЕС, так как передача дела обратно Суду ЕС может затянуть принятие решения по делу на несколько лет, что может привести к потере эффективности решения Суда. Самостоятельное разрешение дела со стороны Суда общей юрисдикции может стать основанием для обвинения данного суда в превышении своих полномочий, что в результате приведет к обжалованию решения Суда общей юрисдикции в Суд ЕС и в этом случае также появляется угроза потери эффективности решения Суда из-за необоснованной отдаленности во времени направленного обращения и принятого решения.

Таким образом, в сложившейся ситуации, проблема, с которой столкнулась судебная система ЕС, по нашему мнению требует не только перераспределения юрисдикции между Судом общей юрисдикции, Судом ЕС и новосозданными судебными трибуналами, но и осуществления мероприятий, которые, не изменяя существующую структуру судебной

системы ЕС, могут обеспечить ослабление перегруженности и повышение эффективности всех трех инстанций судебной системы ЕС.

Для повышения эффективности деятельности Суда общей юрисдикции, сохранения должного уровня деятельности осуществляемой Судом ЕС, направленной на обеспечение единообразного применения права ЕС, а также поддержания авторитета решений Суда ЕС, как единого института, включающего специализированные трибуналы, Суд общей юрисдикции и Суд ЕС, считаем целесообразным сделать следующие предложения.

Передача Суду общей юрисдикции определенных полномочий в сфере преюдициальной процедуры, но вместе с тем не доведение до конца намеченной цели, то есть отсутствие каких-либо положений регламентирующих рамки юрисдикции Суда общей юрисдикции в указанной сфере, могут свидетельствовать о нежелании или наличии определенной угрозы для осуществления полномочия по принятию преюдициальных решений со стороны двух органов.

Как уже было указано, преюдициальная процедура является основным механизмом как обеспечения единообразного применения права ЕС, так и сохранения сотрудничества между национальными судами государств-членов и судебной системой ЕС.

В связи с названным считаем необходимым исключить передачу Суду общей юрисдикции каких-либо полномочий в рамках преюдициальной процедуры, так как наличие двух органов, осуществляющих толкование права ЕС, может в результате привести к нарушению единообразности применения права ЕС.

Кроме того, как уже было отмечено, преюдициальная процедура предусматривает принятие Судом ЕС решения, на основании которого национальный суд должен будет разрешить рассматриваемое им дело. Следовательно, наличие установленной Учредительными Договорами иерархии между Судом общей юрисдикции и Судом ЕС станет причиной постоянной тенденции обжалования решений Суда общей юрисдикции, что, несмотря на установленные первичным правом ЕС жесткие критерии для определения приемлемости иска, станет не только причиной продления сроков принятия окончательного

решения в преюдициональном порядке, но и может повлиять на авторитет решений Суда общей юрисдикции.

Тем не менее, наделение Суда ЕС исключительной компетенцией по принятию решений в преюдициональном порядке, требует внесения определенных изменений в процесс направления обращений национальными судами и принятия решений со стороны Суда ЕС.

Как известно, значительная часть вопросов, содержащихся в преюдициональных обращениях национальных судов, была ранее разрешена Судом ЕС в предыдущих решениях, в связи с чем Судом по делу *Da Costa*¹⁴ ранее было отмечено, что он не собирается менять свою точку зрения, высказанную по вопросу, связанному с толкованием или действительностью права ЕС, что и послужило началом формирования прецедентного права Суда ЕС. Следовательно, если на вопрос, вставший перед национальным судом, Судом ЕС ранее была высказана определенная точка зрения, то, направленное преюдициональное обращение, принимая во внимание существующее прецедентное право Суда ЕС, фактически заставляет Суд ЕС делать ссылки на свои предыдущие решения и, следовательно, тратить время и ресурсы.

Исходя из вышесказанного, считаем целесообразным сделать предложение об учреждении специальных органов, действующих в государствах членах, деятельность которых будет заключаться в рассмотрении преюдициональных обращений в связи с толкованием права ЕС. Считаем, что указанные органы должны существовать в каждом государстве-члене и взаимодействовать с национальными судами нижних инстанций, обладающих свободой усмотрения в связи с направлением преюдициональных обращений в Суд ЕС. В качестве названия этих органов можно предложить название "преюдициональные трибуналы".

Преюдициональные трибуналы не должны иметь полномочий по самостоятельному толкованию права ЕС, чем и будет обеспечиваться единообразное применение права ЕС путем осуществления официального толкования права ЕС только со стороны Суда ЕС. Таким образом, преюдициональные трибуналы могут выступать в качестве промежуточного звена

между национальными судами нижних инстанций, и Судом ЕС, выступая в качестве механизма фильтрации направляемых преюдициональных обращений. Будучи созданы в каждом государстве-члене, преюдициональные трибуналы будут обеспечивать оперативность разрешения вопросов, содержащихся в преюдициональных обращениях, тем самым повышая заинтересованность национальных судов во взаимодействии с судебной системой ЕС.

Считаем, что преюдициональные трибуналы должны быть уполномочены получать все преюдициональные обращения, направляемые национальными судами нижних инстанций их государств-членов. С момента получения обращения, сотрудники трибунала, анализируют содержащийся в обращении вопрос и, путем сопоставления с прецедентным правом Суда ЕС, направляют национальному суду решение Суда ЕС, которое ранее было принято по схожему вопросу, либо ранее установленную Судом ЕС концепцию, разрешающую вопрос, вставший перед национальным судом. В случае же отсутствия в прецедентном праве Суда ЕС схожего решения или концепции, преюдициональный трибунал направляет вопрос в Суд ЕС, при этом обязательно прикрепив к обращению свое собственное мнение, относительно способов разрешения вопроса, содержащегося в преюдициональном обращении, а также анализ фактических обстоятельств данного дела.

Указанное обязательство по представлению собственного мнения и анализа обстоятельств дела является в определенной степени схожим с функциями Генеральных Адвокатов Суда ЕС. Следовательно, наложение на преюдициональные трибуналы такого обязательства будет способствовать облегчению процедуры рассмотрения дела со стороны Суда ЕС и сокращению времени, затрачиваемого на разрешение вопроса.

Также считаем, что на преюдициональный трибунал следует наложить обязательство направлять преюдициональные обращения национальных судов в Суд ЕС в тех случаях, когда национальный суд, будучи неудовлетворен ответом трибунала, повторно направляет преюдициональное обращение.

Вместе с тем, преюдициональные трибуналы должны принимать обращения, направляемые только национальными судами

нижних инстанций, принимая во внимание обязательство национальных судов последней инстанции направлять преюдициальные обращения в Суд ЕС в тех случаях, когда, кроме случаев *acte clair*, которые были рассмотрены нами выше, перед ними появляется вопрос толкования или применения права ЕС.

Также считаем, что языком, на котором будут взаимодействовать преюдициальные трибуналы с национальными судами должен являться язык государства-члена, в котором находится определенный трибунал, что будет способствовать облегчению взаимодействия между национальными судами и преюдициальными трибуналами.

Особое внимание следует уделить квалификации сотрудников преюдициальных трибуналов. Считаем, что отбор сотрудников должен проводиться со стороны палаты, учреждаемой на основании изменений, предусмотренных Лиссабонским Договором¹⁵. Палата, основная деятельность которой, на основании Лиссабонского договора, заключается в определении соответствия кандидатов в судьи требованиям предусмотренным для судей судов судебной системы ЕС, будет также проводить отбор для сотрудников преюдициальных трибуналов, по представлению государств-членов. Отметим также, что сотрудники трибуналов должны будут соответствовать требованиям,

предусмотренным для назначения судей в судебные органы государств-членов.

Кроме того, принимая во внимание особую роль преюдициальных трибуналов, на них будет возложена обязанность по представлению ежеквартальных отчетов о проведенной работе в Суд ЕС. Вместе с тем, считаем необходимым также проведение со стороны Суда ЕС курсов переподготовки и повышения квалификации сотрудников трибуналов каждое полугодие.

Таким образом, считаем, что предлагаемое нововведение будет способствовать повышению эффективности преюдициальной процедуры, являющейся основой взаимодействия с национальными судами, которое в свою очередь имеет фундаментальное значение для единообразного применения и толкования права ЕС. Также, снижение загруженности Суда ЕС будет способствовать эффективному осуществлению Судом ЕС деятельности как по рассмотрению исков, со стороны Комиссии и государств-членов против нарушений государством-членом своих обязанностей, предусмотренных первичным правом ЕС, так и по рассмотрению исков, направляемых для обжалования решений Суда общей юрисдикции.

1. St u Дело Foto-Frost v. Hauptzollamt Lubeck-Ost, (C314/85), [1987] E.C.R. 4199.
 2. St u Договор учреждающий Европейское Сообщество (консолидированный текст с учетом Нишских изменений) статья 234.
 3. St u Дело TFI Traco SpA v Poste Italiane SpA (C340/99) [2001] E.C.R. I-4109.
 4. St u H. Rasmussen. "On Law and Policy in the European Court of Justice". Martinus Nijhoff: Dordrecht, Boston, Lancaster, 1986. 412 p.
 5. St u George Tridimas & Takis Tridimas "National Courts and the European Court of Justice: A Public Choice Analysis of the Preliminary Reference Procedure", 24 Int'l Rev. L. & Econ. 125-137 (2004).
 6. St u Twelfth General report on the activities of the European Communities 1978. (1979).
 7. St u Seventeenth General report on the activities of the European Communities 1983. (1984).
 8. St u XXIIInd General report on the activities of the European Communities 1988. (1989).
 9. St u Меморандум Суда ЕС от 21 июля 1978 года (доступно на сайте <http://curia.europa.eu>).
 10. St u Лиссабонский Договор о внесении изменений в Договор о Европейском Союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества, подписан 13 декабря 2007 года, был ратифицирован 25 государствами-членами ЕС. 12 июня 2008 года был отклонен на референдуме в Ирландии, после повторной ратификации вступил в силу 1 декабря 2009 года.
 11. St u Нишский Договор, изменяющий Договор о ЕС, Договоры, учреждающие Европейские Сообщества, от 26 февраля 2001 года; см. также: Онтин Л.М. "Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека". Учебник для вузов. 2-ое изд. М.: Норма, 2005. С. 215-216.
 12. St u John Temple Lang: "The Impact of the New Court of First Instance in EEC Anti-trust Cases", Fordham Corp. Law. Institute. (1988). p. 592.
 13. St u Henry G. Schermers: The European Court of First Instance, 25 Common Market Law.Review. (1988). P. 543-544.
 14. St u Лиссабонский Договор о внесении изменений в Договор о Европейском Союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества, статья 225a.
 15. St u Дело Da Costa v. Nederlandse Belastingadminstratie Joined Cases 28-30/62, Da Costa, 1963 E.C.R. 61.

АННА ШАХНАЗАРЯН

Главный специалист управления по отношениям с европейским судом по правам человека аппарата министерства юстиции РА

НЕКОТОРЫЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗМОЖНЫХ НАРУШЕНИЙ ПРАВ ЛИЦ, ПОДЛЕЖАЩИХ ВЫДАЧЕ

Все более важной и сложной проблемой международной и национальной системы защиты прав человека становятся попытки государств создать эффективные механизмы, направленные, во-первых, на защиту прав экстрадируемого лица, во-вторых, на недопущение нарушения процедуры экстрадиции в целом. Однако, как известно, государства сами являются виновниками указанных проблем, и невыполнение или ненадлежащее выполнение последними своих позитивных или негативных обязательств с неизбежностью приводит к нарушениям прав экстрадируемых лиц.

Вообще, принцип, согласно которому закон должен защищать права человека, которыми обладают индивиды, от злоупотреблений правительств, восходит, как минимум, к работе Джона Локка "Два трактата о правлении", где он высказывает мысль о том, что на первом месте при естественном порядке вещей стоят права человека, а не права правительств¹.

Следует отметить, что в настоящее время международное сообщество пытается консолидировать свои силы в плане создания правовых и практических механизмов обеспечения прав человека, способных реально осуществлять защиту соответствующих прав. В этом контексте немаловажное внимание уделяется проблеме защиты прав экстрадируемых лиц.

Проблема защиты прав экстрадируемых лиц является актуальной особенно для постсоветских государств, где, несмотря на то, что прошло достаточно большое время после приобретения ими независимости, достаточно часты нарушения прав и свобод граждан, проживающих на их территории. Об этом свидетельствуют ряд решений Европейского

суда по правам человека (далее Суд).

За последние несколько лет только против Российской Федерации Судом были вынесены 4 решения, связанные с нарушением процедуры выдачи лиц в другие постсоветские страны, которые привели к нарушению прав последних².

В настоящей статье вкратце рассмотрим некоторые, на наш взгляд, специфические проблемы, которые в дальнейшем могут стать проблематичными с точки зрения процедуры выдачи, что с неизбежностью приведет к нарушению прав экстрадируемых лиц.

С этой целью рассмотрим некоторые, на первый взгляд ничем не связанные друг с другом проблематичные аспекты, которых на наш взгляд, объединяет то, что они могут привести к нарушению прав лиц, подлежащих выдаче.

Так, выделим следующие аспекты и рассмотрим их в отдельности:

1) выдача лица в страну, где возможны нарушения конвенционных прав последнего (данная проблематика может стать особо актуальной в случае экстрадиции лица в страну, не входящую в систему стран Совета Европы);

2) скрытая экстрадиция (disguised extradition);

3) выдача лица, являющегося гражданином непризнанного с точки зрения международного права государства (в контексте нагорно-карабахской проблемы).

Выдача лица в страну, где возможны нарушения конвенционных прав последнего:

Международно-правовые источники, а также нормы национального законодательства указывают на то, что на сегодняшний день существует достаточно много оснований для отказа в выдаче, причем некоторые из них

являются обязательными (императивными) запрещают компетентным органам выдачу, а другие факультативными (диспозитивными) оставляют за компетентными органами возможность выбора, составляя не обязанность, а право отказать в выдаче³.

Как известно, Европейская конвенция о выдаче заменяет собой положения любых двусторонних договоров, конвенций или соглашений, регулирующих выдачу между любыми двумя договаривающимися сторонами. В этой Конвенции установлен также принцип, согласно которому договаривающиеся стороны могут заключать между собой двусторонние или многосторонние соглашения только с целью дополнения Европейской конвенции или облегчения применения содержащихся в ней принципов (п. 1, 2 ст. 28)⁴.

Из вышесказанного следует, что государства-участники настоящей Конвенции при заключении иных многосторонних или двусторонних договоров должны обратить особое внимание на технику заключения таких договоров для того, чтобы они в будущем не вступали в противоречие с конвенционными обязательствами государства, заключенными в рамках Совета Европы. Данная проблема особо остро стоит в случаях заключения договоров, где одна сторона договора является членом Совета Европы, а другая не является таковой.

Эта проблема является актуальной и для Армении, которая, являясь членом Совета Европы, имеет обязательство по установлению соответствия внутреннего законодательства европейским правовым стандартам (это касается также договорных обязательств государства).

Однако, как известно, внутреннее законодательство Армении состоит не только из договоров, заключенных в рамках Совета Европы, но и из тех, которые заключены со странами, не входящими в систему стран Совета Европы. К ним, *inter alia*, относятся: договор между Республикой Армения и Объединенными Арабскими Эмиратами о выдаче (вступил в силу 3 ноября 2005г.); договор между Республикой Армения и Арабской Республикой Египет о выдаче (вступил в силу 20 марта 2008г.); договор между Республикой Армения и Арабской Республикой Египет об

оказании взаимной правовой помощи по уголовным делам (вступил в силу 20 марта 2008г.); соглашение между Республикой Армения и Исламской Республикой Иран о выдаче (вступило в силу 1 октября 2008г.).

Изучение указанных договоров свидетельствует о том, что они во многом соответствуют европейским требованиям заключения договоров и стандартам по защите прав экстрадируемого лица. В них, как и во многих других договорах, установлены обязательные основания отказа в выдаче, которые практически полностью соответствуют существующим в современном международном праве основаниям отказа в выдаче. Такой перечень существует также в действующем уголовно-процессуальном кодексе РА⁵ (далее УПК). Однако, поскольку существующий перечень таких оснований довольно широк⁶, даже при очень большом желании, невозможно исчерпывающим образом включить их как в УПК, так и в вышеуказанные договоры.

Следовательно, во избежание возможных проблем, которые могут возникнуть при рассмотрении отдельных дел о выдаче, предлагаем внести дополнение в ст. 488 УПК РА и указать в перечне оснований отказа в выдаче то, что в *экстрадиции может быть отказано, если вследствие экстрадиции могут быть нарушены обязательства Республики Армения, возложенные на нее Европейской конвенцией о защите прав человека и основных свобод, а также иными международно-правовыми договорами в сфере прав человека.*

Данное основание, на наш взгляд, в обязательном порядке должно быть включено также в перечень оснований отказа в выдаче при заключении договоров о выдаче с другими государствами (как уже было отмечено выше, этот фактор особо должен быть учтен при заключении договоров о выдаче со странами, не входящими в систему стран Совета Европы).

Таким образом, включение общего основания об отказе в экстрадиции как в ст. 488 УПК РА, так и в договорах, заключаемых со странами, чьи правовые системы и системы уголовной ответственности и наказания во многом отличаются от стран с европейской правовой системой, на наш взгляд, даст возможность, во-первых, избежать не-

выполнения или ненадлежащего выполнения своих обязательств по договорам, заключенным как в рамках Совета Европы, так и в рамках иных международно-правовых институтов в сфере защиты прав человека, во-вторых, станет дополнительной правовой гарантией для экстрадируемых лиц.

Скрытая экстрадиция (disguised extradition):

Следующей проблемой, на которую хотелось бы указать в данной статье, является проблема скрытой экстрадиции, которая возможна в тех случаях, когда виновного вместо экстрадиции депортируют в страну, где ему предъявляется обвинение в совершении преступления⁷. До того как раскрыть суть указанной проблемы, хотелось бы несколько слов сказать об институте депортации и его отличии от экстрадиции.

В настоящее время термин депортация является синонимом административного выдворения. По содержанию это вид административного наказания, применяющегося исключительно в отношении иностранных граждан или лиц без гражданства и заключается в их контролируемом добровольном выезде или принудительном выдворении (в том числе под конвоем) за пределы страны пребывания.

В отличие от экстрадиции, когда лицо передается другому государству в связи с его уголовным преследованием или исполнением приговора по соответствующей просьбе государства, где осуществляется такое преследование, при депортации и административном выдворении осуществляется принудительная высылка иностранного гражданина (лица без гражданства) из государства в случае утраты или прекращения законных оснований для его дальнейшего пребывания (проживания) в данном государстве⁸. Депортация отличается от экстрадиции так же тем, что депортация и выдворение являются административными процедурами, осуществляемыми в соответствии с кодексом об административных правонарушениях, в то время как процедура экстрадиции регулируется целым комплексом норм права, включающем в себя уголовное, уголовно-процессуальное, уголовно-исполнительное право и ряд других отраслей права, а также нормы международного права.

Как известно, процедура экстрадиции полностью отличается от процедуры депортации, в первую очередь процедуральной сложностью института экстрадиции, во-вторых, объемом прав, обязанностей и правовых гарантий, которые предоставляются экстрадируемым лицам. То есть в правовом плане процедура экстрадиции является более "ответственной" и "сложной" по своей сути.

Однако, в международно-правовой практике встречаются случаи, когда государства, желая избежать определенных процедурально-правовых сложностей, которые возникают или могут возникнуть во время выдачи лица, пытаются вместо экстрадиции депортировать лица. В современной международно-правовой доктрине данная практика именуется "скрытой экстрадицией" (disguised extradition). Она очень критикуется как на практике⁹, так и в теоретических источниках¹⁰, поскольку она лишает лица всего объема прав и гарантий, предоставляемых экстрадируемым лицам. Нередки случаи, когда скрытая экстрадиция осуществляется в отношении лиц, совершивших политические преступления¹¹, что крайне недонустимо с точки зрения экстрадиционного права.

Почему существует такая практика? Могут быть разные причины: желание избежать сложных формальностей; желание помочь государству, с которым данное государство имеет определенные политические, правовые, экономические интересы или имеет иную зависимость и иные "обязательства" перед ней. Все это не может служить оправданием для совершения скрытой экстрадиции.

На практике очень сложно выявить скрытую экстрадицию, поскольку обоим государствам (как запрашиваемой, так и запрашивающей стороне) "выгодна" такая сделка. Единственной возможностью для его изобличения и раскрытия может служить жалоба лица, в отношении которого была осуществлена скрытая экстрадиция. Для этого в первую очередь необходимо, чтобы лицо, в отношении которого осуществляется такая экстрадиция, полностью осознавало противоправность действий, осуществляемых в отношении него, осознавало свои права и воспользовалось тем комплексом правовых гарантий, которые предоставляются ему как

внутренними правовыми актами, так и общепризнанными международно-правовыми документами.

До настоящего времени против Армении международными судебными органами не было вынесено ни одного такого решения, однако это не означает, что в действительности такая практика невозможна. Более того, на наш взгляд, Армении эта практика также присуща, как и другим государствам.

Задача, на наш взгляд, заключается в создании более действенных механизмов управления этими правоотношениями для предотвращения, пресечения и раннего выявления подобных противоправных явлений.

Выдача лица, являющегося гражданином непризнанного с точки зрения международного права государства:

Несмотря на то, что вопрос выдачи лица, являющегося гражданином непризнанного государства, не является типичным для экстрадиционного права, однако, на наш взгляд, данная проблематика может представлять определенный интерес для Армении (в плане нагорно-карабахского вопроса). Как известно, проблема непризнанных государств существует во всем мире, и редко, но все же является предметом рассмотрения в различных международных судах.

В настоящей работе мы попытаемся, во-первых, рассмотреть вопрос о том, правомерна ли выдача человека в непризнанную страну и, во-вторых, вопрос о том, как быть, если экстрадируемое лицо, которое всю жизнь *de facto* проживало на территории непризнанного государства, имеет гражданство страны, которая, в свою очередь, имеет территориальные претензии по отношению к данному непризнанному государству, и насколько в данном случае правильно, с точки зрения защиты прав экстрадируемого лица, выдать его такому государству.

Интерес к данной проблематике возрос прежде всего в связи с тем, что международное сообщество все больше стало уделять внимание проблемам защиты прав экстрадируемых лиц, нежели “формально правовым”.

Данная проблематика в международных судах рассматривается редко. Это, скорее

всего, связано с тем, что подобного рода экстрадиции совершаются без особой огласки (если, конечно, в судебные органы не поступают соответствующие жалобы).

Такая проблема была рассмотрена канадскими судебными органами в 1997г. (хотелось бы отметить, что канадская судебная система интересна тем, что она основывается как на британской системе общего права, так и на европейской правовой системе¹¹). В деле *Romania v. Cheng*¹² впервые был рассмотрен, *inter alia*, вопрос о статусе непризнанного многими государствами страны Тайвань. Определение статуса Тайвани играло ключевое значение, поскольку в деле решался вопрос экстрадиции тайваньских граждан.

Фактические обстоятельства данного дела таковы:

24 мая 1996г. судно под названием “*Maersk Dubai*”, зарегистрированное в Тайване, прибыло в Канаду. Вскоре канадская полиция, по просьбе румынской полиции арестовала капитана судна и нескольких лиц, которые румынской стороной обвинялись в убийстве трех румынцев, которые находились на судне без билетов (их бросили в море). Румынская сторона, основываясь на двустороннем соглашении между Канадой и Румынией о выдаче лиц, потребовала от Канады выдать виновных тайванцев. Тайваньская сторона обратилась к канадской судебной системе и попросила признать в данном деле наличие тайваньской юрисдикции, поскольку преступление было совершено в открытом море вблизи территории Тайвани.

Суд решил, что Канада не обязана экстрадировать виновных тайванцев в Румынию, поскольку преступление не было совершено на их территории. Более того, несмотря на отсутствие каких-либо правовых или дипломатических отношений с Тайванем, Суд решил признать юрисдикцию Тайвани в данном деле. Суд так же признал и закрепил очень важный принцип, согласно которому, отсутствие официального признания независимости государства не может препятствовать оказанию друг другу правовой помощи. Такое решение, однозначно, является наиболее благоприятным с точки зрения защиты прав и свобод экстрадируемых лиц.

Аналогичное решение было также

принято швейцарским федеральным судом¹⁴ (далее Суд) при рассмотрении вопроса об экстрадиции тайваньских граждан, где швейцарская сторона решила сотрудничать с тайваньской стороной и оказать ей правовую помощь.

По данному делу Суд постановил следующее: "отсутствие признания и дипломатических отношений ... еще не означает, что в предоставлении правовой помощи так же должно быть отказано"¹⁵.

Рассмотренные прецеденты могут в будущем представлять определенный интерес для Нагорно-Карабахской Республики, поскольку с аналогичной ситуацией могут столкнуться и граждане Нагорно-Карабахской Республики или лица, которые не имеют такого гражданства (в силу различных исторических и правовых причин), однако всю свою жизнь проживали на данной территории. Для наглядности приведем такой пример, с которым указанные лица могут столкнуться.

После известных событий в Сумгаите и в Баку, а затем и после военных действий в Карабахе, многие армяне, проживающие на территории Азербайджанской ССР, которые при Советском Союзе имели советские паспорта с указанием в графе место проживания – Азербайджанская ССР, вынужденно выехали из страны и проживают в различных государствах. Некоторые из них получили армянское гражданство, другие - гражданство страны-проживания, а некоторые остались при прежних советских паспортах (в основном у них просроченные паспорта). Особую проблематичность составляет то, что после распада Советского Союза граждане СССР получили паспорта, где основанием для получения гражданства послужило их место проживания, указанное в советском паспорте. То есть, те лица, которые имели советские паспорта, с указанием в графе место проживания - Азербайджанская ССР, автоматически могли получить азербайджанское гражданство.

В этом контексте проблема может возникнуть, например, если такое лицо совершит преступление на территории какого-либо государства, и в связи с этим возникнет вопрос об его экстрадиции в Азербайджан. На наш взгляд, с точки зрения защиты прав

человека, такая экстрадиция не должна быть допущена (хотя никто из указанных лиц не застрахован от нее). Поэтому мы предлагаем обратить особое внимание на данную проблему и попытаться (как на доктринальном, так и на правовом уровне) найти способ избежания такой экстрадиции, и считаем, что указание в статье на данную проблему может в дальнейшем послужить поводом для углубления исследований указанной проблематики.

Таким образом, резюмируя вышеизложенное, попытаемся сделать некоторые выводы.

На наш взгляд, для создания действительно эффективных механизмов защиты прав экстрадируемых лиц, необходимо, *inter alia*, обратить особое внимание на вышеуказанные проблематичные вопросы. В связи с этим предлагаем следующее:

1) во избежание возможных проблем, которые могут возникнуть при рассмотрении отдельных дел о выдаче, предлагаем внести дополнение в ст. 488 УПК РА и указать в перечне оснований отказа в выдаче то, что *в экстрадиции может быть отказано, если вследствие экстрадиции могут быть нарушены обязательства Республики Армения, возложенные на нее Европейской конвенцией о защите прав человека и основных свобод, а также иными международно-правовыми договорами в сфере прав человека*. Данное основание в обязательном порядке должно быть включено также в перечень оснований отказа в выдаче при заключении договоров о выдаче с другими государствами;

2) для минимизации возможностей осуществления скрытой экстрадиции, на наш взгляд, армянская правовая система должна обратить особое внимание на эту порочную практику и создать более действенные механизмы управления этими правоотношениями для предотвращения, пресечения и раннего выявления подобных противоправных явлений;

3) предлагаем обратить особое внимание на проблему возможных нарушений прав лиц непризнанных государств, подлежащих выдаче (в контексте нагорно-карабахской проблемы) с целью доктринального определения и правового обеспечения защиты

от такой экстрадиции, при которой могут быть нарушены конвенционно закрепленные основные права и свободы экстрадируемых лиц.

¹ St u Lolk J. *Two Treatises of Government* 368 (3rd ed.) 1698 Laslett (2nd ed.) 1970. Цитировано в: М. Дженнс, Р. Кэй, Э. Бредли. Европейское право в области прав человека (Практика и комментарии). Пер. с англ. – М.: “Права человека”, 1997. С. 9.

² St u *Case of Nasrulloev v. Russia* (Application no. 656/06), Judgment, Strasbourg, 11 October 2007; *Case of Ryabikin v. Russia* (Application no. 8320/04), judgment; Strasbourg, 19 June 2008; *Case of Shamavev and others v. Georgia and Russia* (Application no. 36378/02); judgment, Strasbourg; 12 April 2005; *Case of Garabaev v. Russia* (Application no. 38411/02), Judgment, Strasbourg, 17 June 2007.

³ St u например: Jordan J. Paust and others, *International criminal law, Cases and materials* (second edition, Carolina Academic Press 2000), p. 332; John Dugard, *International Law: a South African Perspective* (second edition 2001); “*Extradition: European standards*”, Explanatory notes on the Council of Europe convention and protocols and minimum standards protecting persons subject to transnational criminal proceedings, Council of Europe publishing; (December 2006); Бойцов А.И. Выдача преступников. – СПб.: Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004.

⁴ St u Եվրոպական կրնվենցիա հանձնման մասին, ՀՀ ԱԳՆ, պաշտոնական տեղեկագիր, Խրատարակության 3-րդ տարի, քիվ 5 (13), 20 դեկտեմբեր 2004թ.:

⁵ St u Статья 188 уголовно-процессуального кодекса Республики Армения (принятой 1 июля 1998г, вступил в силу 12 января 1999г).

⁶ St u “*Extradition: European standards*”, Explanatory notes on the Council of Europe convention and protocols and minimum standards protecting persons subject to transnational criminal proceedings, Council of Europe publishing; (December 2006).

⁷ St u John Dugard, *International Law: a South African Perspective* (second edition 2001), p. 172).

⁸ St u Строганова А.К. Экстрадиция в уголовном процессе Российской Федерации. – М.: Издательство “Цитг-М”, 2005. С. 16.

⁹ St u որիմալ՝ the judgment of the European Court of Human Rights in the *Bozano Case* ECHR Series A, vol 111, judgment of 18 December 1986.

¹⁰ St u որիմալ՝ I. A. Shearer. *Extradition in International Law*. Manchester, (1971), cit. at 76-91.; John Dugard. *International Law: A South African Perspective* (second edition 2001, p. 172).

¹¹ В 1962 г. Британия депортировала доктора Соблена, который был гражданином Соединенных Штатов Америки, в Америку, где его обвиняли в государственной измене, выраженной в форме шпионажа. Здесь грубейшим образом была нарушена процедура экстрадиции, поскольку если бы в данном случае выдача была произведена в соответствии с двусторонним договором о выдаче, заключенный между Британией и США, Британия обязана была отказать США в выдаче политического преступника.

¹² St u *Where Our Legal Systems Comes From, Canada's System of Justice*, Available at http://www.justice.gc.ca/en/dept/pub/just_03.html.

¹³ St u *Romania v. Cheng* [1997] N.S.R.2d 13, 45 (Canada), reprinted in 15 Chinese Y.B. Int'l L. & Aff. 111-140 (1996-1997).

¹⁴ St u Tribunal Federal [Federal Court] May 3, 2004, (Swiz.), translated in Henzelin.

¹⁵ St u Там же, С. 793.

МАРИНА ГАСПАРЯН

Соискатель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ОБЩИЕ КРИТЕРИИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА (АНАЛИЗ УК РФ и РА)

В отличие от многих наук, также занимающихся проблемами насильственной смерти, теория и практика уголовного права не имеет в своем понятийном аппарате термина «гомицид» (от лат. *Homio* – люди и лат. *caedo* – убиваю), хотя, на наш взгляд в определенных случаях, в рамках теоретического дискурса, данное слово может найти свое место¹. «Гомицид – причинение одним человеком насильственной смерти другому», такое толкование дает широко популярная в настоящее время википедия². Жмуров Д.Б. в Словаре терминов агрессии дает более узкое толкование: гомицид – убийство человека человеком³. Разночтение термина в вопросе насильственное лишения жизни или убийство одних другими, может быть нюансом, не имеющим существенного значения для любых других наук, но не для уголовного права. Именно здесь определенные «шоапсы» вычлененные как признаки деяния являются краеугольными камнями.

«Устанавливая свойственные данному деянию признаки, отбрасывая те признаки, которые ему не присущи, постепенно углубляя и анализ правовой нормы, и фактических обстоятельств содеянного, мы приходим к единственной совокупности признаков, характеризующих данное преступление и отличающих его от других»⁴.

«Применение уголовно-правовой нормы в соответствии с ее точным смыслом – необходимое условие правильной квалификации преступления»⁵.

Разграничение признаков преступлений против жизни человека является базой для анализа состава преступления, претворяющего индивидуализацию ответственности, и определяющего правильную квалификацию

преступлений данной группы. Н.В. Кузнецова пишет, что «состав преступления является своего рода ядром и структурой, (скелет, остов) преступления определенной категории»⁶. Состав преступления – это четко выраженная, очерченная четырехгранная матрица, с внутренней связью элементов, формирующих ее грани. Нормы УК, устанавливающие ответственность за насильственную смерть достаточно многочисленны, что вполне естественно. Используемое словосочетание «насильственная смерть» является тем критерием, который ограничивает лишение жизни посредством внешнего воздействия от естественной смерти, при этом в рамках данной статьи автор не преследует цель рассмотреть вопросы, затрагивающие легальную насильственную смерть. Считаем необходимым обратить внимание, что армянское законодательство, в отличие от российского, давая определение убийства, указало на противоправный характер деяния. Ряд авторов предлагают изменить диспозицию ст. 105 УК РФ добавив в нее указание на противоправность⁷. Рефрен уголовного права, гласящий – без объекта преступления нет преступления, указывает на общественную опасность деяния, попирающего общественные отношения. Преступление совершается в социуме, членом этого социума, и практически всегда, в той или иной мере посягает на человека. В ряду деяний представляющих собой общественную опасность, наиболее тяжким является лишение человека жизни, за которое 57 статей Уголовного кодекса РФ (и 70 статей Уголовного кодекса РА) устанавливают ответственность: ст. 105-110, ч.4 ст. 111, ч. 3 ст. 123, ч. 2. ст. 124, п. «в» ч. 3 ст. 126, ч. 3 ст. 127, п. «а» ч. 3 ст. 127.1, ч. 3 ст. 127.2, ч. 2 ст.

128, п. “а” ч. 4 ст. 131, п. “а” ч. 4 ст. 132, ч. 2 ст. 143, ч. 2 ст. 167, п. “б” ч. 2 и п. “б” ч. 3 ст. 205 УК РФ и прочие (104-111, п. 14 ч. 2 ст. 112, ч. 3 ст. 122, ч. 2 ст. 125, ч. 3 ст. 128, ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 130, п. 2 ч. 3 ст. 131, п. 2 ч. 3 ст. 132, п. 2 ч. 3 ст. 132.1, п. 2 ч. 3 ст. 133 УК РА и прочие).

Различаясь по одному или двум признакам, составы этих преступлений являются смежными, и вопрос правильной квалификации требует особо тщательного анализа признаков их разграничивающих.

Значительное количество видов преступлений против жизни определяет выбор метода разграничения от общего к частному, который “состоит в построении иерархической системы отличительных признаков: от более общих к более частным, от высшего ранга к низшему”⁸.

Исходя из вышесказанного, признаки разграничения преступлений против жизни человека условно группируем на:

1) общие – критерии, позволяющие разграничить группы основных, включая иные, составов преступлений;

2) отдельные – это критерии, позволяющие разграничить основные и привилегированные составы преступлений, а также составы преступлений, предусмотренные общими и специальными нормами;

3) единичные это критерии, позволяющие разграничить основные, квалифицированные и особо квалифицированные составы одного и того же вида преступлений либо, квалифицированные и особо квалифицированные составы преступлений между собой в рамках одного вида преступлений⁹.

К общим критериям разграничения составов преступлений против жизни человека необходимо отнести:

а) общественные отношения, на которые совершено посягательство;

б) форму вины;

в) цель преступления;

г) возраст субъекта преступления;

К отдельным критериям:

а) характер общественных отношений;

б) признаки, характеризующие потерпевшего, в том числе его действия и поведение;

в) форму деяния;

г) обстановку (условия) совершения преступления;

д) место совершения преступления;

е) особенности умысла;

ж) признаки, характеризующие специального субъекта.

К единичным критериям:

а) особенности объекта преступления;

б) признаки, характеризующие потерпевшего;

в) способ совершения преступления;

г) особенности вины;

д) мотив;

е) цель;

ж) признаки, характеризующие специального субъекта;

з) признаки, характеризующие соучастие в преступлении.

Наличие того или иного разграничительного признака в фактических обстоятельствах дела и в уголовно-правовой норме обуславливает правильную квалификацию деяния и применение соответствующую степень строгости наказания.

Нами выделены три общих критерия, из которых первый разграничивает объект, второй – субъективную сторону и третий – субъекта вычлененных преступлений.

Первый общий признак – общественные отношения – как отмечал Н.И. Загородников, “преступное посягательство на жизнь человека может осуществляться не только при тех преступлениях против личности, которые непосредственно направлены на жизнь, и образуют тот или иной состав убийства”¹⁰. Указанный признак позволяет разграничить составы преступлений, в которых жизнь выступает видовым (групповым) и непосредственным объектом, т.е. посягательство направлено непосредственно на один объект, или жизнь выступает дополнительным объектом наряду с основным:

а) составы преступлений, описанные в ст. 105-110 УК РФ и ст. 104-111 УК РА имеют один видовой и непосредственный объект, которым является такое неотъемлемое благо, как жизнь;

б) все иные составы преступлений, в которых жизнь выступает в качестве дополнительного объекта.

Второй общий признак - форма вины -

проводит демаркацию между преступлениями против жизни человека, совершенными умышленно - убийствами и преступлениями, совершенными по неосторожности – причинение смерти по неосторожности. Эта сущность-фактор “тяжести” преступления, который адекватно отражает его общественную вредность. Составы преступлений, субъективная сторона которых характеризуется виной в форме умысла (прямого или косвенного), описаны в ст. 105-108, ст. 110, п. “б” ч. 3 ст. 205, ч. 4 ст. 206, ч. 3 ст. 281 и ст. 357 УК РФ и ст. 104-108, ст. 110-111, ч. 3 ст. 225, ч. 4 ст. 284, ч. 4 ст. 287, ст. 305, ст. 390, ст. 393 УК РА. В отличие от армянского уголовного права, вопрос о субъективной стороне преступления, предусмотренного ст. 110 УК РФ (доведение до самоубийства) продолжает оставаться дискуссионным в России. “Закон. Журнал для прокуроров и следователей” Интернет-журнал ассоциации юристов Приморья <http://www.proknadzor.ru/> в комментарии к ст. 110 пишет: “...вызывавший в специальной литературе большие споры, в новом УК решен следующим образом. Поскольку в диспозиции ст. 110 указание на форму вины отсутствует, действует положение, согласно которому это означает, что вина в данном случае может быть только умышленной (в соответствии с ч. 2 ст. 24 УК РФ деяние, совершенное по неосторожности, признается преступлением только в том случае, когда это специально предусмотрено соответствующей статьей Особенной части). Умысел при этом может быть прямой или косвенный. Виповный осознает, что указанным в законе способом толкает потерпевшего к самоубийству, предвидит возможность или неизбежность лишения им себя жизни и желает (прямой умысел) или сознательно допускает наступление этих последствий либо относится к ним безразлично (косвенный умысел)”. Только об умышленной форме утверждает и ... Однако буквальное толкование ч. 2 ст. 24 показывает, что деяние, совершенное только по неосторожности должно быть специально предусмотрено статьей Особенной части. Соответственно, если в статье нет прямого указания на вину в форме неосторожности, и нет указания на умысел, фактические обстоятельства дела и должны определять форму ви-

ны.

Субъективная сторона в форме неосторожности, предусмотрена ст. 109, ч.4 ст. 111, ч. 3 ст. 123, ч. 2.ст. 124, п. “в” ч. 3 ст. 126, ч. 3 ст. 127, п. “а” ч. 3 ст. 127.1, ч. 3 ст. 127.2, ч. 2 ст. 128, п. “а” ч. 4 ст. 131, п. “а” ч. 4 ст. 132, ч. 2 ст. 143, ч. 2 ст. 167, п. “б” ч. 2 ст. 205, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 211, ч. 2 и ч. 3 ст. 215, ч. 2 ст. 215.1, ч. 3 ст. 215.2, ч. 3 ст. 215.3, ч. 2 и ч. 3 ст. 216, ч. 2 и ч. 3 ст. 217 УК РФ и прочие и ст. 109-110, п. 14 ч. 2 ст. 112, ч. 3 ст. 122, ч. 2 ст. 125, ч. 3 ст. 128, ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 130, п. 2 ч. 3 ст. 131, п. 2 ч. 3 ст. 132, п. 2 ч. 3 ст. 132.1 УК РА и прочие.

Третий общий критерий - цель преступления - разграничивает:

а) основной состав преступления умышленного лишения жизни человека, целью которого является в целях полного или частичного уничтожения национальной, этнической, расовой или религиозной группы, ответственность за которое установлена ст. 357 УК РФ и ст. 393 УК РА;

б) основной и квалифицированные составы преступления, умышленного причинения смерти, не указывающие на цель преступления;

в) квалифицированные составы преступлений, которые имеют в своих диспозициях указание на цель преступления, относящее к отягчающим обстоятельствам.

Следующий общий критерий – возраст субъекта преступления – разграничивает:

а) составы преступлений умышленного причинения смерти при отсутствии привилегированных признаков, умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, похищение человека, изнасилование, насильственные действия сексуального характера, умышленное уничтожение или повреждение имущества при отягчающих обстоятельствах, террористический акт, захват заложника, приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения, предусмотренные, соответственно ст. 105, ч. 4 ст. 111, п. “в” ч. 3 ст. 126, п. “а” ч. 4 ст. 131, п. “а” ч. 4 ст. 132, ч. 2 ст. 167, п. “б” ч. 2 и п. “б” ч. 3, ст. 205, ч. 3 и ч.4 ст. 206, ч. 2 и ч. 3 ст. 267 УК РФ и за убийство, умышленное причинение здоровью тяжкого или средней тяжести вреда, похищение человека, изнасилование, совершение насильственных действий

АРТУР КЕЛЕСЯН

Сонскатель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФОРМ
МНОЖЕСТВЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
(СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ УК
РФ И РА)**

Случаи совершения одним и тем же лицом нескольких преступлений нередкое явление в судебной практике. Установление того факта, что лицо одновременно или последовательно совершило несколько преступлений порождает перед следственно-судебными органами определенные правовые вопросы, связанные с отграничением отдельного (единичного) преступления от нескольких, квалификацией содеянного и назначением наказания, правовыми последствиями осуждения за множество преступлений, порядком производства по уголовному делу о нескольких преступных деяниях, выяснении причин и условий, способствовавших совершению множественности преступных деяний и др. Эти и ряд других вопросов охватываются проблемой множественности преступлений по уголовному праву в РФ.

Множественность преступлений характеризуется, как правило, умысленной преступной деятельностью. Это обуславливает правовую оценку множественности преступлений как формы преступной деятельности представляющей повышенную общественную опасность.

Таким образом, множественность преступлений - это совершение одним лицом двух или более преступлений, по которым не истекли сроки давности (ст.78 УК РФ) и не погашена судимость (ст.86 УК РФ).

Совершение одним лицом нескольких преступлений свидетельствует о более высокой степени опасности как самого субъекта, так и совершенных им преступлений. Изучение материалов практики показывает, что лица, совершившие несколько

преступлений, характеризуются довольно устойчивыми антиобщественными взглядами и установками. Причиняемый в результате совершения нескольких преступлений физический, материальный или иной ущерб правоохраняемым интересам оказывается, как правило, более значительным, нежели при прочих равных условиях ущерб, причиненный в результате совершения одного преступления. Поэтому проблема множественности давно привлекала внимание юристов. Однако долгое время она рассматривалась в рамках назначения наказания. Вместе с тем отдельные понятия института множественности довольно детально исследовались при разработке Особенной части УК, в которой они предусматривались, либо как признаки составов конкретных преступлений, либо как квалифицирующие деяние признаки.

Впервые в качестве самостоятельной главы "Множественность преступлений" была выделена в 1974 г. в одном из учебников по общей части советского уголовного права. До 1974 г. понятие повторности рассматривалось в различных главах учебников. Так в Курсе советского уголовного права понятие повторности анализировалось в разделе о субъекте преступления¹. В дальнейшем понятию и видам множественности как самостоятельному институту уголовного права, уделялось много внимания в научной и учебной литературе. В ряде работ виды множественности именуется формами, что не вызывает принципиальных возражений.

Впервые глава "Множественность преступлений" появилась в Модельном кодексе² (гл.12) и включала статьи, определяющие неоднократность, совокуп-

ность, рецидив, опасный рецидив и особо опасный рецидив³.

Действующее российское уголовное законодательство не выделяет множественность преступлений в самостоятельную главу. Однако впервые в истории российского уголовного законодательства в УК РФ 1996г были определены основные виды множественности - неоднократность (ст.16), совокупность (ст.17) и рецидив (ст.18). Все эти формы множественности преступлений сохранились до 8 декабря 2003 года. Федеральным законом, вступившим в силу восьмого декабря 2003 года, из Уголовного кодекса исключена такая форма множественности преступлений, как неоднократность. Позиция законодателя, на наш взгляд, является обоснованной. Исключив неоднократность совершения преступления из форм множественности преступлений и одновременно расширив содержание совокупности преступлений, законодатель тем самым снял ряд острых проблем, возникавших ранее, при квалификации множественности преступлений и назначении наказания за множественность преступлений и свидетельствовавших о нарушении принципа справедливости.

В рамках Общей части Уголовного кодекса должна, на наш взгляд, получить закрепление такая форма множественности, как совершение преступления лицом, имеющим судимость, при отсутствии признаков рецидива. Такая форма множественности преступлений имеется, например, в случае совершения несовершеннолетним, отбывающим наказание, нового преступления, и она влечет за собой последствия в виде назначения наказания по совокупности приговоров.

А в УК РФ до настоящего времени сохраняется такая форма определения множественности преступлений как повторность преступлений.

Такой подход классификации множественности преступлений по формам (или видам) мы считаем ошибочной, потому что, повторяется та же самая ошибка, которая была в УК РФ и которая была устранена изменениями, внесенными в УК РФ 8 декабря 2003 года, когда понятие неоднократности было исключено из форм множественности преступлений. Исходя из вышесказанного,

считаем необходимым внести изменения в законодательство УК РФ и исключить понятие повторности преступлений из разновидностей форм множественности преступлений, поскольку это понятие, как вид множественности преступлений, не может быть самостоятельной формой множественности преступлений, потому что оно пресекается как с понятием формы совокупности, так и с рецидивом преступлений. Поэтому предлагаем оставить в качестве форм множественности преступлений только совокупность и рецидив преступлений, которые охватывают автоматически и понятие повторности преступлений.

Единым признаком этих видов множественности является **совершение не менее двух преступлений**.

Не каждый случай фактического совершения лицом двух или более преступных деяний охватывается уголовно-правовым понятием множественности преступлений. Следует учитывать, что в него, в частности, не входят случаи совершения нового преступления лицом после освобождения его от уголовной ответственности за предшествующее преступление в связи с деятельным раскаянием (ст.75 УК), с примирением с потерпевшим (ст.76 УК), по истечении срока давности привлечения к уголовной ответственности за ранее совершенное преступление (ст.78 УК), при наличии актов амнистии и помилования по какому-либо из деяний (ст.84,85 УК), а также когда по одному или нескольким деяниям имеются процессуальные препятствия для возбуждения уголовного дела. Иными словами, множественность отсутствует, если по одному из двух совершенных преступлений имеются основания, исключающие уголовное преследование или иные уголовно-правовые последствия.

Следовательно, множественность преступлений предполагает **совершение одним лицом двух или более преступлений, влекущих за собой уголовную ответственность**.

В уголовно-правовой литературе предлагались различные определения понятия множественности. Так, одни авторы считают, что к множественности преступлений можно

отнести случаи, “когда виновное лицо одним или несколькими последовательно совершенными деяниями выполняет несколько составов преступлений”⁴.

Другие ученые определяют множественность как “совершение одним и тем же лицом нескольких единичных преступлений, из которых как минимум два имеют уголовно-правовое значение для квалификации любого из них или для назначения наказания”⁵.

Некоторые полагают, что “под множественностью преступлений следует понимать сочетание в поведении одного и того же лица нескольких правонарушений, предусмотренных уголовным законом, при условии, что каждый из актов преступного

поведения субъекта представляет собой самостоятельный состав преступления, сохраняет уголовно-правовое значение и не имеет процессуальных препятствий для уголовного преследования”⁶.

Довольно четким представляется такое определение: “Под множественностью преступлений понимается совершение двух и более деяний, каждое из которых представляет собой самостоятельное преступление при условии, что, по крайней мере, по двум из них не исключается возможность привлечения лица к уголовной ответственности”⁷.

Очевидно, что каждое из приведенных определений в целом правильно раскрывает понятие множественности. Наиболее удачным представляется последнее из них.

Список использованной литературы

1. Черненко Т. Г. Ч. 49. Назначение наказания при множественности преступлений. Учебное пособие. Кемеровский гос. университет. Кемерово, 2005. 120 с.
2. УК РФ 2003г. с последующими изменениями от 8 июля 2008г.
3. УК РФ принятая в 1996г. с последующими изменениями от 8 декабря 2003г.

1. Ш.и Советское уголовное право. Часть Общая. Т. 1.Л.: Издательство ЛГУ, 1968. С.382-388.
2. Ш.и Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. М.,1987.
3. Ш.и Уголовный Кодекс Узбекистана 1994 г.
4. Ш.и Красиков Ю. А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). Учебное пособие. М., 1988. С.6.
5. Ш.и Уголовное право. Общая часть. М.: Моск. ин-т МВД, 1997. С.106.
6. Ш.и Уголовное право. Общая часть. М.: ИОРМА-Инфра. М., 1997. С.296.
7. Ш.и Домашняя юридическая энциклопедия. М: Олимп, 1998. С.149.

ГЕВОРГ ГЕВОРГЯН

Аспирант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

УБИЙСТВО ЛИЦА СОПРЯЖЕННОЕ С ПОХИЩЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА

Убийство лица, сопряжённое с похищением человека, законодатель не устанавливает в отдельном пункте. П. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ состоит из двух составов преступления: первый состав – это совершение убийства лица, заведомо для виновного находящегося в беспомощном состоянии, который характеризует признак объекта состава убийства, а второй – убийство лица, сопряжённое с похищением человека, характеризующий признаки объективной стороны убийства. Законодатель предусмотрел в одном и том же пункте (ч. 2 статьи 105 УК РФ) две квалифицированные составы убийства, которые характеризуют различные признаки преступления. В новом УК Республики Беларусь и в УК РА аналогичные признаки более удачно указаны в отдельных пунктах.

Убийство лица сопряжённое с похищением человека, либо захватом заложника, впервые названное в п. "в" ч. 2 статьи 105 УК 1996 года, включено в закон в связи с распространившимися в последнее время случаями похищений людей и захватов заложников. Отметим, что с принятием Федерального закона от 30.12.2008г. N 321-ФЗ, законодателем был устранён из п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ убийство сопряжённое с захватом заложника.

Похищение человека - это умышленное преступление, совершённое только с прямым умыслом, но убийство, сопряжённое с похищением человека, может совершаться как с прямым, так и с косвенным умыслом. Субъектом данного преступления является виновное вменяемое лицо, достигшее четырнадцатилетнего возраста. Отметим, что понятие похищения человека в УК РФ не дается. В теории уголовного права под похищением человека принято понимать тайную или открытую транспортировку (перемещение) человека из места его нахождения в другое место против его воли или путём обмана¹.

Мотив совершения данного квалифицированного вида убийства может быть как корысть, так и месть, ревность и другие. То есть для квалификации деяния как убийство, сопряжённое

с похищением человека, мотив преступления не является обязательным признаком.

Отметим, что убийство лица сопряжённое с похищением человека (п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ), может совершаться: до совершения похищения человека; во время похищения человека; после похищения человека.

При квалификации действий виновного по п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ по признаку "убийство, сопряжённое с похищением человека", следует иметь в виду, что по смыслу закона ответственность по данному пункту наступает не только за умышленное причинение смерти самому похищенному, но и за убийство других лиц, совершённое виновным в связи с похищением человека². То есть, под убийством, сопряжённым с похищением человека, следует понимать убийство не только самого похищенного, но и других лиц, которые как-то связаны с похищением (например, препятствующих похищению).

Действия виновного, совершившего убийство, сопряжённое с похищением человека должны квалифицироваться по совокупности п. "в" ч. 2 статьи 105 и статьи 126 УК РФ как убийство лица, сопряжённое с похищением человека и похищение человека³. Было бы ошибочно считать, что убийство поглощает любые опасные преступления, сопряжённые с умышленным лишением жизни⁴. Аналогичная квалификация данного деяния применяется в судебной практике РА.

В науке уголовного права есть различные мнения, связанные с квалификацией данного деяния. Так, например, Иванов Н. Г. считает, что данное деяние является единичным преступлением и действия виновного необходимо квалифицировать только лишь по п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ, как убийство лица, сопряжённое с похищением человека (п. 3 ч. 2 статьи 104 УК РА)⁵. Согласно данному автору при квалификации деяния виновного по совокупности п. "в" ч. 2 статьи 105 (убийство лица, сопряжённое с похищением человека) и статьи 126 (похищение

человека) УК РФ нарушается принцип справедливости - за совершение одного преступления виновный привлекается к уголовной ответственности дважды.

Попов А.Н. предлагает для решения данной проблемы установить в статье 126 (похищение человека) в качестве обстоятельства, отягчающего наказание, "похищение человека, сопряжённое с умышленным причинением смерти"⁸. Данное предложение автора относится также и к другим схожим квалифицированным видам убийства (например, убийство, сопряжённое с разбоем, вымогательством или бандитизмом п. "з" ч. 2 статьи 105 УК РФ). В данном случае нам придётся согласиться с мнением Попова А.Н. Но также необходимо сказать, что такое решение данной проблемы может привести к другим осложнениям. Во-первых, увеличится в УК РФ количество квалифицированных составов убийств и, во-вторых, потеряют своё значение квалифицированные виды убийства, предусмотренные в ч. 2 статьи 105 УК РФ. Таким образом, такое решение данной проблемы имеет свои и положительные, и отрицательные стороны.

В судебной практике, если виновный убивает человека с целью скрыть другое преступление - похищение человека, или с целью облегчить его совершение, деяние виновного квалифицируется по совокупности п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ (убийство лица, сопряжённое с похищением человека), статьи 126 (похищение человека) и п. "к" ч. 2 статьи 105 (убийство с целью скрыть другое преступление или облегчить его совершение).

Отметим, что в отличие от УК РФ в п. 3 ч. 2 статьи 104 УК РА предусмотрено убийство лица, сопряжённое не только с похищением человека, но и захватом заложника. Рассмотрим отличия похищения человека, захвата заложника и незаконного лишения свободы. Захват заложника, совершённое в целях принуждения государства, организации или гражданина совершить какое-либо действие или воздержаться от совершения какого-либо действия как условия освобождения заложника (статья 218 УК РА). В статье 131 УК РА установлено, что похищение человека - тайное или открытое похищение человека путём обмана, злоупотребления доверия, насилия или угрозы применения насилия при отсутствии признаков преступления, предусмотренных в статье 218 УК РА. Незаконное лишение свободы, не связанное с его похищением (статья 133 УК РА). Отметим, что на законодательном уровне понятия похищения человека и незаконного лишения свободы полноценно не представлены. Более подробно понятия данных преступлений представлены в теории уголовного права. Обязательным при-

знаком незаконного лишения свободы является то, что потерпевший лишается свободы на месте, где потерпевший находился по собственному желанию. Обязательным признаком похищения человека является передвижение вне воли потерпевшего в другое место. Захват заложника может совершаться как на месте, где потерпевший по своей воле находится, так и с передвижением потерпевшего. То есть захват заложника по объективной стороне состоит из признаков и похищения человека, и незаконного лишения свободы. Чем же отличаются данные преступления? Отличие между похищением человека и незаконным лишением свободы заключается в том, что при похищении человека потерпевший передвигается вне его воли в другое место, а незаконное лишение свободы осуществляется на месте нахождения потерпевшего. А отличия между этими двумя преступлениями и захватом заложника заключается в том, что при похищении человека или незаконном лишении свободы, виновный представляет определённые требования потерпевшему, а при захвате заложника, виновный представляет свои требования государству, организациям или третьим лицам.

Субъектом убийства и похищения человека по УК РА может быть вменяемое физическое лицо, достигшее четырнадцатилетнего возраста. А субъектом захвата заложника по УК РА может быть вменяемое физическое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста. Мы знаем, что захват заложника является более тяжким преступлением, чем похищение человека. Логика законодателя при установлении возраста наступления уголовной ответственности за данные преступления непонятна. Отметим, что впервые данная проблема в уголовном праве РА была рассмотрена Тамазяном А. А., Тамазян А. А. считает, что разумно будет, если установить возраст уголовной ответственности за захват заложника с 14 лет⁹. В РФ такой проблемы не существует, так как субъектами и похищения человека, и захвата заложника по УК РФ могут быть вменяемые физические лица, достигшие четырнадцатилетнего возраста. К тому же убийство, сопряжённое с захватом заложника Федеральным законом от 30.12.2008 N 321-ФЗ было устранено из п. "в" ч. 2 статьи 105 УК РФ.

Так, если субъектом захвата заложника может быть вменяемое физическое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста, следовательно, субъектом убийства, сопряжённого с захватом заложника может быть лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста. Возникает вопрос, как квалифицировать убийство, сопряжённое с захватом заложника, которое было совершено

лицом в возрасте от 14 до 16 лет? Как было отмечено выше, захват заложника по объективной стороне включает в себя признаки похищения человека и незаконного лишения свободы. И в том случае, если лицо в возрасте от 14 до 16 лет совершает убийство, сопряжённое с захватом заложника, и если захват заложника включает в себя признаки похищения человека, действия виновного необходимо квалифицировать по совокупности п. 3 ч. 2 статьи 104 и статьи 131 УК РА, как убийство, сопряжённое с похищением человека и похищение человека. В случае если

лицо в возрасте от 14 до 16 лет совершает убийство, сопряжённое с захватом заложника, и если захват заложника включает в себя признаки незаконного лишения свободы, действия виновного необходимо квалифицировать при отсутствии квалифицирующих признаков как простое убийство ч. 1 статьи 104 УК РА. В данном случае мы не ссылаемся на статью 133 (незаконное лишение свобода), так как субъектом незаконного лишения свободы является вменяемое физическое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс Российской Федерации 1996 г. М.: Омега-Л, 2009.
 2. Уголовный кодекс РА. Министерство юстиции РА, 2003 г.
 3. Постановление Пленума Верховного Суда РФ N 1 "О судебной практике по делам об убийстве (статья 105 УК РФ)" от 27 января 1999 г. Официальный сайт Верховного Суда РФ, www.suprcourt.ru.
 1. Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003:
 2. Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունների ակտիվությունը: Երևան, 2003:
 3. Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունների ակտիվությունը ծանրագույն դեպքերում // Օրենք և իրավաբանություն: N 5 Երևան, 05.05.2007:
 4. Бородин С. В. Преступление против жизни. М., 1999.
 5. Андреева Л. А. Квалификация умышленных убийств, совершённых при отягчающих обстоятельствах. М., 1989.
 6. Загородников Н. И. Преступления против жизни. М., 1961.
 7. Красников А. И. Преступления против прав человека на жизнь. Саратов, 1999.
 8. Плакшина Т. А. Уголовная ответственность за убийство. Ч. 2. Барнаул, 2000.
 9. Иванов Н. Г. О судебной практике по делам об убийстве. Критический взгляд // Уголовное право. М., 2000.
 10. Семершева Н.К. Вопросы квалификации умышленных убийств. Свердловск, 1984.
 11. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений. Москва, 2007.
 12. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм уголовного права. М., 1999.
 13. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972.
 14. Печников И. И. Категории преступлений и их уголовно-правовое значение. М., 2007.
 15. Рагоз А. И., Комиссаров В. С., Иногамова-Хегай Л. В. Российское уголовное право. Особенная часть. М., 2009.
 16. Печников И. И., Чернышов В. Н. Уголовное право. Общая часть. М., 2007.
 17. Кадников Н. Г. Уголовное право. Общая и Особенная части. М., 2006.
 18. Батычко В. Т. Уголовное право. Общая и Особенная части. М., 2006.
 19. Козаченко И. Я., Незнамова З. А., Новоселов Г. П. Уголовное право. Особенная часть. М., 2000.
 20. Кузнецова Н. Ф., Тяжкова И. М., Борзенков Г. Н., Комиссаров В. С. Курс уголовного права в пяти томах. Том 3. Особенная часть. М., 2002.
 21. Здравомыслов Б. В. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. М., 2000.
 22. Кругликов Л. Л. Уголовное право России. Часть Особенная. М., 1999.
 23. Скуратов Ю. И., Лебедев В. М. Комментарий к Уголовному кодексу РФ. М., 1999.
 24. Ветров И. И., Ляпунов Ю. И. Уголовное право. Особенная часть. М., 1998.
 25. Турышев А. Д., Турышев А. А. Уголовное право. Общая и особенная части. М., 2005.
-
1. ՏՆԱ Թուրշև Ա. Դ., Թուրշև Ա. Ա. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2005. Ս. 94.
 2. ՏՆԱ Թուրշև Ա. Դ., Թուրշև Ա. Ա. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003. Ս. 322-325.
 3. ՏՆԱ Թուրշև Ա. Դ., Թուրշև Ա. Ա. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003. Ս. 322-325.
 4. ՏՆԱ Ռազոզ Ա. Ի., Կոմիսարով Վ. Ս., Ինոգամովա-Իեգայ Լ. Վ. Ռուսական քրեական իրավունք. Սեփական մասը. Մ., 2009. Ս. 37.
 5. ՏՆԱ Իվանով Ն. Գ. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2000. Ս. 25.
 6. ՏՆԱ Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003. Ս. 322-325.
 7. ՏՆԱ Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003. Ս. 107-108.
 8. ՏՆԱ Թուրշև Ա. Դ., Թուրշև Ա. Ա. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2005. Ս. 68-69.
 9. ՏՆԱ Թուրշև Ա. Դ., Թուրշև Ա. Ա. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2005. Ս. 70.
 10. ՏՆԱ Սոփոյան Ա. Ն. Սպանությունները ծանրագույն դեպքերում: Երևան, 2003. Ս. 7:

СУРЕН ВОСКАНЯН

Магистрант юридического факультета международного научно-учебного центра Национальной Академии Наук РА

ЗНАЧЕНИЕ ТАКТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

При проведении любых следственных действий важное значение имеет правильное применение различных тактических приемов. В данной статье считаем необходимым раскрыть лишь некоторые тактические приемы и решения, которые применяются на практике, при каждодневном расследовании преступлений, то есть, при осуществлении процесса доказывания, так как существующая неразрывная связь процессуальных действий с нормами права требует постоянного усовершенствования и переосмысления подхода к организации и тактике проведения следственных действий. Кроме того, при осуществлении процессуальных действий на практике реально существует необходимость в разработке научных рекомендаций для криминалистически грамотного проведения следственных и иных процессуальных действий, для того чтобы обеспечить их максимальную эффективность. Главным и основополагающим требованием при производстве любых следственных и иных процессуальных действий является соблюдение закона. Все те доказательства, которые были добыты с нарушением норм УПК, в суде могут быть признаны недействительными, тем самым затруднить установление истины по делу и осуществление правосудия.

Применяемые тактика и тактические решения при производстве следственных действий в основном относятся к науке криминалистика, что является системой научных положений и разрабатываемых на их основе рекомендаций по организации и планированию предварительного и судебного следствия, определению линии поведения лиц, осуществляющих доказывание, и приемов конкретных следственных и судебных

действий, направленных на соби́рание, исследование доказательств, на установление причин, условий, способствовавших совершению и сокрытию преступлений.

Некоторые авторы определяют криминалистическую тактику в некотором узком смысле и кратко, в частности А.Н. Васильев определил, что тактика это “метод действия в расследовании для достижения цели, рассчитанный на оптимальный эффект при относительно минимальной затрате времени и сил”.

Но в науке криминалистическая тактика является более широким понятием, и тактические приемы проведения процессуальных действий являются основным, но не единственным элементом криминалистической тактики, в содержание которой входят такие понятия как: планирование расследования и разработка версий (следственных, оперативно-розыскных), реализация в процессе расследования мероприятий организационного и технического характера, основные принципы взаимодействия следователя с другими работниками правоохранительных органов, рекомендации по использованию на предварительном и судебном следствии специальных познаний (эксперты, специалисты), и т.д. Как было уже упомянуто выше, важнейшим условием при проведении следственных действий является их правомерность, то есть необходимо придерживаться правовых основ использования разных тактических приемов, решений. Основным нормативно-правовым актом, регламентирующим использование приемов криминалистической тактики, является Уголовно-процессуальный кодекс.

Согласно мнению известного учёного

Р.С. Белкина, нормы УПК могут быть разделены на следующие группы:

- а) определяющие содержание тактических приёмов;
- б) указывающие на цели применения тактических приёмов;
- в) устанавливающие порядок применения тактических приёмов;
- г) указывающие критерии оценки результатов применения тактических приёмов;
- д) запрещающие вообще или в определённых ситуациях ограничивающие применение тех или иных тактических приёмов.

Но ни закон, ни подзаконные акты не могут дать исчерпывающего перечня тех тактических приёмов, которые используются или могут быть использованы для раскрытия и расследования преступлений, так как, это приведёт к остановке процесса развития данной науки.

Исследуя данную тему, считаем необходимым упомянуть о таком важном принципе, как допустимость применения тактических приёмов при производстве следственных действий, ведь он по своему характеру и содержанию заключается в том, что все применяемые тактические решения должны полностью соответствовать, или, по крайней мере, не противоречить закону. Кроме того, некоторые авторы считают, что допустимость тактических приёмов зависит не только от их соответствия закону, но и от научной обоснованности их применения.

В научных трудах и в каждодневной правоприменительной практике следственные действия подразделяются на первоначальные и последующие, тем самым более уточняется исходные направления и собранность всего расследования в целом.

Суммируя вышесказанное, мы делаем вывод, что тактика следственного, судебного и иного процессуального действия призвана обеспечить его максимальную эффективность, и она разделена на определённые стадии:

- а) подготовка к проведению процессуального действия;
- б) проведение процессуального действия;
- в) фиксация хода и результатов процессуального действия;

г) оценка полученных результатов и их значимости в совокупности собранных доказательств.

Попробуем вкратце раскрыть указанные стадии.

При подготовке к проведению процессуального действия уясняются задачи, которые должны быть решены, решаются вопросы, связанные с выбором времени (момента) проведения и кругом участников и т.д.

Для более эффективного производства процессуального действия при его подготовке создаётся план, в котором должны быть отражены основные и наиболее важные детали, на которые следует основываться при производстве процессуального действия.

Следующая стадия это непосредственное проведение процессуального действия, которая состоит из непосредственной реализации на практике плана, составленного во время подготовки к проведению процессуального действия. Во время или после производства процессуальных действий начинается стадия фиксации хода и результатов, то есть оформление полученной информации (доказательств) созданием процессуальных документов.

И, наконец, последней стадией является оценка полученных результатов, при наступлении которой проверяются полнота, логичность, последовательность и т.д. проведённого процессуального действия.

На практике для полноты и эффективности осуществляемых действий планируются не только проведение процессуального действия, но и расследование в целом. Планирование – это сложный мыслительный процесс, с помощью которого определяются направленность, задачи расследования и способы их решения, и оно является основным методом организации всего расследования.

При подготовке к производству процессуальных действий, планирование расследования принято разделять на своеобразные этапы, в частности, на планирование на начальном и на последующем этапах расследования, и на практике планирование расследования в основном выражается в составлении письменного плана, в который включаются: обстоятельства, которые должны быть ус-

тановлены, перечень следственных действий и сроки их исполнения, список лиц, которые должны быть установлены и допрошены и т.д. А в тех случаях, когда предварительное следствие осуществляется следственной группой ввиду сложности или большого объёма уголовного дела, то руководителем данной группы, кроме прочего, в письменный план вводятся имена следователей, которым задана отработка определённых версий, эпизодов или производство тех или иных следственных действий.

Постарайтесь более подробнее раскрыть те тактические требования, приёмы и решения, которые применяются при производстве отдельных следственных действий, в частности, осмотра, допроса, очной ставки, обыска, так как данные следственные действия являются наиболее часто проводимыми, при расследовании разных категорий уголовных дел.

И в УПК РА и в УПК РФ предусмотрено такое следственное действие как осмотр. Согласно ст. 176 УПК РФ и ст. 217 УПК РА осмотр производится в целях обнаружения следов преступления, иных материальных объектов, выяснения других обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела.

Осмотр является очень важным следственным действием, так как в процессе осмотра обнаруживается и исследуется значительная часть следов преступления. В РФ порядок производства осмотра регулируется ст. 177 УПК и при сравнении его с аналогичной статьёй (ст.218) УПК РА выявляются некоторые различия, в частности, 5-я часть статьи 177 указывает, что осмотр жилища производится только с согласия проживающих в нём лиц или на основании судебного решения, а осмотр помещения организации производится в присутствии представителя администрации данной организации, и в случае невозможности его участия, об этом делается запись в протоколе осмотра, что не предусмотрено в соответствующей статье УПК РА, кроме того, согласно части 4 ст. 218 УПК РА следователь имеет право сделать участником осмотра обвиняемого, подозреваемого, защитника, потерпевшего и свидетеля, что не предусмотрено статьёй 177 УПК РФ.

Следственный осмотр бывает нескольких видов: осмотр места происшествия, осмотр трупа, осмотр предметов, осмотр документов, осмотр животных, осмотр местности и осмотр помещений.

При осмотре следователь должен в обязательном порядке соблюдать требования закона и результаты осмотра должны быть зафиксированы в протоколе. Тактические решения данного следственного действия включают в себя такие понятия как своевременность, методичность, последовательность, полнота и объективность осмотра. Все тактические понятия важны. Однако от своевременности и полноты часто зависит исход дела.

Важность такого тактического требования как своевременность осмотра заключается в обеспечении максимальной сохранности следов и объектов, что прямо влияет на результаты осмотра, кроме того, данное обстоятельство обосновано также законом, так как данное следственное действие относится к не терпящим отлагательства и разрешается производить до возбуждения уголовного дела. Указанное тактическое требование может быть эффективным лишь в том случае, когда следователь правильно организовал осмотр и не упустил ни одного обстоятельства, которое может иметь важное значение для дела. Именно здесь мы ставим наш акцент на полноте осмотра, так как некачественно произведённый осмотр будет служить залогом для проведения повторного осмотра.

Следующим следственным действием, на которое мы хотим обратить внимание, является допрос, который в юридической литературе определяется как процесс получения информации (показаний) от лица обладающего сведениями, имеющими значение в рамках расследуемого уголовного дела. Допрос является одним из основных следственных действий и полученные показания подозреваемого, обвиняемого, свидетеля, потерпевшего и по УПК РФ, и по УПК РА являются доказательствами. Данный список лиц, которые могут быть допрошены, не является исчерпывающим, так как при расследовании уголовного дела могут быть допрошены и эксперты, специалисты, переводчики и т.д., чьи показания так же могут служить доказатель-

ствами по делу. Порядок проведения допроса регламентирован статьями 187-191 УПК РФ и статьями 205- 215 УПК РА.

К общим тактическим требованиям относятся внезапность, активность, полнота, объективность и целеустремленность. Кроме перечисленных требований для поднятия эффективности допроса следует учитывать характер и иные личностные свойства допрашиваемого лица. Но, применяемые тактические решения, при допросе разных лиц, бывают разными, например, при допросе обвиняемого, подозреваемого, свидетеля и т.д.

Особенностью данного следственного действия является то, что следователь должен максимально хорошо подготовиться к проведению допроса, чтобы обеспечить полноту и объективность, так как в практике известны множество случаев, когда допрашиваемое лицо умышленно сообщает ложные сведения для того, чтобы сбить следствие с толку, пустить по ложному следу, или сам следователь некачественно производит данное следственное действие. При подготовке к допросу необходимо максимально изучить личность допрашиваемого, его слабости, привычки, пристрастия и т.д. Данные о личности должны носить не только сугубо анкетный характер, а по возможности должны быть более подробными, глубокими. Такая подробная информация о личности может быть получена из оперативных источников, и должна служить неким ориентиром для следователя. Но такое подробное изучение личности допрашиваемого не всегда является необходимым, оно прямо зависит от процессуального положения лица, обстоятельств дела и от тех сведений, которые следователь ожидает получить. На практике принято составлять письменный план допроса, в который включаются обстоятельства, подлежащие выяснению (общий предмет допроса), конкретные вопросы, которые должны быть заданы и всё то, что, по мнению следователя, является необходимым для достижения поставленной цели. Готовясь к сложному допросу, рекомендуется ещё раз тщательно изучить собранные доказательства, в особенности те, которые могут быть предъявлены по ходу допроса. При этом заранее следует предусмотреть меры обеспечения сохранности этих доказательств,

т.е. не допустить попыток допрашиваемого их уничтожить или повредить. Чтобы избежать последствий, которые могут наступить вследствие уничтожения или повреждения следует изготовить и предъявить ксерокопии документов. Одним из первичных и наиболее важных тактических решений при подготовке к допросу является выбор места и момент допроса, что всегда является индивидуальным решением и зависит от важности данного допроса, личности допрашиваемого и подготовленности следователя. Во время допроса могут быть заданы разные вопросы, в частности, общие, уточняющие, дополняющие, напоминающие, контрольные, избобличающие и иные. Кроме того, закон позволяет следователю быть свободным при выборе тактики проведения допроса, но в тоже время ограничивает данный выбор, запрещая следователю задавать наводящие вопросы. При допросе для достижения успеха, главной целью, которую преследует следователь, является установление психологического контакта с допрашиваемым лицом, от чего в свою очередь зависит качество и эффективность допроса. Ведь на практике, во время допроса, очень часто бывают конфликтные ситуации, когда психологический контакт затруднён, что приводит к снижению эффективности, а иногда и к полному провалу допроса. Активность допроса заключается в том, что следователь должен прочно удерживать в своих руках инициативу и не выпустить контроль над ситуацией². Считаем необходимым упомянуть о таком тактическом приёме, как искусственное создание напряжения и "снятие напряжения", что иногда может выражаться в обострении обстановки допроса, создании конфликтной ситуации и наоборот, а достигается действиями следователя и преследует цель "расколоть" допрашиваемого и получить правдивые показания. Данные тактические приёмы вызывают множество споров между учёными правоведами и криминалистами. Многие из них считают недопустимым применение этих тактических решений (приёмов), а некоторые наоборот, в частности, Г.Ф. Горский и Д.Н. Котов считают данные приёмы нравственно допустимы и что их применение иногда бывает целесообразно, и одновременно подчёркивают, что создание

напряжения не должно происходить за счёт грубости или иного психологического насилия со стороны следователя³.

Ещё одним важным тактическим решением (приёмом) является последовательность, что заключается в последовательном предъявлении допрашиваемому доказательств в порядке нарастания их силы.

Применение всех этих тактических решений, приёмов преследует лишь одну цель, повысить эффективность данного следственного действия и ускорить процесс доказывания, т.е. установление истины по делу.

Следующим следственным действием, о котором мы хотим упомянуть, является очная ставка (ст.192 УПК РФ и ст. 216 УПК РА), что по своей сути тоже является допросом и принимаемые тактические решения при проведении очной ставки в основном схожи с теми, которые принимаются при производстве допроса, поэтому дадим лишь общую характеристику.

Очная ставка является сложным следственным действием и требует тщательной подготовки, выраженной в изучении показаний лиц, между которыми предполагается провести очную ставку; в выявлении сущности имеющихся в них противоречий и причин их происхождения. Принимая решение проводить очную ставку, следователь должен обязательно подумать, своевременен и целесообразен ли проведение очной ставки, имеются ли для этого надлежащие условия. Как и при производстве допроса, необходимо выбрать время проведения очной ставки с тем, чтобы она не была преждевременной или запоздалой. Преждевременная очная ставка может вообще не дать положительного результата и даже оказаться в какой-то степени вредной, кроме того, производство очной ставки должно быть тактически целесообразным, заранее предусмотренным и тщательно подготовленным. При очной ставке воздействие на допрашиваемого оказывает не только другой участник, но обязательно и следователь. Как и во время обычного допроса, он использует такие способы психологического воздействия, как методы убеждения, изобличения, правомерного психологического внушения (требование, просьбы, предложения, совет, предостере-

жение и т. п.), но при этом следователь должен неукоснительно соблюдать закон. Согласно закону, приступая к производству очной ставки, следователь должен выяснить у участников, знакомы ли они друг с другом и в каких отношениях находятся между собой, допрашиваемым лицам поочередно предлагается дать показания по тем обстоятельствам, для выяснения которых проводится очная ставка, после чего следователь может задать вопросы каждому из допрашиваемых лиц и с его разрешения они тоже могут задавать вопросы друг другу.

В литературе множество определений о применяемых тактических приёмах во время проведения очной ставки, но на наш взгляд наиболее удачную классификацию тактических приёмов очной ставки предложил А.Б. Соловьев⁴.

В качестве критерия классификации тактических приёмов он берет причины происхождения существенных противоречий в показаниях допрошенных по делу лиц, и в зависимости от этого тактические приемы делит на:

- 1) тактические приемы, направленные на устранение добросовестного заблуждения допрашиваемых;
- 2) тактические приемы преодоления лжи.

Одним из многоупотребляемых тактических решений является обострение противоречий в показаниях участников очной ставки по менее значимым спорным обстоятельствам. Данный тактический прием применяется в основном при производстве очной ставки между соучастниками преступления. Сущность приема заключается в том, что следователь начинает очную ставку с выяснения менее существенных спорных обстоятельств, постановкой вопросов акцентирует внимание допрашиваемых на этих противоречиях, постепенно все больше и больше обостряет их. В такой обстановке очной ставки допрашиваемые вопреки своему желанию переходят от обсуждения менее важных спорных вопросов к более важным. Также к тактическим приемам, используемым при проведении очной ставки, относится маскировка цели очной ставки, и этот тактический прием применяется, когда следо-

ватель заранее знает, что недобросовестный участник очной ставки не намерен давать правдивые показания, а, поняв цель очной ставки, будет пытаться опорочить показания второго допрашиваемого либо создавать новую ложь.

В таких случаях, для маскировки цели очной ставки, целесообразно ставить допрашиваемым вопросы вразбивку: незаметно для ее участников переводить разговор от выясненных не существенных спорных вопросов к существенным.

Следующим тактическим приемом является создание впечатления, что один соучастник полностью признался в совершении преступления. Располагая правдивыми показаниями одного из участников преступной группы по какому-либо факту преступного события, следователь производит ему очную ставку с обвиняемым, дающим ложные показания. Предмет такой очной ставки должен быть строго ограничен выяснением лишь этого эпизода. Твердо отстаивая на очной ставке правдивые показания по такому эпизоду, соучастник может тем самым создать у не дающего правдивые показания обвиняемого впечатление, что якобы рассказал следователю и об остальных эпизодах преступления.

После очной ставки может быть проведен допрос одного или обоих ее участников, даже если существенные противоречия в их показаниях остались не устраненными. Эффективность такого допроса обуславливается следующими факторами:

- очная ставка оказывает на ее участников сильное психологическое воздействие, колеблющее установку на дачу ложных показаний;
- позволяет глубже изучить личность допрашиваемых, выявить такие индивидуальные психологические, моральные свойства, которые не проявлялись в процессе расследования раньше.

Следователь может понять причину происхождения существенных противоречий в показаниях, разобраться, кто из участников и в каком объеме дает достоверные показания, уяснить действие на каждого из них того или иного тактического приема.

Иногда в практике встречаются случаи, когда следователи проводят очную ставку в

присутствии другого следователя или оперативного работника, что является очень важным фактором, так как сконцентрировав внимание на протоколировании, следователь ослабляет наблюдение за участниками, что чревато отрицательными последствиями. Если же он внимательно наблюдает за допрашиваемыми, страдает качество протокола.

Поэтому участие в очной ставке на всем ее протяжении сотрудника, наблюдающего за допрашиваемыми, представляется не только желательным, но и необходимым (целесообразно наблюдать со стороны).

Обыск - это самостоятельное процессуальное (следственное) действие, содержанием которого является принудительное обследование помещений, сооружений, участков местности, транспортных средств и отдельных лиц (граждан), в целях обнаружения (отыскания) и изъятия скрываемых доказательств преступления (ценностей нажитых преступным путём, документов, денежных средств и т.д.) или иных вещей имеющих значение для дела, а также розыска лиц и трупов. Как уже было сказано, обыск является самостоятельным следственным действием и отличается от близкого по содержанию выемки. Различие между ними, в первую очередь в цели, которую преследуют при осуществлении этих следственных действий, в частности, выемка осуществляется для изъятия определённых предметов и документов, имеющих значение для дела, когда точно известно, где и у кого они находятся, а при обыске существует лишь предположение следователя, которое основано на уже имеющихся доказательствах или на данных полученных из оперативных источников, а сами искомые объекты предстоит ещё отыскать. Данные следственные действия предусмотрены статьями 182 – 184 УПК РФ и статьями 225 – 231 УПК РА. Как в Российской Федерации, так и в Республике Армения обыск разрешается проводить в рамках уже возбуждённого уголовного дела и только с санкции суда. Что касается личного обыска, то согласно УПК РФ и УПК РА для его производства санкции суда не требуется.

Существуют следующие определённые виды обыска:

- а) по обыскиваемому объекту (в

помещении, в транспортном средстве, на открытой местности);

б) по искомым объектам (вещи, документы, ценности, скрывающихся или похищенных людей, трупов и т.д.);

в) по последовательности (первичный, повторный);

д) по способу организации (единичный, групповой).

Как при выше рассмотренных следственных действиях, так и при обыске важное место занимает подготовка к проведению обыска.

В процессе подготовки к обыску необходимо существенно увеличить объём имеющейся информации, при помощи иных следственных или оперативно – розыскных действий. При этом собираемая информация должна касаться, как минимум трёх категорий сведений:

1) о личности обыскиваемого и окружающих его лицах;

2) об искомых объектах;

3) о месте (местах), где предстоит проводить обыск.

Тактика производства обыска включает в себя четыре стадии: подготовительная (принимаются меры по организации обыска), обзорная (следователь обходит и изучает весь объект обыска), детальная (последовательный обыск, выборочный поиск, частичное обследование объекта и т.д.) и стадия закрепления результатов обыска (протокол обыска).

Для повышения эффективности обыска следователь должен заранее решить организаторские в.т. технические вопросы, в

частности, участие понятых и иных лиц, транспорт, наличие бланков протокола и т.п.

Наиболее важным и самым главным фактором проведения обыска является внезапность проникновения следственно оперативной группы на объект обыска и с этой целью принимаются меры, по обеспечению секретности производства обыска, незаметности прибытия на объект обыска, организовывается скрытое наблюдение за окнами и всеми выходами, что на прямую связано с достижением положительного результата (объективности и эффективности) обыска.

При обыске могут быть применены и разные технические средства, в частности, фото и видео аппаратура, металлоискатель, трупискатель, кинологическая собака и т.д. При обыске используются масса разных тактических приёмов, которые основаны на внимательности, находчивости и смекалки, как следователя, так и других лиц, которые проводят обыск и их подробное перечисление, на наш взгляд, не актуально в рамках данной работы, так как их перечень является открытым и их применение на прямую зависит от ситуации, которая сложилась при проведении данного следственного действия.

Подводя итог и анализируя вышесказанное, мы приходим к выводу, что все перечисленные (и те, которые не нашли места в данной работе) тактические решения и приёмы, преследуют лишь одну цель, повысить эффективность процессуальных (следственных) действий, т.е. всего процесса доказывания и установления истины по делу.

¹ Шүү Васильев А.Н. Криминалистика. М., 1971. С. 250.

² Шүү Карнеева Л.М., Васильев А.Н. Тактика допроса при расследовании преступлений. М., 1970.

³ Шүү Горский Е.Ф., Кокорев Л.Д., Котов Д.П. Судебная практика. С. 108.

⁴ Шүү Соловьев А.Б. Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970.

DIANA GHUKEYAN

First class specialist of the Department for the Relations with the European Court of Human Rights of the Ministry of Justice.

PhD student in International law at the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

***PROBLEMS ARISING DURING THE
EXECUTION OF THE STATE'S OBLIGATION
TO PROVIDE ARRESTEES AND DETAINEES
WITH REQUISITE MEDICAL ASSISTANCE
UNDER THE ARTICLE 3 OF THE EUROPEAN
CONVENTION ON HUMAN RIGHTS***

As is known the Republic of Armenia is a member of the Council of Europe and has signed the European Convention on Human Rights (hereinafter referred to as "the Convention") thus admitting the jurisdiction of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as "the Court"). Under the Convention Armenia undertook the obligation to protect human rights in Armenia and to adapt national legislation to the provisions of the Convention.

The review of the Court's Judgments against Armenia show that one of the most frequently violated articles in our country is the Article 3 of the Convention¹. Thus, 4 out of 19 Judgments against Armenia adopted by the Court regard the "Prohibition of Torture", where the Court held that there has been a violation of Article 3. The importance of the protection of human rights from any manifestation of torture is very high, especially in such developing countries, as Armenia is, where such crime committers are mainly officials working at the public bodies.

First of all, it is necessary to clarify what content the article in question has and what it provides. Thus, the Article 3 of the Convention is titled "Prohibitions of Torture" and constitutes:

"No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment".

As the Court has stated on many occasions, Article 3 enshrines one of the most fundamental values of democratic societies. Even in the most difficult circumstances, such as the fight against terrorism and organised crime, the Convention prohibits in absolute terms torture and inhuman or degrading treatment or punishment. Unlike most of

the substantive clauses of the Convention and of Protocols Nos. 1 and 4, Article 3 makes no provision for exceptions and no derogation from it is permissible under Article 15 § 2 even in the event of a public emergency threatening the life of the nation². The Convention prohibits in absolute terms torture and inhuman or degrading treatment or punishment, irrespective of the victim's conduct³.

In order to make a general sense of the meaning of "torture", as well as to clarify difference between inhuman treatment or punishment and degrading treatment or punishment it should be referred to the Court's assessments, to the doctrine, as well as to some relevant acts.

Thus, Article 1 of Resolution 3452 (XXX) declares:

"1. For the purpose of this Declaration, torture means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted by or at the instigation of a public official on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or confession, punishing him for an act he has committed or is suspected of having committed, or intimidating him or other persons. It does not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to, lawful sanctions to the extent consistent with the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.

2. Torture constitutes an aggravated and deliberate form of cruel, inhuman or degrading treatment or punishment"⁴.

The Court in its turn defined "torture" as "deliberate inhuman treatment causing very serious and cruel suffering"⁵.

As to difference between inhuman treatment or punishment and degrading treatment or punishment, it is likewise one of gradation in the suffering inflicted, though it should be kept in mind that the Court does not always draw a sharp distinction and often uses qualifications such as “inhuman and degrading treatment”. In the Kudla Case the Court held that it “has considered treatment to be “inhuman” because, inter alia, it was premeditated, was applied for hours at a stretch and caused either actual bodily injury or intense physical and mental suffering. It has deemed treatment to be “degrading” because it was such as to arouse in the victims feelings of fear, anguish and inferiority capable of humiliating and debasing them”.

The Article 3 of the Convention may be discussed in different contexts, such as: policing; conditions of detention; death penalty; immigration, asylum and extradition; discrimination; child care; corporal punishment; and medical treatment. Within the present scientific article I would like to focus on the latter issue, that is the provision of requisite medical assistance to arrestees and detainees under the Article 3 of the Convention, since currently Armenia and other countries as well in this regard meet some problematic situations in practice which need to be discussed.

Thus, Article 3 imposes an obligation on the State to protect the physical well-being of persons deprived of their liberty. Health, age and severe physical disability are amongst the most relevant factors to be taken into account⁸. Consequently, the relevant bodies on behalf of the State have positive obligation to provide arrestees and detainees with necessary conditions among which the medical assistance is an important factor. Persons deprived of their liberty are mainly kept in detention facilities. These facilities should have at least medical units. According to the 3rd General Report on the CPT's activities “While in custody, prisoners should be able to have access to a doctor at any time... A prison's health care service should at least be able to provide regular out-patient consultations and emergency treatment (of course, in addition there may often be a hospital-type unit with beds)”⁹.

It is worth to mention that the legislation of the Republic of Armenia in its turn regulates issues connected with the medical-sanitary aid to arrestees and detainees. Thus, the Law of the Republic of Armenia on the treatment of arrestees and detainees constitutes general provisions on medical-sanitary

aid to arrestees and detainees. The procedures for rendering medical, including psychological aid to arrestees and detainees, their stay in medical institutions, as well as the involvement of employees of such institutions in medical services are regulated by the Government decree No 825-N of 26 May 2006.

Thus, according to the article 21 of the Law of the Republic of Armenia on the treatment of arrestees and detainees facilities where persons deprived of their liberty are kept must have at least one doctor of general specialization. In case of necessity arrestees and detainees needing specialized medical aid shall be transferred to a specialized or a civilian medical institution. The medical examination, treatment, medication or surgery should be free of charge for the persons deprived of liberty and shall be covered by the state budget.

On the one hand this kind of regulation of the relations concerned is quite acceptable in the theoretical level and mainly works in favor of arrestees and detainees. And that is natural, since in the democratic societies a human's rights should be protected irrespective of the victim's conduct¹⁰. On the other hand some difficulties and problems invisible from the first sight exist in practice regarding the implementation of the above-mentioned provisions.

Indeed, the following problem exists in practice:

As it was mentioned above in the Court's case-law the approach concerning the provision of medical aid to arrestees and detainees is the following: either the State shall provide the requisite medical assistance to the person having serious health problems, or it shall release him (her).

A question may arise here. In particular, what should the State do if the treatment or surgery requires serious financial assets, and for such not a reach country as Armenia is, it is difficult to cover them? For instance, a person needs a transplantation of kidney and such a surgery costs a few decades of thousands of dollars, which Armenia cannot afford taking into account its limited financial resources. Or what should the State do if the person can receive treatment only in clinics in abroad?

The case-law includes certain provisions which may more or less answer the first question. Thus, the State is obliged to protect the physical well-being of persons deprived of their liberty. This means that irrespective of the sum of money the State in all circumstances has to fulfill its positive

obligation to provide arrestees and detainees with necessary medical aid. However, as the Court established in its judgments: "... the medical assistance available in prison hospitals may not always be at the same level as in the best medical institutions for the general public"¹¹, so it can be concluded that the State is free to choose within the possible versions of treatment the one that is compatible with its budget. If the person does not agree with that version, he (she) is free to have a doctor or treatment of his/her own choice.

These provisions, however, do not provide an unambiguous solution to the question concerned, since even the most compatible version of treatment may be still too expensive an unrealistic and at the same time the person deprived of liberty may refuse to have his own doctor. Or it may happen that the person deprived of liberty will have to be transferred to the clinic outside Armenia.

In this case, according to its commitments the State is obliged to release the person. It will not create any problem if the person does not represent a real danger for the society, so he (she) can be released in order to organize his treatment. The problem is getting more complicated if the person constitutes a real danger for the society. In this case the rights of others may be at risk and the State cannot put them in jeopardy by releasing the person deprived of his liberty. On the other hand if the person having health problems is kept in custody it will make a breach of the Article 3 of the Convention.

Indeed, this problem needs a complex approach. In any case the problem in question should be solved pursuant to humanistic approach, because a human life is of a great value. In this respect indeed, the State's obligation to provide medical aid is justified. But in my point of view this aid should be provided within the State's opportunities. That is to say the State should be obliged to provide arrestees and detainees with the medical aid as much as it is prescribed for unprovided population. This opinion is based on the following reasons:

- First, treatment requiring a considerable amount of money will lead to additional expenses from the State Budget, which Armenia cannot afford.
- Then, the provisions in question contradict the Constitution of the Republic of Armenia, because they practise discrimination in regard of the free part of population. In general, the State provides unprovided

population (who are law-abiding citizens) only with certain kind of medical aid. Other diseases that lie behind the established ones are not financed by the State. In these circumstances the State's obligation to provide arrestees and detainees with any treatment and medication and situation when it leaves citizens in freedom suffering is not justified and leads to discrimination in regard of the latter, which is contrary to the Article 14.1 of the Constitution of the Republic Armenia, which provides: "Everyone shall be equal before the law. Any discrimination based on any ground such as sex, race, colour, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or other personal or social circumstances shall be prohibited". Since Armenia now cannot afford to undertake the obligation to provide the unprovided part of the population with all types of treatment, it will be justified to limit the States obligations to provide medical assistance to arrestees and detainees to what is available for the unprovided population¹².

- Besides, the problem concerned creates complications for the State not only in regard of the above-mentioned but also it may give rise to the number of certain group of crimes. In particular, I mean "Crimes against property". Hence, the provisions in question create favorable conditions for committing a crime for those who have a disease and need an everyday expensive treatment¹³, but do not have enough money to receive it.

In order to make clear what is said let's examine a case. Let's imagine a situation when a certain person suffers from a serious disease, the treatment of which requires a medication costing a considerable amount of money but he cannot afford it and he commits a crime, for example a robbery of jewels. What would be the results? As a result one of the following consequences may follow:

1. Either he will be arrested and during the examination of the case the State, according to its positive obligation will provide him

with necessary medical care. Certainly, it is clear that this is not the ideal situation for one, but the person who suffers from a serious disease, will probably sacrifice his freedom in order to receive treatment and overcome the disease.

2. or he will be arrested and during the examination of the case, if there are obstacles to the treatment, the State, according to its obligations under the Convention will release the person in order the latter organize his treatment. In this case the person concerned loses nothing.

3. or the person concerned just will not be detected. In fact the person not having enough money now will have the stolen jewels and the problem is again solved.

Taking into account the above-mentioned it can be concluded that all three versions of consequences work in favor of the person concerned and actually he has nothing to lose. Taking into account the possible consequences mentioned above, I am of the opinion that most probably the person will commit the crime. And the more people find out about such consequences, the more the probability that such crimes may be

committed increases.

So, taking into consideration the reasons mentioned above, the conclusion is reached that the State should be obliged to provide medical aid to arrestees and detainees as much as it is available for unprovided population. And if the arrestee or detainee has a disease which is not included in the list of available ones, the person deprived of liberty should himself care about the costs of such treatments. This will help to avoid the problems mentioned above. At the same time it should be mentioned that in such cases the State authorities (in particular, judges or the administration of the detention facility) should not anyhow hinder the treatment. In case of necessity, if the person constitutes a real danger for others the special group of police officers should accompany him. I suggest also special provisions to be amended to the national legislation concerning the cases when a person has to receive the treatment outside Armenia. The details of such escort should also be established by national legislation. Only this way it will be possible both to keep the person constituting a danger for society in custody and provide him (her) with necessary medical assistance, at the same time avoiding the violation of Article 3 of the Convention.

The list of the used sources

1. "Theory and Practice of the European Convention on Human Rights", fourth edition, Antwerpen-Oxford, 2006
2. "Taking a Case to the "European Court of Human Rights", Philip Leach , second edition, Oxford, 2005
3. *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 95, ECHR 1999 V
4. *Assenov and Others v. Bulgaria* judgment of 28 October 1998
5. *Chahal v. the United Kingdom* judgment of 15 November 1996
6. *Ireland v. the United Kingdom*, judgment of 18 January 1978, Series A no. 25
7. *Mouisel v. France*, Judgement of 14 November 2002
8. *Khudobin v. Russia*, Judgement of 26 October, 2006
9. Resolution 3452 (XXX) adopted by the General Assembly of the United Nations on 9 December 1975
10. 3rd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1992
11. <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC/database/>

¹ See Judgments against Armenia at <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/HUDOC/HUDOC/database/>

² See *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 95, ECHR 1999V, and the *Assenov and Others v. Bulgaria* judgment of 28 October 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VIII, p. 3288, §93.

³ See the *Chahal v. the United Kingdom* judgment of 15 November 1996, *Reports* 1996-V, p. 1855, §79.

⁴ See Resolution 3452 (XXX) adopted by the General Assembly of the United Nations on 9 December 1975.

⁵ See *Ireland v. the United Kingdom*, judgment of 18 January 1978, Series A no. 25, § 167.

⁶ See "Theory and Practice of the European Convention on Human Rights", fourth edition, Antwerpen-Oxford, 2006, page 408.

⁷ See "Taking a Case to the "European Court of Human Rights", Philip Leach , second edition, Oxford, 2005, page 204.

⁸ See *Mouisel v. France*, Judgement of 14 November 2002, §§ 38-40

⁹ See 3rd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1992, § §34,35.

¹⁰ This is the reason that no derogation from Article 3 of the Convention is permissible under Article 15, which allows any State (who has signed the Convention) in time of war or other public emergency threatening the life of the nation to take measures derogating from its obligations under the Convention. But no derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war, or from Articles 3, 4 (paragraph 1) and 7 shall be made under this provision.

¹¹ See *Khudobin v. Russia*, Judgement of 26 October, 2006, § 93

We do hope that one day Armenia will be able to enlarge the medical assistance provided to this part of population, thus enlarging this service also for arrestees and detainees.

It should be emphasized that this refers not only homeless persons and unprovided population, but also people having ? average profit who, however cannot afford certain kinds of medications.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐԱԾ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՏՐԱՍԲՈՒՐԳՈՒՄ

2009թ. հոկտեմբերի 5-ին ՀՀ արդարադատության նախարար Գ. Դանիելյանի գլխավորած պատվիրակությունը Ստրասբուրգում Եվրոպայի խորհրդի Գրեկոյի խմբի և Եվրոպայի խորհրդում նախագահող Սլովենիայի արդարադատության նախարարության հրավերով մասնակցել է Գրեկոյի 10-ամյակին նվիրված հորեկանական համաժողովին:

Համաժողովին մասնակցում էին պատվիրակություններ Եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր պետություններից՝ հիմնականում արդարադատության նախարարների և պետական քարտուղարների գլխավորությամբ: Մասնավորապես ներկա էին Սլովենիայի, Խորվաթիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի, Ֆինլանդիայի, Ռուսաստանի Դաշնության, Շվեյցարիայի, Թուրքիայի արդարադատության նախարարները, ինչպես նաև՝ Գրեկոյի անդամ պետությունների արդարադատության նախարարությունների այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ: Հայաստանի Հանրապետությունից համաժողովին մասնակցում էին նաև ՀՀ ոստիկանությունից, ՀՀ կենտրոնական բանկից ներկայացուցիչներ և Եվրոպայի խորհրդում ՀՀ դեսպանը: Համաժողովին բացման խոսքով հանդես եկան ԵՍ Գլխավոր քարտուղարի տեղակալ տիկին Բուքիքյուն, Գրեկոյի նախագահ պարոն Գրագո Գուրը, Սլովենիայի արդարադատության նախարար պարոն Ալես Ազարը: Բանախոսների թվում էին Իտալիայի, Ռուսաստանի Դաշնության, Թուրքիայի, Ֆինլանդիայի, Գերմանիայի և ԵՍ անդամ այլ պետությունների արդարադատության նախարարներ: Քննարկումների հիմնական թեման կոռուպցիայի հաղթահարման խնդիրն էր: Բանախոսները ներկայացրին կոռուպցիայի հաղթահարման հարցում իրենց պետությունների ունեցած խնդիրները, մարտահրավերները, նաև՝ ձեռքբերումները:

Համաժողովի ընթացքում «Հայաստանի Հանրապետությունում կոռուպցիայի դեմ պայքարում կյանքի կոչված քայլերի և հակակոռուպցիոն ռազմավարության հետագա ուղղվածության մասին» խորագրով ընդարձակ վերլուծական զեկույցով հանդես եկավ նաև ՀՀ արդարադատության նախարար Գ. Դանիելյանը:

2009թ. նոյեմբերի 6-ին տեղի ունեցավ ՀՀ արդարադատության նախարար Գ. Դանիելյանի հանդիպումը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախագահ պարոն Ժան-Պոլ Կուսուայի հետ: Հանդիպմանը մասնակցում էին Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր տիկին Ալվինա Գյուլումյանը, այլ դատավորներ, Եվրոպայի խորհրդում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան պարոն Զոհրաբ Մնացականյանը, ինչպես նաև՝ ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի միջազգային իրավական հարաբերությունների վարչության պետ Վահե Դեմիրճյանը: Հանդիպման ժամանակ քրննարկվեցին Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների կատարման, փոխադարձ համագործակցության վերաբերյալ խնդիրներ:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԿՈՌՈՒՊՑԻԱՅԻ
ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ԿՅԱՆՔԻ ԿՈՉՎԱԾ ՔԱՅԼԵՐԻ ԵՎ
ՀԱԿԱԿՈՌՈՒՊՑԻՈՆ ՈւՉՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԱ
ՈՒՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Կոռուպցիայի, ինչպես և հանցավորության դեմ պայքարում բնդհանրապես, ոչ միայն միջազգային, այլև ներպետական հարթությունում մշտապես դրսևորվում է, քերևա, ևրկակի չափանիշներով մոտեցում: Մի կողմից որոշ միջազգային իրավական փաստաթղթերում գերիշխում է հանցավորության դեմ պայքարի խնդիրը, ինչը մասամբ սովերում է թույլում մարդու իրավունքների պաշտպանության որոշ հարցադրումներ: Մյուս կողմից, մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքները միտված են նկատելի չափով սահմանափակելու հանցավորության դեմ պայքար իրականացնող պետական մարմինների, հատկապես իրավապահ մարմինների լիազորությունները, որպեսզի հնարավորինս առավել երաշխավորված լինի մարդու իրավունքների պաշտպանվածությունը, քացառվեն պաշտոնատար անձանց կողմից հնարավոր կամայականությունները:

Այս իրարամերժ մոտեցումները սոսկ սևասկան հարթությամբ չեն սվարսվում, դրանք որոշակի դրսևորումներ են ունենում նաև գործնականում: Բնորոշ է այն, որ միևնույն հարցի առնչությամբ (տվյալ դեպքում խոսքը քրեական պատասխանատվության անձեռնմխելիության իրավունքից օգտվող անձանց շրջանակի մասին է), օրինակ, Կոռուպցիայի դեմ պայքարող պետությունների խմբի (ԳՐԵԿՈ) և Վենետիկի հանձնաժողովի փորձագետների կողմից միմյանց չհամապատասխանող եզրակացություններ են ներկայացվել:

Այս տարաբնույթ մոտեցումները մասամբ սպասելի են, սակայն, կարծում եմ, որ երկու դեպքում էլ անհարկի տարակարծություններից խոստովելու համար հարկ է հնարավորինս գերծմնալ ծայրահեղություններից և հաշվի առնել այն իրողությունը, որ ցանկացած խնդրի լուծման նկատմամբ անհրաժեշտ է դրսևորել համալիր մոտեցում: Մասնավորապես, յուրաքանչյուր նորամոծություն կարող է հիրավի արժեքավոր լինել միայն այն դեպքում, երբ այն երաշխավորում է ոչ միայն, օրինակ, հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը, այլև չի վնասում մարքու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտին:

Հավաստիացնում եմ, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ամեն ինչ արվում է հենց վերո նշված սկզբունքով իրականացնելու հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը: Այս ոլորտում մենք փործում ենք զերծ պահել հասարակությանը անհարկի ցնցումներից, ժամանակավրեպ լուծումներից և անհեռանկար քայլերից:

Արդեն իսկ կատարված աշխատանքների և ներկայումս լայն շրջանառության մեջ դրված հակակոռուպցիոն ռազմավարության համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առկա է քայլերի տրամաբանական ներքին կապ ու անհրաժեշտ շարունակականություն:

2008թ. ապրիլին Հայաստանի Ազգային ժողովը հաստատեց Կառավարության ծրագիրը, որում կոռուպցիայի դեմ պայքարը համարվեց որպես պետական քաղաքականության առանցքային բաղադրիչ: Եվ այդ ծրագրում, և մշակվելիք հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների մասին ծրագրում (ՀՌԻՄԾ) Կառավարությունը միանշանակ պարտավորվել է անվերապահորեն ներառել ԳՐԵԿՈ-ի և Տնտեսական համագործակցության զարգացման կազմակերպության (ՏԶՀԿ)՝ անցումային տնտեսություններ ունեցող երկրների հակակոռուպցիոն ցանցին Հայաստանի անդամակցությունից և ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ պայքարի Կոնվենցիայից բխող պարտավորությունների կատարմանը, ինչպես նաև դրանցից բխող իրավական ակտերի ընդունմանը նվիրված դրույթներ:

Ես նպատակահարմար եմ գտնում հակիրճ անդրադառնալ ՀՌԻՄԾ-ի հիմնադրույթներին: Դրանց նույնիսկ հյալնցիկ ծանոթությունը կարող է մի շատ արամաբանական հարց առաջացնել. ի՞նչ նկատառումներով նույն այդ միջոցառումները հնարավոր չէ՞ր ավելի վաղ շրջանում նախատեսել ու իրագործել: Պատասխանը, քերևա, բխում է վերևում հնչած տեսակետից, արդյունավետ կարող են լինել միայն այն քայլերը, որոնց համար տվյալ հասարակությունում և տվյալ ժամանակահատվածում ձևավորվել են սցյալական, իրավական և հոգեբանական անհրաժեշտ

նախատրյալներ: Ստորև կփորձեն անդրադառնալ նաև այդ նախատրյալներին:

Պայմանականորեն հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշակման և համալիր իրականացման գործընթացները մեր երկրում տարանջատվում են երկու փուլի: I-ին փուլում, որն ընդգրկում է 2003-2008թթ., մենք առավել մեծ ուշադրություն էինք դարձնում կոռուպցիայի կանխարգելման համակարգի ներդրմանը, նոր կառույցների ձևավորմանը և իրավական համակարգի բարելավմանը: Դրանք արդիական են նաև այսօր, սակայն որոշակիորեն փոխվել են ակցենտները:

Միայն կոռուպցիոն կրեույթների կանխարգելման նկատառումով հիշյալ փուլում ընդունվեց շուրջ 50 օրենք և օրենսդրական ակտ: Ինստիտուցիոնալ առումով էական նշանակություն ունեցավ վարչապետի գլխավորությամբ Կոռուպցիայի դեմ պայքարի խորհրդի և Հակակոռուպցիոն ռազմավարության իրականացման մոնիթորինգի հանձնաժողովի ստեղծումը:

Նկատելի ձեռքբերումներից են անօրինական գործարքների միջոցով եկամուտների ձեռք բերելու երևույթի դեմ պայքարի մեխանիզմների ներդրումը, հարկերի և մաքսատուրքերի հաշվառման և վճարման ընթացակարգերի պարզեցումը, լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակների կրճատումն ու տրամադրման գործընթացների պարզեցումը, տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ինստիտուտի ներդրումը:

Համոզված եմ, առավել էական նշանակություն ունեցան պետական ծառայության բարեփոխումները: Արդեն անցյալում է մնացել նախարարի կամ որևէ գերատեսչության ղեկավարի փոփոխության արդյունքում քաղաքական ծառայողների համատարած փոփոխությունների անընդունելի երևույթը, այդ անձանց ոչ բավարար պաշտպանվածությունը քաղաքական կամայականություններից և այլն: Միաժամանակ, քափանցիկ ու անհամեմատ պատասխանատու և դարձել պետական ծառայողների գործունեությունը:

Ներկայումս հրատապ է նաև դատական համակարգում կոռուպցիայի դեմ արդյունավետ պայքարի խնդիրը, թեպետ, նկատեն, որ այդ ոլորտում էական նշանակություն ունեցող քայլեր են արվել, բացառվել է գործադիր իշխանության ազդեցությունը դատավորների նշանակման, առաջխաղացման, դատավորների կարգապահական պատասխանատվության և այլ ոլորտներում, ներդրվել են արդարադատության մատչելիությունը նկատելիորեն բարելավող ինստիտուտներ և այլն: Միաժամանակ, հանրային քննարկման առարկա խնդիրների սոցիոլոգիական հետազոտությունը վկայում է, որ փոխվել են շեշտադրումները, քննարկման առարկա են դարձել արդեն ոչ այնքան բացահայտ ու խիստ տարածված կրեույթները: Սակայն նաև դրանց առնչությամբ սուր հարցադրումները ցույց են տալիս, որ և իշխանությունները և հասարակությունը համապատասխան քաղաքական կամք ունեն դրանք ևս բացառելու առումով:

Սկսած 2004 թվականից, երբ Հայաստանը անդամակցեց ԳՐԵԿՈ-ին, հետևողականորեն կատարվում են ստանձնած միջազգային պարտավորությունները: ԳՐԵԿՈ-ի I-ին զեկույցն ընդունվել է 2006թ. մարտին: Այն ներառել է 24 առաջարկություն, որոնցից 20-ը վերաբերում է իրավական ընթացակարգերի ձևավորմանն ու բարելավմանը, իսկ 6-ը՝ հանրային ծառայողների և աուդիտորների վերապատրաստմանը: Մեկ առաջարկություն վերաբերում է Հայաստանում կոռուպցիայի դրսևորումների տարածվածությունը պարզելուն ուղղված համալիր ուսումնասիրություններ կատարելուն և ևս մեկը՝ տվյալ ոլորտին հանրության իրագրկվածության բարձրացմանը:

Հայաստանը ներգրավված է նաև ՏԶՀԿ-ի՝ նախկին խորհրդային 8 երկրների համար նախաձեռնած «Ստամբուլի հակակոռուպցիոն գործողությունների պլան» ծրագրում:

Եվրամիության եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ) շրջանակներում Եվրամիությունն ու Հայաստանը 2006թ. վավերացրել են գործողությունների ծրագիր, որում կոռուպցիայի դեմ պայքարը որակված է որպես գերակա ոլորտ:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի 2-րդ փուլն ընդգրկում է 2009-2012թթ.: Նախանշված ծրագրային առաջադրանքների վերջնական նպատակն այն է, որ 2012թ. մեր երկրում վերանա կոռուպցիայի *համակարգային* բնույթը, նշանակալիորեն ասիմանավակվի դրա տարածվածության աստիճանը, հսպես բարելավվի հանրային ծառայությունների որակը, ապահովվի սոցիալական արդարության համարժեք ընկալումը, ամրապնդվի երկրի քաղաքական համակարգի կայունությունը, լիարժեք նախապայմաններ ստեղծվեն տնտեսական ազատականության և մրր-

ցակցության համար:

Հիշյալ խնդիրների իրականացման նպատակով հարկ է նվազագույնը իրականացնել հետևյալ օրենսդրական և կազմակերպական բարեփոխումները՝

- հստակ կանոնակարգել պաշտոնյաների վարքագծի և շահերի բախման, շահերի հայտարարագրման ինստիտուտները,

- կոռուպցիա հանդիսացող արարքների շրջանակի հստակ սահմանումը,

- կոռուպցիայի համար քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետների վերանայումը,

- սահմանափակել անձեռնմխելիությամբ օժտված պաշտոնյաների շրջանակը,

- ներառել սևոսկություններ հաղորդող անձանց պաշտպանության ինստիտուտ,

- քարելավել հանրային ծառայողների վարձատրության և սոցիալ-տնտեսական ապահովվածության վիճակը,

- զարգացնել միջազգային համագործակցությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարում:

Վերոհիշյալ հիմնադրույթները կառավարման առանձին ոլորտներում ունեն նկատելի առանձնահատկություններ, որոնց բավարար չափով անդրադարձ կա հակակոռուպցիոն ռազմավարության ծրագրում:

Արդարադատության նախարարության դերակատարումը կոնկրետ հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշակման աշխատանքներում համարվում է առանցքային, քանզի միջոցառումների գերակշիռ մասի պատասխանատուն հենց այդ նախարարությունն է:

Շնորհակալություն ուշադրության համար, կարծում եմ, մոտ ապագայում մենք հարկադրված չենք լինի վերոհիշյալ հարցերի մասին այսչափ սուր շեշտադրումներով խոսելու:

*Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարար,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ

Ներկա դարաշրջանում, երբ անժխտելի հրամայական է դարձել մարդու իրավունքների պաշտպանության ժողովրդավարական և քաղաքակիրթ եղանակների ներդրման անհրաժեշտությունը, արդարադատության մատչելիության սկզբունքը ձեռք է բերել աննախադեպ մեծ կարևորություն: Այն, առանց վարաներու կարելի է, ասել, դարձել է դատավարական սկզբունքների առանցքը: Այս սկզբունքի առնչությամբ քննարկումներն ընթանում են ամենատարբեր ատյաններում և շրջանակներում, ինչին դեռ կանոնադաշտնանք ստորև: Ի դեպ, արդարադատության մատչելիության ինստիտուտը չափազանց տարողունակ է, ուստի փորձելու եմ անկողադաշտնալ առավել վիճահարույց ու արդիական հարցադրումներին:

Արդարադատության մատչելիության հիմնարար սկզբունքի երաշխավորվածությունը՝ արդար դատավարության ապահովման միջազգային հանրաճանաչ նորմերի համակողմանի կիրառման անհրաժեշտության նկատառումով արդի պայմաններում գործնականում ուղեկցվում է այնպիսի սոցիալ-հոգեբանական գործոններով, որոնք դեռևս, մեր կարծիքով, բավարար խորությամբ և ասպեկտներով չեն հետազոտվել: Նկատի ունենք այն, որ հիշյալ հարցադրումները քննարկման առարկա դարձնելիս նախապատվությունը անհարկի տրվում է ստանդարտ մոտեցումներին, որոնք միզուցև որոշ առումով ձեռք են բերել դասական նշանակություն, սակայն ներկա զարգացումների համատեքստում ի գործ չեն համալիր ու համարժեք կերպով արտացոլելու նշված ոլորտում առկա հիմնախնդիրները և կանխորոշելու դրանց լուծման առավել նախընտրելի ուղիները:

Մինչ բուն խնդրին անդրադառնալ, նպատակահարմար եմ գտնում հակիրճ լուսարանել այն զարգացումները, որոնցով պայմանավորված է վերոհիշյալ երևույթը, քանզի դա խիստ անհրաժեշտ է ստորև ներկայացվող եզրահանգումների ուղղվածությունը համարժեք պատկերացնելու համար: Կարծում եմ, որ ներկայումս ոչ միայն հիշյալ, այլև տարաբնույթ այլ բարդ հարցադրումների գիտական հետազոտության բնագավառում հստակ ու համակարգված եզրահանգումների բացակայությունը մասամբ պայմանավորված է մեթոդաբանության խնդիրներով: Չբացառելով իրավագիտության սերտ կապը գիտության հարակից այնպիսի ճյուղերի հետ, ինչպիսիք են սոցիոլոգիան, հոգեբանությունը, բարոյագիտությունը և քաղաքական տեսությունը, միաժամանակ խիստ անհրաժեշտ եմ համարում մեթոդաբանության տարբերակվածության պահպանումը, տարաբնույթ հարցադրումները չեն կարող միատեսակ մեթոդաբանությամբ ուսումնասիրության առարկա դառնալ, քանի որ սինկրետիզմը գրեթե առանց բացառության մշտապես հանգեցրել է հետազոտությունների մակերեսայնությանը: Առավել մտահոգող է այն, որ վերջին շրջանում նկատվում է կենցաղավարության մեթոդաբանությամբ իրավագիտության բարդ հարցադրումներին լուծումներ առաջադրելու միտում: Արդյունքը լինում է այն, որ յուրաքանչյուր քաղաքական գործիչ, դեռ չանդրադառնանք ցանկացած այլ անձի, համոզված է, որ ինքը համընդհանուր մտածելակերպի չափանիշներով կարող է, օրինակ, իրավաստեղծ ոլորտում վերջին ճշմարտություններ հրամցնել հանրությանը:

Հանրության մեջ, ցավոք՝ գերիշխում է այն թյուր կարծիքը, ըստ որի իրավական խնդիրները կարող են լուծվել համընդհանուր մեթոդաբանությամբ, իսկ իրավաբանների խնդիրը սոսկ իրավական տեխնիկայի կանոնների ապահովումն է:

Ստեղծված իրավիճակում իրավագետների մի որոշ մասը, իմ խորին համոզմամբ, նախընտրել է հարմարվողականության գործելաճը, համոզված լինելով, որ ձևավորված կարծրատիպերը վերանայել գրեթե հնարավոր չէ: Մինչդեռ, նման դիրքորոշումը կարող է պայմանավորված լինել կամ մասնագիտական անհամարժեք պատրաստվածությամբ, կամ քաղաքական ու գերատեսչական կոնյուկտուրայով: Մենք չենք կարող հանրությանն առաջադրել հիրավի առաջադիմական, համընդհանուրի շահերի հաշվառմամբ ու արդյունավետ լուծումներ, քանի դեռ չենք գիտակցել առնվազն նեղ գերատեսչական շահերից ձերբազատվելու խիստ անհրաժեշտությունը:

Փորձենք մի այսպիսի պարզ և միաժամանակ հստակ հարցի պատասխանել, դատաիրավական բարեփոխումների ողջ ընթացքում հանդիպել՞ ենք այս կամ այն համակարգում որևէ պաշ-

տոն գրադեցնող իրավաբանի, որը հանդես գար իր պաշտոնական լիազորությունների կամ տրվ-
յալ համակարգի իրավասությունը սահմանափակելու, այն ժողովրդավարության չափանիշներին
համապատասխանեցնելու նախաձեռնությամբ: Համոզված եմ՝ պատասխանը գոհացուցիչ չի լի-
նի, սակայն որքա՞ն ենք հանդիպել ճիշտ հակառակ պատկերի, երբ, ընդունենք, դատավորը
հետևողականորեն հիմնավորում է քննիչի կամ դատախազի լիազորություններն արմատապես
սահմանափակելու, դատավորի կողմից նրանց նկատմամբ վերահսկողության, անգամ սանկցիա-
ներ կիրառելու անհրաժեշտությունը:

Երբևէն արտաքուստ այն տպավորությունն է ստեղծվում, որ գերատեսչական շահերի իրա-
վաչափ բաշխման դեպքում հիշյալ խնդիրն ինքնըստինքյան կլուծվի, սակայն գործնականում
իրավիճակը փոքր-ինչ այլ է: Այսպես, օրինակ՝ դատական համակարգի նկատմամբ անհարկի իշ-
խանություն ունեցող արդարադատության նախարարը կարծես ենթագիտակցաբար փորձում է
պաշտպանել բացառապես դատական համակարգի շահերը, ընդ որում, բացառապես այն շահե-
րը, որոնք որևէ կերպ չեն խաչաձևվում իր կողմից իրականացվող իշխանության սահմանափակ-
ման անհրաժեշտության հետ:

Ինչևէ, օրինակները բազմաթիվ են, որոնք բոլորն էլ պարտադրում են մեզ լինել առավել
անաչառ, պրոֆեսիոնալ և լինել առավել նախաձեռնող, զերծ մնալ բացառապես իրավասու միջազ-
գային կառույցների թելադրանքով պարտադրված գործերու հրապուրանքից:

Սույն հետազոտությունում նպատակահարմար ենք գտել քննարկման առարկա դարձնել
հատկապես նշված հիմնախնդրի իրավագիտության տեսանկյունից սոցիալ-հոգեբանական չա-
փանիշները, որով ցանկանում ենք տեսանելի դարձնել այն իրողությունը, որ երբեք սոսկ
իրավական լուծումներով հնարավոր չէ առաջադրել այնպիսի լուծումներ, որոնք գործնականում
կունենան անհրաժեշտ արդյունավետություն: Միաժամանակ, նպատակահարմար ենք գտնում
բացահայտել դատաիրավական բարեփոխումների գործընթացներին զուգահեռ սոցիալ-հոգեբա-
նական զարգացումների էվոլյուցիան: Վերջին հաշվով, մասնագիտական հոգեբանությունը և դրա
դրսևորումները ստատիկ կատեգորիա չեն, դրանք փոխկապակցված են հասարակությունում ըն-
թացող զարգացումներով՝ ընդհանրապես, դատաիրավական բարեփոխումներով՝ մասնավորա-
պես: Տվյալ դեպքում այս կամ այն չափով իրեն զգացնել է տալիս ինչպես հարմարվողականության
բարդույթը, այնպես էլ յուրաքանչյուր իրավիճակում յուրովի ելքեր փնտրելու և ինքնատիպ ելուստ
միտումը:

Որպես կանոն, արդարադատության մատչելիության ինստիտուտը փոխկապակցվում է
դատարան դիմելու իրավունքի հետ: Ընդ որում, նկատի են ունեցվում բոլոր ատյանի դատարան-
ները: Այդ իսկ նկատառումով ներկայումս Էսկան նշանակություն է ձեռք բերել միջանկյալ և գործն
ըստ էության լուծող դատական ակտերի բողոքարկման հարցադրումը: Միաժամանակ, գերիշխում
է այն դիրքորոշումը, ըստ որի դատական ակտերի վերաբնության կամ վճռաբեկության կարգով
բողոքարկելու իրավունքը պետք է հավասարակշռի նույն դատական ակտերի որոշակիության
սկզբունքին, քանզի ենթադրվում է, որ բողոքարկման սահմանների անհարկի ընդլայնումը կարող
է խաթարել հիշյալ սկզբունքի իրավակիրառական նշանակությունն ու նսեմացնել արժեքը:

Հաշվի առնելով ամբողջ աշխարհում ներկայումս նկատվող խախտված իրավունքները դա-
տական եղանակով պաշտպանելու միտումով պայմանավորված գործերի կտրուկ աճը և դրա
հետևանքով դատարանության աննախադեպ մեծ ժամկետների փաստը, խիստ արդիական է դար-
ձել նաև, այսպես կոչված, արագացված ընթացակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը: Ավե-
լին, այս խնդիրները ներկայումս արդիական մեծ հնչեղություն են ձեռք բերել նաև Մարդու իրա-
վունքների եվրոպական դատարանի գործունեության մեջ: Նկատի ունենաք, որ ներկայումս այդ
դատարանում մուտքագրված դիմումների քանակը հասել է 110 հազարի: Թերևս, հենց այդ հիմ-
նախնդրի լուծման առնչությամբ են մեծ հնչեղություն ձեռք բերել թիվ 14-րդ արձանագրությունն ու
Եվրոպայի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված 5 հանձնարարականները:

Կարծում եմ, որ արդարադատության մատչելիության խնդրին հարկ է, նախ, ընդգծված հա-
մալի մոտեցում ապահովել: Չպետք է խախտված իրավունքների բացառապես դատական
պաշտպանության իրավունքը դարձնել գերխնդիր, իսկ մեծարանակ հայցերի ու դիմումների լուծ-
ման առավել արդյունավետ ուղին արագացված դատաքննությունը դարձնելը: Բնականաբար,
պետք է յուրաքանչյուր ոք օժտված լինի իր խախտված իրավունքները դատական կարգով պաշտ-

պանկոյ իրավական հնարավորությամբ (մեր երկրում, հանձինս Սահմանադրության 18-րդ և 19-րդ հոդվածների, դա անգամ ամրագրված է որպես սահմանադրական իրավունք), սակայն առավել առանցքային նշանակություն ունի մարդու իրավունքների երաշխավորվածությունը, այդ առնչությամբ դատական ակտերի կատարման այնպիսի սկզբունքներ սահմանելը, որոնք ոչ միայն միտված կլինեն կոնկրետ գործերով կայացված դատական ակտերի անվերապահ կատարմանը, այլև նմանաբնույթ այլ իրավիճակներում իրավունքների խախտման դեպքերի կանխմանը:

Մ.թ. հոկտեմբերի 6-ին իմ և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախագահ պարոն Ժան-Պոլ Կոստայի միջև կայացած պաշտոնական հանդիպման ընթացքում վերջինս, մտահոգություն հայտնելով մուսք եղած դիմումների աննախադեպ մեծ քանակի առնչությամբ, նկատեց, որ այդ առթիվ, որպես առավել բնորոշ տարբերակներ, քննարկվում են արագացված դատաքննության, ինչպես նաև միայն մեկ դատավորի կազմով առյուծկեր կազմելու վերաբերյալ առաջարկությունները: Սկզբունքորեն չառարկելով այդ մոտեցումների դեմ, ներկայացրեց ևս հետևյալ նկատառումները՝

- Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը՝ կամա, բև ակամա, ընկալվում է, որպես քաղաքականացված դատական առյուծկեր: Բազմիցս մի շարք պետություններ հրապարակավ իրենց դժգոհությունն են հայտնել այն առնչությամբ, որ միատեսակ իրավիճակներում հիշյալ դատական առյուծկեր ցուցաբերում է անհարկի տարբերակված մոտեցում: Վերջին հաշվով, առանձին պետությունների միջև հակամարտությունը պատմական զարգացումների ներկա փուլում հասել է այնպիսի աստիճանի, որ, օրինակ՝ անհանրաբժելի սխալ կլինի հուսալ, որ, ասենք, Արբելյանից բնարված դատավորը միանշանակ անաչառ կլինի Հայաստանի Հանրապետության հետ կապված այնպիսի գործով, երբ վիճարկվում է փախստականի խախտված իրավունքի հարցը: Նման պայմաններում միանձնյա դատական առյուծկերի գործունեությունը կարող է խիստ խոցելի լինել և էլ ավելի նվազեցնել միջազգային դատարանի հեղինակությունը,

- արագացված դատաքննության ինտոխիտուտի բնավ չի նվազեցնի դիմումների հոսքը, հակառակը՝ այն կարող է նպաստել այդ հոսքի աճին: Հարկ է նկատի ունենալ, որ տեսական դատաքննության հանգամանքը հոգեբանորեն հրապուրիչ չի դարձնում միջազգային դատական առյուծկերի դիմելը, իսկ պարզեցված դատաքննությունը դիմումների աճի մի նոր հզոր ազդակ կլինի,

- առավել նպատակահարմար է վերստին նշանակել նորամուծություններին, հատկապես արագացված դատաքննությանն զուգահեռ կիրառության մեջ դնել այնպիսի բնթագակարգեր, որոնք կբացառեն ակնհայտ միատեսակ գործերով լրիվ ծավալով դատաքննություն նախաձեռնելը: Մասնավորապես, անհավանալի է, թե ինչու միատեսակ գործերով միջազգային դատարանի կողմից կայացված դատական ակտը չի կարող հիմք հանդիսանալ մյուս գործերի համար և անհարկի դատավարությունների առարկա չդառնալ: Ընդ որում, այս հարցում անհրաժեշտ է վերանայել ոչ թե միջազգային դատարանում կիրառվող դատավարության կանոնները, այլև ազգային օրենսդրությունը:

Այս առնչությամբ նկատեմ, որ արդեն իսկ արդարադատության նախարարության նախաձեռնությամբ մշակված քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծում, ինչպես նաև քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագծում ներառվել են դրույթներ, որոնք Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտերում կարող են նոր հանգամանք հանդիսանալ այն գործերով, որոնց հանգամանքները միատեսակ են:

Ուշադրություն դարձնենք այն հանգամանքի վրա, որ խոսքը բնավ նախադեպային դատական ակտերի մասին չէ, երբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մեկնաբանում է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Կոնվենցիայի հիմնադրույթները և առաջադրում նոր դրույթներ: Պարզապես հիմնավորված ենք համարում միատեսակ հանգամանքներին վերաբերող դատական ակտը որպես նոր հանգամանք համարելը: Այսպես, ենթադրենք Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքի բոլոր այն հոդվածները, որոնք առնչվում են վարչական կալանքին, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ճանաչվում են Կոնվենցիային հակասող և այդ հիմքով կայացված որոշումը ճանաչվում է որպես Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածով ամրագրված իրավունքները խախտող դատական ակտ: Հարց է ծագում ի՞նչ իմաստ ունի Մարդու իրավունքների եվ-

րուպական դատարանի կողմից ընդունված մի քանի տասնյակի հասնող որոշումներով նույնությամբ կրկնել այդ դրույթը: Նման մոտեցումը ոչ միայն ընդունելի չէ, ծանրաբեռնվածությունը հարթահարելու, այլև՝ արդարադատության մատչելիության սկզբունքի կարվածքով մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության տեսանկյունից:

Փորձենք վերլուծել ներպետական օրենսդրությունը վերը նշված հարցադրման տեսանկյունից: Այսպես՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 426.4 հոդվածի 1-ին մասի 1-ին և 2-րդ կետերի համաձայն, ինչպես Սահմանադրական դատարանի կողմից օրենքի հակասահմանադրական ճանաչելու վերաբերյալ որոշումը, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության դատարանի կողմից Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան միջազգային պայմանագրով սահմանված՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խախտում թույլ տալու վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի որոշումը, որպես նոր հանգամանք, հիմք է բացառապես տվյալ քրեական գործով կայացված դատական ակտը վերանայելու համար: Ի դեպ, այս առնչությամբ սահմանադրական դատարանն իր 2009թ. հոկտեմբերի 13-ի բիլ ՍԳՈ-833 որոշմամբ հակասահմանադրական է ճանաչել միայն 426.4 հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը, այսինքն՝ միայն սահմանադրական դատարանի որոշմանը վերաբերող օրենսդրական դրույթը:

Տվյալ դեպքում նպատակ չունեմ խոցելի համարելու սահմանադրական դատարանի որոշումը, սակայն համոզված եմ, որ մասամբ հակասահմանադրական է նաև նույն հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետը, քանի որ, եթե օրենքը ճանաչվում է միջազգային պայմանագրին հակասող, ապա դա հիմք է արձանագրելու, որ դատավորը թույլ է տվել այդ միջազգային պայմանագրով սահմանված՝ մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խախտում: Նկատի ունենք այն, որ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ օրենքի և վավերացված միջազգային պայմանագրի միջև հակասության դեպքում, կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը: Հետևաբար, թողր այն դեպքերում, երբ դատարանը կիրառում է ոչ թե միջազգային պայմանագիր, այլ դրան հակասող օրենքը, խախտում է այդ միջազգային պայմանագրով սահմանված իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները: Նշված 2-րդ կետը, այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանում է միայն այն մասով, որ միջազգային դատարանի դատական ակտը կարող է վերաբերել ոչ թե օրենքի իրավաչափությանը, այլ իրավաչափ դատավարական կամ նյութական օրենքի ոչ ճիշտ կիրառմանը:

Համեմատական վերլուծությունը նույնպես վկայում է, որ արդարադատության մատչելիության նկատառումով ներպետական օրենսդրությունը ևս հակված է վերը նշված մոտեցումներին նախապատվություն տալուն: Նկատի ունենք այն, որ այս դեպքում դարձյալ նախապատվությունը տրվում է դատական կազմի կոլեգիալության սկզբունքից հնարավորինս միանձնյա կազմին անցում կատարելու, դատավորների քվաքանակը ավելացնելու, արագացված ընթացակարգեր ներդնելու եղանակներին: Ընդ որում, հաճախ այդ նորամուծությունները հիմնավորելիս հղում է կատարվում նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ներկայացուցիչներին, իսկ թե ինչ նկատառումներով են վերջիններս իրենց անվերապահ համաձայնությունը տալիս, արդեն այդ հարցին անդրադարձել ենք:

Դատական քաշշուկների երևույթը որևէ կերպ չի կարող արդարացվել, սակայն ցանկացած նորամուծություն, որն ուղղված կլինի այդ քաշշուկների դեմ, կարող է ընդունելի լինել միայն այն դեպքում, երբ դրանք իրենց հերթին չեն հանդեցնում դատավարական այլ կարևոր սկզբունքների անտեսմանը: Հատկապես այնպիսի առանձնապես ծանր հանցագործությունների գործերի քննությունը, որոնցով կարող է նշանակվել ցմահ ազատազրկում, մեկ դատավորի կողմից քննելը հղի է բազմաթիվ մտահոգիչ երևույթներով:

Սակայն անդրադառնանք առավել էական նշանակություն ունեցող խնդիրների: Գրանցից է, քերև, այնպիսի հայցադիմումների քննարկման հարցը, որոնք ներառում են միմյանց հետ սերտորեն փոխկապակցված, սակայն տարբեր դատական առյաններին ընդդատյա հարցեր: Ցավոք, դատաիրավական բարեփոխումների առաջին փուլն ավարտվեց այն մոտեցումների ամրագրմամբ, ըստ որոնց, ընդունելի չհամարվեց այդպիսի հայցադիմումների քննարկումը միևնույն դատական առյանի կողմից, պատճառաբանությունն այն էր, որ իրավաչափ չէ, երբ քաղաքացիական հայցը քննարկվում է վարչական դատավարության կանոններով, կամ վարչական ակտը վի-

ճարկելու վերաբերյալ դիմումը քննարկվում է քաղաքացիական դատավարության կանոններով:

Ամբողջ խնդիրն այն է, որ որևէ մեկը չէր էլ վիճարկում նշված մոտեցումը, իսկ քաղաքացիական հայցի քննարկումը վարչական դատարանի կողմից բնավ չի ենթադրում, որ այն պետք է իրականացվեր բացառապես վարչական դատավարության կանոններով: Պարզապես հարկ էր սահմանել մի այնպիսի հիմնադրույթ, որը հնարավորություն կտար գնահատելու հիմնական պահանջը և լատ դրա էլ կանխորոշելու գործը քննող դատարանը, այսինքն՝ եթե քաղաքացիական հայցով ուղեկցվող հիմնական պահանջն ընդդատյա լինի վարչական դատարանին, ապա հայցադիմումն ամբողջ ծավալով կարող էր քննել վարչական դատարանը: Ընդ որում, հայցադիմումի՝ վարչական դատարանին ընդդատյա մասը կարող էր քննվել վարչական դատավարության կանոններով, իսկ ընդհանուր իրավասության դատարանին ընդդատյա մասը՝ քաղաքացիական դատավարության կանոններով: Վերջին հաշվով, որևէ սկզբունքային հարց չենք լուծում, կրք այս կամ այն դատարանին մասամբ վերապահում ենք դատավարության այլ կանոններով ղեկավարվելու լիազորություն: Ավելին, գործող օրենսդրությանն արդեն իսկ բնորոշ է այդպիսի մոտեցումը: Մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է հետևյալ նորմը. «Քաղաքացիական դատավարական օրենսդրության նորմերի կիրառումը թույլատրվում է, եթե դրանք չեն հակասում քրեական դատավարության օրենսգրքին, և քաղաքացիական հայցով վարույթի համար անհրաժեշտ են կանոններ, որոնք նախատեսված չեն սույն օրենսգրքով»:

Հաջորդ կարևոր հարցադրումը վերաբերում է դատական ակտերի դեմ բերված բողոքների քննարկման ընթացակարգերին: Ինչպես արդեն նշվեց, առայսօր նախապատվելի են համարվել այսպես կոչված, դասական մոտեցումները, լատ որոնց՝ հարկ է հնարավորինս մեծաքանակ բողոքներ ընդունել քննարկման: Այդ իսկ նկատառումով վերանայվում են բողոքները քննարկման ընդունելու հիմքերը, պարզեցվում են ընդունելության հարցը քննարկելու ընթացակարգերը, ավելացվում է վճռաբեկ դատավորների քանակը և այլն:

Կարծում են՝ հայեցակարգային առումով հարկ է էսպես վերանայել բողոքների քննարկման ընթացակարգերի վերաբերյալ ներկայումս տարածված մոտեցումները: Փորձենք պատասխանել հետևյալ հարցերին. ի վերջո ի՞նչ սկզբունքով է ավելացվում քննարկման ենթակա բողոքների քանակը, նպաստո՞ւմ են արդյոք այդ մոտեցումները դատական սխալների կրճատմանը, հնարավո՞ր է արդյոք գործող ընթացակարգերով երաշխավորել քննարկման չընդունված բողոքներում արձանագրված իրավախախտումների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը: Եթե հակիրճ պատասխանենք այս հարցադրումներին, ապա պարզ կդառնա, որ հիշյալ մոտեցումները բավարար չափով չեն կանխում նույնիսկ միատեսակ անօրինական դատական ակտեր կայացնելու երևույթը, և, բացի այդ, անվերապահորեն անտեսվում են քննարկման չընդունված բողոքներում արձանագրված իրավախախտումներն ու դրանց հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման, խախտված իրավունքների վերականգնման անհրաժեշտությունը:

Ո՞րն է լուծումը: Այս հիմնարար հարցին պատասխանելիս, կարծում ենք, հարկ է ուշադրություն դարձնել ՀՀ Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով ամրագրված այն իրավական հիմնադրույթին, որի համաձայն՝ վճռաբեկ դատարանը կոչված է ապահովելու օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Պնդել, թե վճռաբեկ բողոքների մասնակի քննարկմամբ, անգամ, եթե դրանց առնչությամբ կայացվում են բացարձակապես միատեսակ որոշումներ, ապահովվում է սահմանադրական նըշված հիմնադրույթը, կարծում են, սխալ կլինի: Հետևաբար, յուրաքանչյուր բողոք, անկախ այն հանգամանակից՝ այն ընդունվում է քննարկման, թե՛ ոչ, պետք է առաջացնի կոնկրետ իրավական հետևանքներ:

Տվյալ իրավիճակում մեր դիրքորոշումը հետևյալն է: Վճռաբեկ դատարանի կողմից բողոքները քննության ընդունելու միակ հիմքը պետք է համարվի դատական սխալը, որն արտացոլվում է նյութական կամ դատավարական օրենքի խախտմամբ: Որևէ նշանակություն չպետք է տրվի այն հանգամանքին, թե ինչպիսի հետևանքներ է առաջացրել կամ կարող էր առաջացնել այդ խախտախախտումը: Մուտք եղած վճռաբեկ բողոքները հարկ կլինի խմբավորել: Մասնավորապես առաջին խմբում պետք է առանձնացնել այն բողոքները, որոնք ներառում են միանգամայն նոր բնույթի վեճեր, կամ նախկինում հայտնի վեճերի առնչությամբ՝ նոր փաստական հանգամանքներ, այսինքն՝ դրանք միևնույն բնույթի առարկայի առնչությամբ միատեսակ վեճն ուղեկցվում են նոր հիմքերով և,

միաժամանակ, եզակի են: Երկրորդ խմբում կենտրոնացվում են այն վճռաբեկ բողոքները, որոնք, ըստ էության, նույնական են նախկինում արդեն իսկ բնական և լուծում ստացած վճռաբեկ բողոքների հետ: Վերջապես, երրորդ խմբում առանձնացվում են այն բողոքները, որոնք, ըստ էության, միատեսակ են, դրանցում առկա տարբերությունները նշանակություն չունեն իրավական լուծումների տեսանկյունից: Վերջին խմբին, օրինակ, կարող են դասվել այն վեճերը, երբ միատեսակ հրամանով աշխատանքից ազատված անձինք վիճարկում են այդ ակտերը:

Առաջին խմբին դասվող վճռաբեկ բողոքները հարկ կլինի ընդունել քննության, իսկ դրանց արդյունքում ընդունված դատական ակտերը նախադեպային նշանակություն կունենան և հնարավորություն կտան ապահովելու օրենքների միատեսակ կիրառման բնականոն գործընթացը:

Երկրորդ խմբի բողոքները քննության չեն բնութագրվում, սակայն կայացվում և բնօրինակով որոշում, որում հղում է արվում նախկինում ընդունված այն որոշման վրա, որը վերջիններիս համար ունի նախադեպային նշանակություն: Բնականաբար, երկրորդ խմբում ներառվում են նաև մի քանի ենթախմբեր, որոնց դատակարգման համար հիմք է ծառայում դրանց նույնականությունը:

Երրորդ խմբում ներառված բողոքներից ընտրվում է միայն մեկը, որի առնչությամբ կայացված դատական ակտը նախադեպային նշանակություն է ունենում այդ խմբում ներառված մյուս բողոքների համար: Այս դեպքում ևս խմբերը, ըստ նույնականության հատկանիշի, կարող են բաժանված լինել առանձին ենթախմբերի:

Վերը նշված համակարգը, իմ կարծիքով, օժտված է հետևյալ առավելություններով՝

- վճռաբեկ դատարանը զգալիորեն նվազեցնում է իր ծանրաբեռնվածությունը, քանի որ քննարկման են ընդունվում բացառապես այն բողոքները, որոնց առնչությամբ ընդունված որոշումները կարող են ունենալ նախադեպային նշանակություն՝ դրանով իսկ ապահովելով ՀՀ Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով ամրագրված վերոհիշյալ հիմնադրույթի պահանջը,

- ըստ էության լուծում է տրվում ոչ միայն բնության բնութագրված բույրներին, այլև այն բողոքներին, որոնք չեն ընդունվում քննության, ինչը էական նշանակություն ունի արդարադատության մատչելիության սկզբունքի շրջանակներում գործելու տեսանկյունից,

- էապես նվազում են կռուուպցիոն ռիսկերը, քանի որ միայն մեկ կամ մի քանի գործով ապօրինի դատական ակտ կայացնելու ճգնաժամը շատ ավելի դժվար է կանխել, քան՝ երբ դա տևողի և ունենում միաժամանակ մի քանի հարյուրի հասնող գործով: Բացի այդ, օրենքի միասնական կիրառումը դրական իմաստով սահմանափակում է նաև վճռաբեկ դատարանի հայեցողության շրջանակները,

- համեմատաբար սակավաթիվ գործեր քննության բնութանկար անխուսափելիորեն հանգեցնում է յուրաքանչյուր գործին առավել մեծ ժամանակ և մարդկային ինտելեկտուալ ռեսուրսներ հատկացնելուն, ինչը, բնականաբար, հնարավոր չէ ապահովել բողոքների մեծաքանակության պայմաններում: Իսկ եթե դրան հավելենք, որ ներկայումս նկատվում է բողոքների աճ, ապա զուտ «կոնվեյերային» սկզբունքով գործելու վտանգը դառնում է իրատեսական և անխուսափելի:

Ի՞նչ բացասական հետևանքներ կարող է ունենալ այս համակարգը: Մենք արդեն խոսեցինք մուտք եղած բողոքները հանգամանորեն ուսումնասիրելու և դասակարգելու անհրաժեշտության մասին: Ինչ խոսք, սա մեծածավալ աշխատանք է, ինչը բազմաթիվ երկրներում, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում, կատարում են դատական համակարգի աշխատակազմի համապատասխան աշխատակիցները: Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի աշխատակազմում ներգրավված է 650 մասնագետ, ինչը իր թվաքանակով գերազանցում է դատավորների թիվը 13 անգամ: Ի դեպ, մեր երկրում իրականացված դատափրավական բարեփոխումների արդյունքում ևս կտրուկ ավելացվել է դատարանների աշխատակազմերի թվաքանակը: Միայն վճռաբեկ դատարանին սպասարկող՝ դատական դեպարտամենտի համապատասխան ստորարածանումների թվաքանակը գերազանցում է ցանկացած նախարարության աշխատակազմի թվաքանակը:

Բնավ կողմնակից չենք, որ աշխատակազմը, ըստ էության, իրականացնի արդարադատություն: Խնդիրը տվյալ դեպքում բոլորովին այլ հարթության վրա է, մասնավորապես հարկ է, որ այդ աշխատակիցները պատրաստեն ամփոփ տեղեկատվություն յուրաքանչյուր գործով՝ որոշման կայացման լիազորությունը թողնելով համապատասխան դատավորի վրա: Վերջին հաշվով, նույն ընթացակարգն է գործում նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում:

Չպետք է անտեսել նաև ներկա պրակտիկան, երբ առանձին դեպքերում դատավորների օգնականները վերը նշված տեխնիկական աշխատանքը կատարելու փոխարեն, ցավոք, դատական ակտերի նախագծեր են պատրաստում դատավորների համար, ինչը ակնհայտ անընդունելի երևույթ է: Մինչդեռ, մեր առաջարկած տարրերակը միաժամանակ բացառում է հիշյալ երևույթը:

Մեկ այլ հնարավոր բացասական դրսևորում է. չի բացառվում, որ դասակարգման գործընթացում թույլ տրված սխալի արդյունքում բողոքները հայտնվում են ոչ այն խմբում, որ իրավաչափորեն պետք է հայտնվեին, մասնավոր, որ այդ աշխատանքների կատարմանը էապես ներգրավված են աշխատակազմի աշխատակիցներ, որոնք իրենց մասնագիտական ունակություններով դեռևս բավարար պատրաստվածությամբ օժտված չեն: Բայց սա նույնպես լուծվող խնդիր է, եթե գուցաևեռ ներդրվեն ընդունելության հարցը բողոքարկելու ընթացակարգեր, հարկ է նկատել, որ բողոքարկման ենթակա չէ ոչ թե ընդունելության հարցը լուծելու վերաբերյալ որոշումը, այլ վճարեկ դատարանի վերջնական որոշումը:

Մենք հպանցիկ անդրադարձ կատարեցի «նախադեպային նշանակություն ունեցող դատական ակտերին», սակայն, կարծում եմք, այս ինստիտուտը բննարկման առարկա հարցադրման տեսանկյունից էական նշանակություն ունի: Ներկայումս հատկապես դատական համակարգի ներկայացուցիչները հաճախ են խոսում նախադեպային իրավունքի ներդրման մասին: Ընդ որում, հարցը ներկայացվում է այնպես, որ կարծես սահմանադրական կամ օրենսդրական խոչընդոտներ չկան, պարզապես անհրաժեշտ է համապատասխան գործելաճ ներդնել:

Համոզված եմ, որ մեր իրավագիտակցությունը դեռևս հնարավորություն չի տալիս հստակ պատկերացում կազմել նախադեպային իրավունքի վերաբերյալ, իսկ համայնի վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ այդ ինստիտուտը իր դասական իմաստով պարզապես չի կարող կիրառվել մեր իրավական համակարգում: Ավելին, այն բողոքված տեսքով մասնակի կիրառություն է ունեցել հենց խորհրդային իրավական համակարգում, թեպետ խորհրդային իրավունքի դոկտրինան պաշտոնապես չի ընդունել նախադեպային իրավունքը: Այսպես, խորհրդային իրավական համակարգի պարագայում Գերագույն դատարանի պլենումն օժտված է եղել պաշտոնական պարզաբանումներ տալու իրավասությամբ, որոնց դրույթները համապարտադիր են եղել ոչ միայն դատարանների, այլև մինչդատական վարույթ իրականացնող սուբյեկտների համար:

Ինչևէ, որպեսզի որևէ դատական ակտ համարվի նախադեպային, անհրաժեշտ է առնվազն հետևյալ նախապայմանների առկայությունը՝

- այդ ակտը պետք է կայացվի որևէ դատական ատյանի ակտի դեմ բերված բողոքը վերաքննության կամ վճարեկության կարգով քննելու արդյունքում,

- տվյալ դատական ակտում պետք է մեկնաբանված լինի այն օրենսդրական ակտը, որը կիրառվել է տվյալ գործով և դրվել է դատական ակտի հիմքում: Ընդ որում, մեկնաբանությունը պետք է բովանդակի լրացուցիչ իրավական դրույթներ,

- տվյալ դատական ակտում ներառված մեկնաբանությունները պետք է պարտադիր լինեն ոչ միայն դատարանների կամ մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների համար, այլև ունենան համընդհանուր նշանակություն իրավունքի յուրաքանչյուր սուբյեկտի համար:

Իսկ հիմա փորձենք առաջադրել մի այսպիսի պարզունակ հարց. Հայաստանի Հանրապետությունում որևէ դատական ատյան օժտվա՞ծ է վերը նշված բնույթի լրագործություններով: Կարծում եմ՝ պատասխանը կլինի բացասական: Այդ իմաստով է, որ մենք վերևում նախապատվությունը տվեցինք ոչ թե «նախադեպային դատական ակտ», այլ «նախադեպային նշանակություն ունեցող դատական ակտ» արտահայտությանը:

Ինչպես արդեն նշեցինք, արդարադատության մատչելիության հիմնախնդիրը չափազանց տարադրմանակ է, ուստի սույն ուսումնասիրության մեջ փորձ է արվել բարձրաձայնելու դրանց միայն մի մասը:

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարար,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գևորգ Դանիելյան

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2009

ՀՈՒՆԻՍ 2 (2)

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱԶՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԿՈՆՎԵՆՅԱՅԻ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՆԵՐԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

ԷԼՄԻՐԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԱՎԱԳԱՆՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

ԱՐՏԱԿ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հետ կապերի վարչության քաղաքացիական և տնտեսական գործերով բաժնի պետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԴԱՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՆՈՒՄՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

ՀԵՂԻՆԵ ՍԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարի խորհրդական

ՍԱՀՄԱՆՍՓԱԿ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՍԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՍՈՒՐՅԵԿՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

(ԻՐԱՎՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

ԳԵՎՈՐԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՏԻՐԱՊԵՏՄԱՆ ՎԱԳԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈՒԺՈՎ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՁԵՌՔԵՐԵՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՐՓԻՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի խորհրդական

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՊՀ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

ՌԱՖԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական և մոնիթինգային իրավունքի ամբիոնի ավագ դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

**ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄԸ
ՍՏՈՒԳՈՒՄՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔՈՒՄ**

ՍԱՅԱԴ ԲԱԴԱԼՅԱՆ

ԵՊՀ-ի իրավագիտության ֆակուլտետի 4-րդ կուրսի ուսանող

**СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: СУД ЕС И
НАЦИОНАЛЬНЫЕ СУДЫ**

МИКАЕЛ МИНАСЯН

Аспирант юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

**К ВОПРОСУ ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СОВЕРШЕНИЕ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ**

ՈՒՐԱ ՅՕԳՐԱԿՅԱՆ

Преподаватель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2009

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2 (3)

**ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ՆՇՎԱԾ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՌԱՎԵԼ ՎԻՃԱՀԱՐՈՒՅՑ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ**

ԿԱՐԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ֆինանսների նախարարության իրավաբանական վարչության հայցապահանջագրերի և գանձումների սպասարկման բաժնի առաջատար մասնագետ

**ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԶԵՆՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ**

ՍԱՐԻԱՄ ՄՆԴՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հետ կապերի վարչության առաջատար մասնագետ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՎԱՐԵԼՈՒ ԱՐԳԵԼՎԱԾ ՄԵԹՈԴՆԵՐ

ԱՐՏԱԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի չորրորդ կուրսի ուսանող

КВАЛИФИКАЦИЯ УБИЙСТВА В СОСТОЯНИИ АФФЕКТА ПО ПРИЗНАКАМ СУБЪЕКТА

ЭЛЛАДА АЙРИЯН

Сопкатель кафедры уголовного и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ОБЪЕКТ ЛЕГАЛИЗАЦИИ (ОТМЫВАНИЯ) ДОХОДОВ, ПРИОБРЕТЕННЫХ ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ

ЛИЛИТ АЗАТЯН

Аспирант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ ПО СОВОКУПНОСТИ ПРИГОВОРОВ

АРТУР КЕЛЕШЯН

Сопкатель кафедры уголовного и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ИНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА, КАК ВАЖНЫЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

КАРЕН КАРАПЕТЯН

Сопкатель кафедры конституционного и муниципального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ПРИЗНАКАМ СПЕЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

НАИРА ЗОГРАБЯН

Преподаватель кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

УБИЙСТВО ЖЕНЩИНЫ, ЗАВЕДОМО ДЛЯ ВИНОВНОГО НАХОДЯЩЕЙСЯ В СОСТОЯНИИ БЕРЕМЕННОСТИ (П. «Г» Ч. 2 СТАТЬИ 105 УК РФ)

ГЕВОРГ ГЕВОРГЯН

Аспирант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

РАЗГРАНИЧЕНИЕ СЛЕДСТВЕННЫХ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ, ПРОВОДИМЫХ ДО ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА, ПО УИК РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ВЛАДИМИР ОГАНЕСЯН

Магистрант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2009

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2 (4)

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳՈՒՄ**

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր

**ՀՀ ԶՐԵԱԿԱՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏՈՒՄ**

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

«Դատախազության դպրոց» ՊՈԱԿ-ի և Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

**ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕЮДИЦИОНАЛЬНОЙ ПРОЦЕДУРЫ В
СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА**

МИКЛАЕЛ МИНАСЯН

Аспирант юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

**НЕКОТОРЫЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОЗМОЖНЫХ
НАРУШЕНИЙ ПРАВ ЛИЦ, ПОДЛЕЖАЩИХ ВЫДАЧЕ**

АННА ШАХНАЗАРЯН

Главный специалист управления по отношениям с европейским судом по правам человека Министерства Юстиции Республики Армения.

**ОБЩИЕ КРИТЕРИИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
ПРОТИВ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА (АНАЛИЗ УК РФ И РА)**

МАРИНА ГАСПАРЯН

Специалист кафедры уголовного права и уголовно процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

**ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФОРМ МНОЖЕСТВЕННОСТИ
ПРЕСТУПЛЕНИЙ
(СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ УК РФ И РА)**

АРТУР КЕЛЕШЯՆ

Специалист кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

*УБИЙСТВО ЛИЦА СОПРЯЖЕННОЕ С ПОХИЩЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА***ԴԵՎՈՐԳ ԴԵՎՈՐԳՅԱՆ**

Аспирант кафедры уголовного права и уголовно-процессуального права юридического факультета Российско-Армянского (Славянского) университета

*ЗНАЧЕНИЕ ТАКТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ***ՏՄՐԵՆ ՎՕՏԿԱՆՅԱՆ**

Магистрант юридического факультета международного научно-учебного центра Национальной Академии Наук РА

*PROBLEMS ARISING DURING THE EXECUTION OF THE STATE'S OBLIGATION TO PROVIDE ARRESTEES AND DETAINEES WITH REQUISITE MEDICAL ASSISTANCE UNDER THE ARTICLE 3 OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS***ԴԻԱՆԱ ԳՏՒԿԵՅԱՆ**

First class specialist of the Department for the Relations with the European Court of Human Rights of the Ministry of Justice. PhD student in International law at the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia.

